

VAHİY SÜRECİNDE DEĞİŞEN SOSYAL HAYAT

Sadettin GÜRMAN

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

2013

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Sadettin GÜRMAN

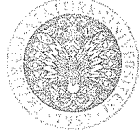
VAHİY SÜRECİNDE DEĞİŞEN SOSYAL HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

ERZURUM - 2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

24.07.2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Nahiy... Sürecinde... Değişen... Sosyal... hayat....." adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
 Tezimin/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
 Tezimin/Raporumun ...3... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

24.07.2013
[Tarih ve İmza]

[Öğrencinin Adı Soyadı]
Seddettin Şirvan
Şirvan

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Şehmus Demir danışmanlığında, Sadettin Gürman tarafından hazırlanan bu çalışma 24/07.2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Şehmus Demir

İmza:

Jüri Üyesi :Doç. Dr. Orhan Başaran

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Hasan Yılmaz

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 24 / 07 / 2013

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
I. KONU, ÖNEM VE AMAÇ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI VE YÖNTEMİ	2
III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KUR'ÂNÎ KAVRAMLAR VE TAHLİLLER.....	4
1.1.1. Allah	4
1.1.2. Risâlet.....	7
1.1.2.1. Risalet Kurumu ve Hz. Peygamber	8
1.1.2.2. Hz. Peygamberin Birey ve Allah Karşısındaki Sorumluluğu	13
1.1.3. Vahiy	18
1.1.3.1. Vahyin Anlam ve Mahiyeti.....	19
1.1.3.2. Vahyin Mekke ve Medine Dönemi	23
1.1.4. Câhiliyye	27
1.2. SOSYAL KAVRAMLAR VE TAHLİLLERİ	29
1.2.1. Sosyal Değişim.....	29
1.2.2. Sosyal Gelişim	31
1.2.3. İnsan ve Toplum	35
1.3. KUR'ÂN'DA SOSYAL DEĞİŞİM İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	38
1.3.1. Tebdil	39
1.3.2. Tağyir	42
1.3.3. Tahvil	44
1.3.4. Tahrif	44
1.3.5. İnkılâp	46
1.3.6. Tedâvül	47

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN'DA İNSAN VE TOPLUM

2.1. NÜZUL DÖNEMİ TARİHİ ŞARTLARI.....	48
2.1.1. Sosyal Özellikler.....	49
2.1.1.1. Örf ve Adetler.....	53
2.1.1.2. Sebeb-i Nüzûl.....	57
2.1.2. Kültürel Özellikler.....	62
2.1.2.1. Arabîlik.....	64
2.1.2.2. Ümmîlik.....	66
2.1.3. Dinsel Özellikler.....	67
2.2. BİREYDEN TOPLUMA DEĞİŞİM.....	74
2.2.1. Bireysel Değişim.....	75
2.2.1.1. Sorumlu İnsan/ Sorunlu İnsan.....	77
2.2.1.2. Kimliğin İnşası.....	83
2.3. SOSYAL – TOPLUMSAL DEĞİŞİM.....	86
2.3.1. İlgâ Ettikleri.....	89
2.3.1.1. Zihar.....	89
2.3.1.2. Evlat Edinme (Tebennî Müessesesi).....	91
2.3.1.3. Nikâh-ı Şiğar, Nikâh-ı Makt, Nikâh-ı Mut'a.....	92
2.3.1.4. Zinâ.....	96
2.3.1.5. Hamr (İçki).....	100
2.3.1.6. Kumar (Meysir).....	103
2.3.1.7. Ribâ (Faiz).....	106
2.3.1.8. Kölelik.....	110
2.3.2. Islah Ettikleri.....	114
2.3.2.1. Çok Evlilik (Taaddüd-i Zevcât).....	116
2.3.2.2. Boşanma (Talâk).....	119
2.3.2.3. Miras.....	120
2.3.2.4. Oruç (Savm).....	123
2.3.2.5. Kurban.....	125
2.3.3. İbkâ Ettikleri.....	129
2.3.3.1. Âkile.....	130

2.3.3.2. Kasâme	131
2.3.3.3. Şûrâ	134
2.3.3.4. Tefvîz-i Talâk.....	136
2.3.3.5. Haram Aylar	138
2.4. SOSYAL DEĞİŞİMDE TEDRİCİLİK.....	140
SONUÇ.....	143
KAYNAKLAR	146
ÖZGEÇMİŞ.....	158

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ
VAHİY SÜRECİNDE DEĞİŞEN SOSYAL HAYAT****Sadettin GÜRMAN****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şehmus DEMİR****2013, Sayfa: 166****Jüri: Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Danışman)****Doç. Dr. Orhan BAŞARAN****Yrd. Doç. Dr. Hasan YILMAZ**

Kur'an vahyinin indiği topluma etkisi, onu nasıl şekillendirdiği ve ona nasıl yön verdiği bu tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Tabii bu iletişimin düalist bir karaktere sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Zira Hâlık'ın mahlûk'u önemseyerek ilâhî mecrayı şekillendirdiği, duruma göre reçetelerle öncelikle o ânı ve tüm insanlığı, karanlık bir dönemden aydınlığa çıkardığı tespit edilen bir gerçektir. Ayetlerin nüzûlünün sosyal olguyu takip ettiği, bu bağlamda Kur'an naslarının toplumu şekillendirirken aynı zamanda toplumsal vâkıaların takipçisi olduğu da bir hakikattir.

Kur'anî vahiy tepeden inme veya dogmatik esasları ihtiva eden bir yapıda değil aksine sosyal ve toplumsal özellikleri inceledikten sonra onun mevcut durumuna göre şekillenen bir özelliğe sahip bulunduğu bir vakiydir. Bunu, vahyin ilâhî üslubuna yansıttığını değimi yerindeyse bir su döngüsü şeklinde insanoğlunun talebi ve ilâhî rahmetin arzı şeklinde cereyan ettiğini Hz. Muhammed'in icraatları ve sahabenin kendisi önderliğindeki yaşam şeklini değiştirmesi de ilâhî vahyin hedefine ulaşmasında önemli bir basamaktır.

Aynı zamanda Kur'an, sadece indiği topluma hitap etmekle kalmamış evrensel değerleriyle Asr-ı Saadet kürsüsünden ahir zaman insanoğluna hitap ederek onu inşa ve ıslah etmiştir. O'nun sesi kısılmaz gür sadası, yıpranmaz yasaları, dürri yekta hakikatleri, insan odaklı emirleri hem dünya hem ahiret saadeti için elzemdir.

Anahtar Kelimeler: Allah, Vahiy, Kur'an, Toplum, Değişim, Gelişim, Cahiliye

ABSTRACT
MASTER THESIS
REVELATION IN THE PROCESS OF CHANGING SOCIAL LIFE

Sadettin GÜRMAN

Advisor: Prof. Dr. Şehmus DEMİR

2013, Page: 166

Jury: Assist. Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Advisor)

Assoc. Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Assist. Prof. Dr. Hasan YILMAZ

The effect of the revelation of Qur'an to the society that comes down, and how shapes and dominates it, constitutes the main subject of our thesis. For certain, we have to say that this communication has a dualist character. Because it's stated true that god shapes the divine channel paying attention to people in the ground and according to circumstance that took out primarily the moment or the whole humanity from dark period to light one. Consecution of social fact by the paralysis of versicles, concordantly nas of Qur'an that shapes the society and becomes the follower of social facts is also a reality.

Revelation in Qur'an is not a sudden and unexpected or as a structure that involves dogmatical bases on the contrary is a fact that has a property in taking form according to its present case after examining social and communal properties. The projection of revelation to the turn of phrase, so to say the request of people as a water cycle and the occurrence as an offer of divine benediction, alteration of life style of companion under his own leadership and operations of Muhammad (the prophet) are all important steps to achieve the aim for divine revelation.

Qur'an not only appeals to the society that comes down but also constructs and reclaims appealing with its universal values from golden age rostrum to doomsday's people. Its voice isn't reduced, its ageless regulations, actualities, people oriented commands are essential both for world and afterdeath happiness.

Key Words: Allah, Revelation, Quran, Society, Change, Evolution, Ignorance

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geen eser
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
M.E.B.İ.A	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Vakfı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Neşr.	: Neşriyat
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve selem
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme Eden
t.y.	: Tarihsiz
y.y.	: Yayın yeri yok
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Hamd, Yüce Allah'a (c.c.) salât ve selâm Rasûl-i Ekrem Efendimiz'e olsun.

Hayatımıza, bireysel ve toplumsal yaşantımıza ve tüm insanlığa yön veren Kur'an-ı Kerim'in indirildiği dönemden bugüne değer ve ehemmiyetini yitirmeyen yegâne kitap oluşunu idrak etmek ve bunu pekiştirmek oldukça önem arzeder.

Her Müslümanın okuyup, anlayıp yaşantısına aksettirmek zorunda olduğu Kur'an hakikatlerini ortaya çıkarmanın hem bir görevdir hem de bir ihtiyaçtır. Bu vesile ile ilgili araştırmayı tercih ettik.

Çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi, amacı, araştırmanın kaynakları ve sınırları üzerinde durulacaktır.

Birinci bölümde konunun daha iyi anlaşılması için araştırmaya konu toplumun şartlarını, hususiyetlerini, maddi manevi altyapısını, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik durumlarını dinî bağlamda objektiflikten ödün vermeden ve olayları günümüze taşımadan kendi çağının değerleri içerisinde inceleyeceğiz.

İkinci bölümde ise birinci bölümde elde edilen veriler ışığında ayet, hadis ve güncel örneklerle ilahî vahyin muhatabı toplum ve onun evrimsel değişimi ele alınarak ve dönemselsel olarak cahiliye yaşantısına vahyin etkisi incelendi. Vahiylere toplumu nasıl şekillendirdiği ve canlı bir iletişim halinde nasıl an be an müdahil olduğu hususunda çeşitli yorumlarla konuyu tetkik edeceğiz ve toplanan bilgileri sonuç kısmında okuyucu ile paylaşılacağız.

Çalışmamızın her aşamasında engin bilgi birikimiyle yol gösteren, yardım ve desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen muhterem hocam Prof. Dr. Şehmus Demir'e minnet ve teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca her türlü konuda destekçim ve dayanağım olan kıymetli eşime şükranlarımı sunarım.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

Erzurum - 2013

Sadettin Gürman

GİRİŞ

I. KONU, ÖNEM VE AMAÇ

Bütün kitaplar bir kitabı anlamak için yazılır. Alelade olmayan, tekdüzelikten uzak, beşer marifetinden münezzeh ve eşi benzeri olmayan bir kitabı. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Muhammed Mustafa'nın en büyük mucizesi olan kitabı. Kur'an'ı anlamak Allah'ı anlamaktır. O ilâhî rehberdir. Bir kimsenin Allah'ı ne kadar sevdiği, onun kitabına nasıl muamele ettiği ile anlaşılır.

Öncelikle ilâhî vahyin indiği toplumda gözle görünür bir ıslah hareketi yoksa ve bu vahyin öğretileri bir iyileşme sağlamıyorsa bizim bunu yıllar sonraya tatbik etme iddiamız hükümsüz olacaktır. Bizce nüzulün inzal edilen topluma etkisinin önemi o toplumu ne derece ıslah ve ihya ettiğiyle ilişkilidir. Cahiliye toplumuna nispetle daha iyi bir durumda olduğumuzu var sayarsak ilâhî vahyin temel dinamiklerini hayatımıza tatbik etmek suretiyle içinde bulunduğumuz cahiliyemizden çok daha güzel bir topluma ahir zamanın asrısaadetine yükselebiliriz.

Burada ilâhî vahyin ilk muhatabı ve ilk tebliğcisi olan Hz. Peygamberin bu vazifeyi mevcut kitleye nasıl uyguladığı önemli. Zira o kimi zaman bir eş, bir baba, kimi zaman bir kumandan, kimi zaman ise bir devlet başkanı olarak üslubunu ihtiyaca ve muhatabın seviyesine göre belirleyerek ifade-i meram ederdi.

Dalganın en tesirli olduğu an kıyıya temasın gerçekleştiği andır. Bu aynı zamanda vuruşu en kuvvetli olanıdır. Dolayısıyla en büyük değişimi orda yapar. Daha net bir ifade ile dalga kıyıyı ardı ardına düzenli darbelerle kendine göre şekillendirir. Aksi halde kıyı setinin ardına sözünü geçiremez. Dalga kendine yer açıyor ta ki hükümranlığı uç kısımlara dek gidebilsin. Onu yıkma gibi bir amacı yok daha ziyade mevcut yapıyı şekillendirip menfezler oluşturmak ve gidebildiği yere kadar gitmek. Tıpkı bunun gibi Kur'an-ı Kerim de dalga dalga Cahiliye karanlığını kırarak aynı tesiri canlılığı ve değişimi sağlıyor.

Bilgi kirliliğinin ve anlam karmaşasının yaşandığı hidayet umuduyla kavm-i atik'ten Uzak Doğu ve Yunan felsefesinden medet uman günümüz toplumuna, en doğru bilginin ve hakiki anlamın derildiği hidayeti bizatihi Hâdi'den olan asrısaadet toplumundan kutlu bir nefes, müşfik bir rehber olması ümidiyle ele aldık.

Kısacası konunun kapsamlı olması ve ciddi bir Kur'an perspektifi kazandırması açısından bu konuyu özellikle tercih ettik.

II. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI VE YÖNTEMİ

İlimler için iki metod söz konusudur. Bütün ilimlerin ortaklaşa kullandıkları “genel metodlar” ve her iki ilmin kendisine özgü “özel metodlar”. Dedüksiyon (tümdengelim) endüksiyon (tümevarım) ve analogi genel metodlar olarak ifade edilirler.¹ Sosyal bilimlerde ayrıca; dökümantasyon, deney, tasvir ve istatistik metodları vardır. Biz metod olarak, kaynakları araştırma, tarama, yorumlama, örnekleme ve sentez yapma gibi yöntemleri kullandık. Bu bakımdan zikri geçen metodlardan konumuz itibariyle kullanılması mümkün olmayan deney ve tasvir metodu haricindekileri kullandık.

Vahiy dönemindeki sosyal hayatın değişimi yani yirmi üç yıllık süreçteki değişimi ele alırken sadece o dönemle çalışmamız sınırlandırdık. Daha sonraki dönemleri konumuzun sınırlarını aştığı için incelemedik. Zira zaten geniş muhtevalı olduğu için çalışma alanımız epeyce geniş bir düzleme yayılmış oluyor.

Konumuzun genel hatlarını ve incelenecek dönemi seçmemiz bize hangi eserlere yönelmemiz gerektiği konusunda da yol göstermiş oldu. İncelediğimiz alanla ilgili pek çok ana ve tali kaynağa ulaşabildik. Bu da tezimizin konu ve kaynak bakımından zenginleşmesini sağladı.

III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Klasik eserlerle çerçeveyi çizip peteği güncel/yeni dönem eserleriyle doldurmaya çalıştık. Çünkü son dönem eserlerde konumuza daha çok yer verildiğini görüyoruz. Bu ana kaynaklardan müstağni olduğumuz anlamına gelmiyor elbette. Ana kaynaklar ve klasik eserlerimizden faydalanmanın yanı sıra telif edilmiş güncel eserler, yeni örnekler ve yeni yorumlar ile farklı bakış açıları sunmaları hasebiyle yol gösterici oldu.

Hem Arapça hem de Türkçe kaynaklara tezimizde yer verdik. Bu çalışma esnasında Türkçe kaleme alınmış onlarca çok kıymetli eseri inceleme fırsatı bulduk. Konunun önemine binaen kaynak sıkıntısı çekmememiz bizi sevindirdi. Ancak özellikle Arapça eserlerde konu bir bütün halinde değil farklı başlıklar altında serpiştirilmiş

¹ Zeki Arslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, M.Ü.İ.F. Yay. İstanbul 2001, s.71

olarak yer alıyordu. Biz kıymetli bilgileri olabildiğince bir araya toplayıp, yeterli alaka gösterilmemiş mevzuları genişçe açıklama çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KUR'ÂNÎ KAVRAMLAR VE TAHLİLLER

1.1.1. Allah

Allah, Kur'an'ın tanıttığı, yaratıcı, yapıp-edici mutlak kudretin özel-zat ismidir. Kur'an'ın ana konusu olan ulûhiyetin ifadeye konuluşunda temel kelimedir ve Yaratıcı Kudret'i ifade için Kur'an'da en çok kullanılan kelimedir, (isim olarak, Allah şeklinde, 2690 küsur, bu isme işaret eden zamir olarak da 4000 civarında kullanılmaktadır.) Allah kelimesinin etimo-filolojik yapısı da tıpkı delâlet ettiği kudret gibi bir sır olarak kalmıştır. Bu kelimenin ne kökü, ne dil kaynağı, ne de türeyişi hakkında bugüne kadar kesinlik kazanmış bir açıklama yapılamamıştır. Arap dilinde ikili ve çoğulu olmayan, kendine özgü yapısıyla gramer kurallarının çoğuna uymayan bir kullanım sergileyen bu kelime, bu haliyle bile insanı hayrete düşüren bir mucize arz etmektedir.²

Allah, Kur'an düşünce sisteminde en yüksek odak kelimedir. Derece ve önem bakımından ondan daha üstün bir kelime yoktur. Kur'an düşünce sistemi, esas olarak merkezinde Allah olan bir sistemdir.³ Allah'ın varlığı ve birliği konularında Kur'an-ı Kerim'in taşıdığı üslûp ve kullandığı deliller, bu hususların, selim yaratılışı bozulmamış insanlar tarafından tabii olarak bilinip benimseneceği esasına dayanır. Bundan dolayı olmalı ki konuyla ilgili âyetler genellikle soru şeklinde yahut hayret bildiren bir uyarı ve kınama niteliğinde ifadeler taşır.⁴

İslam'ın inanç sisteminde Allah her türlü kusur eksiklik, acizlik ve cahillik gibi O'nun kemal ve yüceliğine yaraşmayan ve yakışmayan durumlardan pak ve münezzehdir. Bunun tersini düşünüp Allah'ın mutlak kemal ve izzetine uygun olmayan bir vasıf veya durumu ona isnat ederse iman dairesinden çıkmış olur.⁵

Kur'an'da Allah inancıyla ilgili olarak vurgulanan en önemli husus "tevhid" inancıdır. Tevhid inancı iman mefkûresinin dayandığı en büyük kâidedir. İslâm

² Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul, 1994, s. 4-5

³ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşr. İstanbul y.y. s.107

⁴ Bekir Topaloğlu, "Allah" *DİA*, TDV. İstanbul 1989, c.2 s.473; Ayrıca bkz: Mü'minûn 23/84-89; Neml 27/ 59-64; Ankebût 29/61, 63; Zümer 39/6

⁵ Halil Çiçek, *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır*, Beyan Yay. İstanbul 2007, s.199

eğitiminin temelini de tevhid oluşturur. Tevhid, “dini Allah'a halis kılmaktır”. Bu adaletin de temelidir. Şirk ise, zulmün temelini oluşturur. Tevhid, “Allah'tan başka bir ilâh olmadığı” inancıdır. Bu cümledeki en önemli husus, “olumsuzluk” ifadesidir. Bu açıklamayla, inanç alanının her türlü şirk fikirlerinden temizlenişi ve diğer bütün tanrıların red edilişi gündeme gelmektedir. Yahudi'nin Hıristiyan'ın ve İslâm öncesi Arab inancının, toptan saf dışı bırakılması vardır bu hükümde. Tevhid inancıyla. Allah'ın birliğine ve aşkınlığına yönelik tüm şüpheler, dinden temizlenmektedir. Bu inançla başta üç temel esas öngörülmektedir:

a. Allah, evrenin tek hâkimi ve yaratıcısıdır. Dolayısıyla insanlar, aynı statüye, aynı niteliklere sahip olarak birbirlerine eşittirler.

b. “Lailahe illallah” inancını kabul etmek, Allah katında her şeyin değerinin, ilahi amaca yönelik hizmet ile ölçüleceği anlamını taşır. Bu bakımdan insanın vazifesi, Allah'a kulluk etmek ve ilahi iradeyi gerçekleştirme çalışmasıdır.

c. Tevhid insana bir ahlak, özellikle de bir amel ahlâkı yükler. Çünkü İslâm, bir fiiliyat dinidir. Bu ahlâk, ferdî ve münzevî bir hayat yaşamayı reddeder. Tam aksine, hayatın her safhasında insana, -kendisine verilen nimetlere ve haklara göre-sorumluluklar yükler.⁶

İslâm öncesinde Araplar'ın inancına göz atacak olursak, puta taptıkları bilinmektedir. Kur'an'da bu konuya sık sık temas edilmekte, bazı âyetlerde putların isimlerinden de söz edilmektedir.⁷ Bununla birlikte onların, muhtelif kabilelere ait olmak üzere sayısı yüzlerle ifade edilen putların üstünde bir yüce tanrının bulunduğu inancını taşıdıkları da anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, onların deyişiyle "*Allah*", "*Aziz*" ve "*Alîm*" diye adlandırdığı bu yüce tanrının kendilerini ve bütün kâinatı yarattığına, güneşi ve ayı belli bir nizama bağladığına, yağmur yağdırmak suretiyle yeryüzünü canlıların beslenmesine elverişli hale getirdiğine inandıklarını haber vermekte,⁸ ayrıca onların bu Allah adına yemin ettiklerini,⁹ hayatlarının sıkıntılı ve tehlikeli dönemlerinde O'na sığındıklarını¹⁰ ve O'nu Kâbe'nin Rabbi kabul ettiklerini,¹¹ ifade etmektedir. Yine

⁶ Abdullah Özbek, *Kur'an'da Tevhid Eğitimi*, Konya1996, s. 1-2; Bu konuda geniş bilgi için bkz: İsmail R. Farukî, *Tevhid*, (trc: Dilaver Yardım) İnsan Yay. İstanbul 1987, s. 180-190

⁷ Necm 53/19-20; A'râf 7/180

⁸ Ankebût 29/61, 63; Zuhruf 43/9

⁹ En'âm 6/109; Nahl 16/38

¹⁰ Enam 6/40-41; Yûnus 10/22

¹¹ Kureyş, 106/3

Kur'an, Cahiliye Araplarının bu yüce tanrı (Allah) inancının yanında putlara tapmalarının, putların kendilerini Allah'a yaklaştıracağı ve O'nun nezdinde şefaathçi olacağı kanaatine bağlı olduğunu haber verir.¹² Diğer bazı ayetler, Cahiliye Araplarının "yüce tanrı" anlamındaki Allah inancının başka belirtilerine de temas eder. İslâm öncesi Arapları bazı dualarında, deyim, atasözü ve özellikle şiirlerinde Allah kelimesini oldukça fazla kullanmışlardır.¹³

İslam'dan önceki Araplar arasında bulunan Allah kavramı mahiyet itibariyle İslam'ın Allah kavramına şaşırtacak derecede yakındır. Mesela:

وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لِيَقُولَنَّ اللَّهُ فَآتَى يُؤْفِكُونَ (O) وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لِيَقُولَنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (O)

“Eğer onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı? Güneş’i ve Ay’ı kim hizmetinize âmade kıldı?” diye sorarsanız elbette “Allah!” diyeceklerdir. Eğer onlara: “Gökten su indirip ölümünden sonra yeri canlandıran kimdir?” diye sorsanız elbette: “Allah’tır!” diyeceklerdir. De ki: “Hamd olsun Allah’a ki, (kâfirler bile onun bu vasıflarını inkâr edemiyorlar.) Bütün hamdler, güzel övgüler aslında Allah’a mahsustur, fakat onların ekserisi bunu düşünüp anlamıyorlar.”¹⁴

Görülüyor ki Allah, İslam'dan önceki Arapların zihninde dünyanın yaratıcısı, yağmuru indiren yeryüzünde bulunan her şeye hayat veren varlık olarak bilinmektedir. Yalnız Kur'an'ın onları eleştirdiği taraf Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu bildikten sonra yalnız ona ibadet edileceğini, ondan başkasına tapılmayacağını bilmemeleri, bu sonuca varmamalarıdır. Kur'an bunu: فَأَتَى يُؤْفِكُونَ ve بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ile ifade eder.¹⁵

¹² Yûnus 10/18; Zümer 39/3

¹³ Topaloğlu “Allah”, *DİA*. II., 473

¹⁴ Ankebut, 29/61, 63

¹⁵ Izutsu, *age*, s. 117

Kur'ân'ın birçok yerinde Arapların hemen hemen hiç kurtuluş ümidi kalmayan bir tehlike içinde kaldıkları zaman “*dinlerini yalnız Allah'a özgü kılarak*” Allah'a yöneldikleri ifadesi dikkat çekmektedir.¹⁶

“*Denizde iken onları dağlar gibi dalgalar kapladığında, bütün kalpleriyle yalnız Allah'a yalvarırlar. Fakat O, onları kurtarıp karaya çıkarınca bir kısmı işi gevşetir, imanla inkâr arasında ortada kalır. Bizim âyetlerimizi gaddar ve nankör olandan başkası inkâr etmez.*”¹⁷

Son tahlilde cahiliye dönemi Araplarının dini inanış ve yaşantılarını anlamak için “Allah” kavramını incelemek yerinde olacaktır. Zira yukarıda zikrettiğimiz ayetler ilgili konuya ışık tutmaktadır.

1.1.2. Risâlet

Cenâb-ı Hakk, insanlara doğru yolu göstermek için din, dini tebliğ etmek için de peygamberler göndermiştir. Din ne beş duyu verileriyle ne de akılla kurulamaz. Din Cenab-ı Hakk tarafından vazedilir ve bir peygamber eliyle insanlara bildirilir.¹⁸

Peygamberler, Allah ile insanlar arasında elçi olarak görev görmüşler ve aldıkları ilâhî vahyi insanlara tebliğ etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de peygamberler için Resul ve Nebi terimleri kullanılmıştır. Ancak Türkçede Kur'an'da geçen bu kavramlara karşılık genel olarak Farsça kökenli “*haber getiren*” anlamına gelen “*Peygamber*” kelimesi kullanılır.¹⁹

Peygamberlik insanlığın ortak mirasıdır. İnsanlığın sahip olduğu medeniyet, tarihin ilk devirlerinden itibaren nebevî yol göstermeler ve ilâhî mücadelelerle bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Gerçekte peygamberler görevleri icabı aynı tebliğ vazifesini yerine getirmelerinden dolayı evrensel bir misyonu yerine getirirler. Her peygamberde ortak nokta vahiydir. Vahiy ve tebliğ, peygamberlikte iki ana unsuru oluşturur.²⁰

¹⁶ Izutsu, *age.* s. 117

¹⁷ Lokman, 31/32

¹⁸ Tahsin Görgün, “Nübüvvet İnsanlığa Rahmet”, Ed. Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul 2007, s. 159

¹⁹ Abdülğaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2000, s. 115

²⁰ Şerafettin Gölcük, *Kur'an ve İnsan*, Esra Yay. Konya 1996, s. 194–195

Kur'ân'daki ilâhî ifadeler, peygamberliğin evrenselliği hususunda açık ve kesindir: “*Biz Nuh'a ve O'ndan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Nitekim İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'e, Yunus'a, Harun'a, Süleyman'a da vahyetmiş ve Davud'a da Zebur'u vermiştik.*”²¹

Peygamber, hassas ve yıkılmaz şahsiyeti ile sarsılmadan ve korkusuzca ilâhî tebliği ilan ederek insanları, uyuşukluk ve düşük ahlâki gerilim durumundan çıkarıp Allah'ı Allah olarak, şeytanı da şeytan olarak açıkça gösterebilecekleri bir teyakkuz durumuna geçmeleri için vicdanlarını silkeleyerek uyandıran olağanüstü bir insandır.²²

Bilindiği gibi peygamberlerin kendilerine gelen vahiylerde şöyle ya da böyle herhangi bir tasarruf yetkileri yoktur. Başka bir deyişle peygamberler, vahyin ilk muhatabı, ilk inananı ve ilk sorumluluk taşıyanı olmakla birlikte vahiy üstü değillerdir. Yani vahye mutlak itaat etmekle yükümlü insanlardır. Kur'an Hz. Peygamber'in bu yükümlülüğünü birçok ayette²³ ifade etmiştir.²⁴

1.1.2.1. Risalet Kurumu ve Hz. Peygamber

Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tevhide ve tağuttan sakınmaya daveti en belirgin, en kuvvetli, en derin ve en sonsuz olanıdır. Kur'an ve Sünnette, apaçık görülen ve İslâm'ın ilkelerinde, şeriatında, âdâbında ve ahlâkında anıtlaşan da budur.²⁵ Rasulullah'ın tebliğ ettiği davanın Mekke müşrikleri için büyük bir problem olduğu açıktır. Çünkü ‘*La ilâhe illâllah*’ çağrısını işittikleri zaman, bu sözle, ilâhlığın Meşure²⁶ ve Dâru'n-Nedve üyelerine değil sadece Allah'a ait olduğunun ilanını görüyorlardı. Bu ilanın bireysel yaşantıdan sosyal hayata ve inanç esaslarına kadar

²¹ Nisa, 4/163

²² Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara Okulu yay. Ankara 1998, s. 133

²³ Mâide, 5/49–50; En'am, 6/106; Yunus, 10/15; Ahzab, 33/12; Hâkka, 69/38–47

²⁴ Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, İFAV. İstanbul 1996, s. 96

²⁵ Yusuf el-Kardavî, *Tevhidin Hakikati*, (trc: Abdullah Kara) İhtar yay. İstanbul 1993, s. 65

²⁶ Mekke şehir devletindeki ikinci meclis Meşure (Maşure) ismiyle anılmakta olup, Dâru'n-Nedve'ye oranla daha önemli statüdeydi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed Hamidullah, *İslâm Hukuku Etüdleri*, Bir yay. İstanbul 1984, s. 26; Çünkü bu meclis Mekke toplumunun ileri gelenlerinin ihtiyarlarından oluşan, yaptırım gücü tartışılmaz bir yasama ve yargı organıydı. Dolayısı ile Dâru'n Nedve bir ölçüde de olsa Meşure'nin yürütme organı niteliğindedi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Celaledin Vatandaş, *Tevhid ve Değişim*, Pınar yay. İstanbul 1992, s. 35

insanı ilgilendiren bütün alanlarda statükodan oldukça farklı, yepyeni bir yapıyı önerdiğini anlıyorlardı.²⁷

Bu yeni yapıyı her yeni gelen ayette görür, endişeleri nispetinde tepkilerini artırdıkça artırır. Ayetlerde açıklandığı şekliyle Allah, Meliku'n-nâs (insanların hükümdarı)²⁸, din gününün sahibi²⁹, hakiki hükümdar³⁰, her türlü eksikliklerden uzak hükümdar³¹, sûra üflenecek günün hâkimi³², ahiretin hâkimidir.³³

Bunlar ifade etmektedir ki Allah'ın razı olduğu tek din olan İslâm, bireysel ve toplumsal bütün alanları kapsayan bir hukuk sistemidir. Bu hukukun kaynağı ise sadece Allah'tır. Allah'ın hukuku (hükümü) dışındaki hukuklar ise Allah'tan olmadığı için meşru değildir. Diğer bir ifadeyle “din ve şeriat koymak, çıkışı ve uygulanışı ile nehiyde bulunmak ulûhiyetin sıfatlarından” olup bu sıfat ise sadece Allah'ın sosyal, siyasi, ekonomik vs. sistemi meşru, onun dışındakiler ise zulmün tezahürleri olan câhiliye sistemleridir. Bütün câhilî sistemler ise yok olmaya mahkûmdur.³⁴

Bir düşünce sisteminin, bir inanç ve uygulamalar manzumesinin gücü, onun kapsadığı esaslarla beraber, zamanın akışı karşısındaki durumu; zamana hükmedip hükmedememesi; dirilik ve tazeliğini devam ettirmesi, kısacası onun zaman boyutu ile yakından irtibatlıdır.³⁵ Kur'anî vahiy, önceki vahiylerin meşruluğunu benimser ve onları otantik, gerçek, hakikat ilan eder. Onların doğruluklarını tasdik eder. Ancak bununla birlikte, tahrif, tağyir ve tebdil üzerine de parmak basar. İşte bundan dolayı Allah'ın elçilerinin sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.v), öncekileri tekit, teyit ve tasdik, ilâhî vahiy çağını tamamlayıp sona erdirmek gayesiyle yeni bir vahiy olan Kur'an'la gönderilmiştir.³⁶ Bu bağlamda Kur'an kendisini, vahiy ürünü olarak kabul ettiği önceki

²⁷ Celaleddin Vatandaş, *age*. s. 35

²⁸ Nas, 114/2; Mü'minun, 23/116

²⁹ Fatiha, 1/3

³⁰ Ta'ha, 20/114; Mü'minun, 23/116

³¹ Cum'a, 62/1; Haşr, 59/23

³² En'am, 6/73

³³ İnfitar, 82/19

³⁴ Vatandaş, *age*. s. 36

³⁵ Sadık Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*, İhtar Yay. İstanbul 1999, s.131

³⁶ Şerafettin Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, İz Yay., İstanbul 2007, s.34

kitaplar karşısında bir alternatif olarak değil, onların maruz kaldıkları tahrifi düzeltici ve onlarla aynı misyonu yüklü bir kitap olarak sunar.³⁷

Böylece Kur'an'dan her yeni bir şey indikçe Rasulullah'ın karşılaştığı zorluklar hafifliyor, teselli buluyor ve kendisinden önceki peygamberlerin yolundan gitmesi ona sevdirmiş oluyordu. Gelen ayetler bazen ona açıkça sabretmesini emrediyordu: *“Onların söylediklerine karşı sabret, onlardan güzel bir tavırla uzak dur.”*³⁸

*“O inkârcuların sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün izzet ve üstünlük Allah'ındır. O her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.”*³⁹

Bazen de kâfirlerin şahsını kendisinden dolayı hedef almadıklarını kendi zatından dolayı onu yalancılıkla itham etmediklerini asıl gayelerinin ancak hakka karşı gelmek olduğunu haber veriyor:⁴⁰

*“Ey Resulüm! Onların söylediklerinin seni üzeceğini elbette pekiyi biliyoruz. Doğrusu onlar seni yalancı saymıyorlar; fakat o zalimler, bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.”*⁴¹

Bu teselli verici ve güzel sabırla iyi örneği gösterici ayetlerin tekrar tekrar inmesi peygamberin haber ve kıssalarının anlatılmasının temel hikmetidir. Şayet müşriklerin Rasulullah'a eziyet ile birlikte kalbine güç veren vahiy kesilip kendisini teselli eden bu ayetler tekrar tekrar inmemiş olsaydı bu durumlarda duyduğu hüznün yanında ümitsizlikte hâkim olacaktı.⁴²

*“Senden önce nice peygamberler yalancı sayıldılar da tekzip olunmaya ve her türlü eziyete uğratılmaya karşı sabrettiler. Nihayet kendilerine yardımımız gelip yetişti. Öyle ya, Allah'ın sabredenlere yardım vadini değiştirebilecek hiçbir kuvvet yoktur. Nitekim o resullerin kıssalarından bazı bölümler sana ulaşmıştır.”*⁴³

³⁷ Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr yay. Ankara 1999, s.15

³⁸ Müzzemmil, 73/10

³⁹ Yunus, 10/65

⁴⁰ Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumi'l Kur'an*, Dârü'l-İlm el-Melayin, Beyrut 1986, s.53

⁴¹ En'am, 6/33

⁴² Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumi'l Kur'an*, s.54

⁴³ En'am, 6/34

Bu ayetin tefsirini yaparken çağdaş müfessir Reşit Rıza şöyle der: “Bu ayet Rasulullah için teselli edici ve peygamberlerle ümmetler hakkında Allah Teâlâ’nın sünnetini gösterici mahiyettedir. Ya da bu sünnet ile onun ihtiva ettiği iyi örneğe dikkat çekmektedir. Çünkü bu anlamda inen ilk ayet bu değildir. Şayet acıyı acıyla gidermek beşer tabiatının bir gereği olmasaydı bu gibi ayetler ile tesellinin tekrar edilmesinin hikmeti ortaya çıkmazdı. Rasulullah’ın maruz kaldığı hüznün ve esef sebeplerinin tekerrürü ile teselli edici ayetlerin tekerrürü gerekiyordu.”⁴⁴

İlahi hikmet vahyin Rasulullah ile devamlı ilişkili olmasını ona yeni bir şeyler öğretmesini yol göstermesini kalbinin huzurunun artmasını ayrıca sahabenin ihtiyaçlarına cevap vererek onları eğitmesini geleneklerini ıslah edip olaylarına çözüm yollarını bulmasını dilemiş ayrıca ani olarak onları talimat ve hükümleriyle karşı karşıya getirmemiştir. Bu karşılıklı ilişkinin bir gereği olarak Kur’an ihtiyaca binaen 5, 10 veya daha az yahut ta daha çok sayıda parça parça inmiştir.⁴⁵

Gönderilen vahyin ilk uygulayıcısı kuşkusuz Hz. Peygamberdir. O, tebliğ ettiği vahyi yaşantısına aksettirmek ve böylece topluma bunu öğretmekle mükellefti. Aksi takdirde:

*“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen buyrukları tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan risalet vazifesini yapmamış olursun. Allah seni, zarar vermek isteyenlerin şerlerinden koruyacaktır. Allah kâfirleri hidâyet etmez, emellerine kavuşturmaz.”*⁴⁶ ayetindeki uyarıya dikkat etmemiş olurdu ki bu düşünülemez.

Bazen Peygamberimiz, kendisine uygulaması zor ve sıkıntılı gelse de verilen emrin asla dışına çıkmazdı:

“Hani hem Allah’ın nimet ve ihsanına, hem de senin iyiliğine nail olmuş olup da hanımını boşamaya karar vermiş olarak sana danışmaya gelmiş olan kişiye sen: “Eşini yanında tut Allah’tan kork!” demiştin. Allah’ın açığa çıkaracağı bir durumu içinde saklamıştın, çünkü insanlardan çekinmiştin. Hâlbuki asıl Allah’tan çekinmen gerekirdi. Neticede, Zeyd eşini boşayıp onunla ilişkisini kestikten sonra, Biz onu sana

⁴⁴M. Abduh - Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakim (Tefsîru’l- Menâr)*, I-XII, Daru’l-Marife, Kahire 1948, VII., s. 377-378

⁴⁵ Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumi’l Kur’an*, s.49

⁴⁶ Mâide, 5/67

nikâhladık ki, bundan böyle evlatlıkları, eşleriyle ilişkilerini kestikleri, onları boşadıkları zaman, o kadınlarla evlenmek hususunda müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri her zaman gerçekleşir."⁴⁷

Hz. Zeyd boşayıp, iddetini doldurunca Hz. Zeynep serbest kaldı. Peygamberimiz çekinmesine rağmen, Allah onunla evlenmesini emretti. Böylece evlatlık kurumunu ilga işinde Hz. Peygamber, kendi nefsinden örnek vermek imtihanı ile karşı karşıya kaldı ve vahyin ilk uygulayıcısı oldu.

Rasulullah'ın (s.a.v.) vahiy üstü olmadığı, vahyin kendisinden kaynaklanmadığı, vahiyde şöyle ya da böyle herhangi bir şekilde oynama yapamayacağı, diğer müminler gibi o da vahyin gereği doğrultusunda hareket etmek zorunda olduğu bunun yanında onun beyan yetkisine sahip olduğu ve bu açıdan önemli bir yere sahip olduğu hakîkattir.⁴⁸

Rasulullah'ın bizzat kendisi de diğer müminler gibi vahye inanmak zorundaydı:

*"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona iman etti, müminler de. Onlardan her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine iman etti. "O'nun resullerinden hiç birini diğerinden ayırt etmeyiz" dediler ve eklediler: "İştittik ve itaat ettik ya Rabbenâ, affını dileriz, dönüşümüz Sanadır".*⁴⁹

*"De ki: "Ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah tarafından gönderilen Peygamberim. O'ki, göklerin ve yerin hâkimiyeti O'na aittir. O'ndan başka ilah yoktur. Hayatı veren de, ölümü yaratan da O'dur. Öyleyse siz de Allah'a ve O'nun bütün kelimelerine iman eden o ümmî Nebîye, o Resule inanın. Ona tâbi olun ki doğru yolu bulasınız."*⁵⁰ ayetleri bunu ifade eder.⁵¹

Hz. Peygamberin hitap ettiği topluluk, düşmanlık, kin, inat, katı kalplilik gibi olumsuz pek çok davranışta en üst seviyede bulunuyordu. İşte bu türlü karakterleri taşıyan bu insanlar, atalarından gördükleri pek çok kötü âdetin de devam ettiricileriydi.

⁴⁷ Ahzab, 33/37

⁴⁸ Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV. İstanbul 2009, s. 85

⁴⁹ Bakara, 2/285

⁵⁰ Araf, 7/158

⁵¹ Erdoğan, *age.*, s. 85

Sıkı bir şekilde bu âdetlere bağlıydılar ve onları bırakmayı bir türlü düşünmüyorlardı.⁵² Ancak bu durum Hz. Peygamberi yıldırmıyordu. Hz. Peygamber, insanların inanmaması karşısında çoğu zaman üzüntüye kapılıyor, ne yapacağını bilemez hale geliyor, belki de bu durumun kendisinden kaynaklandığını düşünüyordu. Ancak Kur'an, O'nun sadece bir uyarıcı ve tebliğ edici olduğunu, hidayetini Allah'ın iradesinde olup, onların inanmamalarındaki sebebin peygamberin değil de, onların gerçeği görememelerinde yattığını belirterek, Rasulullah'ı teskin etmektedir.⁵³

“...Zira senin görevin sadece tebliğ etmektir, hesap görmek ise Bize aittir.”⁵⁴

“Eğer bunca nimetlere rağmen yüz çevirirlerse sen sorumlu değilsin. Çünkü senin açık tebliğden başka bir görevin yoktur.”⁵⁵ ayetleri buna örnektir.

Kur'an nüzûlü ve tebliği yeni bir dünyanın ortaya çıkmasına esas teşkil etmiştir. Bu dünyanın temel özelliklerinin sürdürülmesi aynı zamanda Kur'an ile bilfiil bir anlama irtibatının muhafaza edilmesi demektir. Bu irtibatın bilfiil olması Müslüman olmanın başından itibaren Hz. Peygamber'e tabi olmak anlamına gelmesi ile doğrudan irtibatlıdır.⁵⁶

1.1.2.2. Hz. Peygamberin Birey ve Allah Karşısındaki Sorumluluğu

Hz. Peygamber her şeyden önce kendisine daha sonra Rabbine karşı sorumludur. Müslüman da peygamber örneğini takip etmek zorundadır. “De ki: “Bana, din ve ibadetimi yalnız Allah'a has kılarak gönülden O'na kulluk etmem emredildi. Ve yine bana Allah'a teslim olan müslümanların ilki olmam emredildi.”⁵⁷

Mealde geçen “müslümanların ilki” ifadesi ile Müslümanların yüce rehber, yol gösterici ve yöneticiliklerini Hz. Muhammed'in şahsında bulacakları, Hz. Muhammed'in kişiliği ve yaşam tarzının onlar için yegâne model olarak takdim edildiği ifade edilmektedir. O Peygamber olma sıfatıyla görevini eksiksiz bir şekilde yerine getiriyordu. Veda hacı esnasında: “Size Kur'ân-ı bırakıyorum. Allah'ın kitabı Kur'an'a

⁵² Muhittin Akgül, *Kur'an İnsan ve Toplum*, Işık yay. İstanbul 2001, s. 182

⁵³ Muhittin Akgül, *age.*, s. 183–184

⁵⁴ Râd, 13/40

⁵⁵ Nahl, 16/82

⁵⁶ Tahsin Görgün, “Kur'an Vahyin Özü”, Ed: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, s. 63

⁵⁷ Zümer, 39/11-12

sarıldığınız müddetçe yanlışa düşmezsiniz, hiçbir zaman sapmazsınız.” sözleriyle görev bilincini ortaya koyuyordu.⁵⁸

Hz. Peygamberin ne ayetlerin manalarını keşfetmekte ne de ifadelerini kalıba dökmekte en ufak bir rolü olmuş değildir.⁵⁹ *O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir.*⁶⁰ *Onlara keyfi olarak istedikleri bir âyet veya mûcize getirmediğin zaman “Hiç değilse bir şeyler bulup buluştursaydın yâ!”* derler. De ki: *“Ben, sadece Rabbimden ne vahyolunursa ona tâbi olurum. Bütün bu Kur’ân Rabbinizden gelen basiretlerdir, gönül gözlerini açan, gerçekleri gösteren nurlardır. İman edecek kimseler için hidâyet ve rahmettir.”*⁶¹ *Böyle iken, âyetlerimiz kendilerine, açık deliller halinde okunduğunda, âhirette huzurumuza varacaklarını ummayanlar, “Bize bundan başka bir Kur’ân getir veya bunu değiştir!”* derler. De ki: *“Onu kendiliğimden değiştirmem asla olacak bir şey değil. Çünkü ben sadece bana vahyedilene tâbi olurum ve eğer sizin arzuunuza uyar da Rabbime isyan edersem, o müthiş günün azabından korkarım.”*⁶² *Düşünüp mânasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.*⁶³ *Sana vahyedilene unutmamak için tekrarlarlarken, hemen anında bellemek için dilini kımlatma.*⁶⁴ *Ayrıca onu açıklamak da bize ait bir iştir.*⁶⁵ *ayetleri ile “Ey insanlar! Allah’ın bana helal kıldığı bir şeyi benim haram kılma yetkim yoktur.”*⁶⁶ hadisi bunu ispatlar.

Alak suresi 1–5. ayetler ile ilk vahyi alan Hz. Peygamber için üç yıl gibi uzun bir süreliğine fetret devri başlamış oluyordu. Bu dönem kendisi için zor ve meşakkatliydi. Vahiy beklentisi içinde bulunan Hz. Peygamber her istediği anda vahye ulaşamıyordu. Zira bu tamamen Allah’ın yüce iradesine bağlıydı. Bu itibarla vahiyde zaman zaman kesiklik söz konusu olabiliyordu.⁶⁷

⁵⁸ Şerafettin Gölcük, *Kur’an ve Mekke*, İz Yay. İstanbul 2007, s.157

⁵⁹ Muhammed Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur’an*, (ter: Suat Yıldırım) Yeni Akademi Yay. İstanbul 2006, s.34

⁶⁰ Necm, 53/4

⁶¹ Araf, 7/203

⁶² Yunus, 10/15

⁶³ Yusuf, 12/2

⁶⁴ Kıyamet, 75/16

⁶⁵ Kıyamet, 75/19

⁶⁶ Müslim, el-Mesâcid, 76

⁶⁷ Mâlik, b. Nebi, *Kur’an-ı Kerim Mucizesi*, (trc. Ergun Göze), Yağmur yay. İstanbul 1969, s.122

Resulullah efendimize; Ruh, Eshab-ı Kehf ve Zülkarneynden sorulunca; “Yarın gelin, haber vereyim” buyurmuş, inşaallah demeyi unutmuştu. Bu sebeple birkaç gün Resulullah’a vahiy gelmedi. Sonra şu mealdeki âyet-i kerime nazil oldu: İnşallah demeden hiçbir şeyi yarın yapacağım deme!⁶⁸

Değişik zamanlarda, gerek inananlar gerekse inanmayanlar tarafından Allah Resulü’ne sorular soruluyordu. Bunlara ancak gelen vahiyle cevap vermesi mümkündü. İşte farklı farklı zamanlarda gelen vahiy sayesinde peygamber, kendisine yöneltilen bu sorulara cevap vermiş oluyordu.⁶⁹

Risaletin ağır yüküyle karşı karşıya kalan ve inanmayanlar tarafından tazyiklerle zor durumda bulunan Hz. Peygambere, kendinden önce aynı vazifeyi yüklenen peygamberlerin de başlarına bu tür hadiselerin geldiği söylenerek, onun da sabretmesi istenmiş, devamlı olarak ilâhî gözetimde olduğu ve mutlaka bir gün düşmanlarının mağlup, kendisinin galip geleceği de belirtilerek, müjdeler verilmek suretiyle rahatlatılmıştır.⁷⁰

Peygamberimizin tebliğ görevini gösteren ayetler:

“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen buyrukları tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan risalet vazifesini yapmamış olursun. Allah seni, zarar vermek isteyenlerin şerlerinden koruyacaktır. Allah kâfirleri hidâyet etmez, emellerine kavuşturmaz.”⁷¹

“Allah’a itaat edin, Resulullah’a itaat edin ve onlara karşı gelmekten sakının! Eğer ona sırtınızı dönerseniz bilin ki peygamberimizin görevi sadece tebliğden ibarettir.”⁷²

“Peygambere düşen sorumluluk, sadece tebliğ etmektir. Allah sizin açığa vurduğunuz ve gizlediğiniz her şeyi bilir.”⁷³

Bir de müşrikler dediler ki: *“Eğer Allah dileyseydi ne biz, ne de atalarımız, kendisinden başkasına ibadet etmez, O’nun emri olmadan hiçbir şeyi haram kılmazdık.*

⁶⁸Kehf , 18/23, 24

⁶⁹ Muhittin Akgül, *Kur’an İnsan ve Toplum*, s. 184

⁷⁰ Muhittin Akgül, *age.* s. 183

⁷¹ Maide, 5/67

⁷² Maide, 5/92

⁷³ Maide, 5/99

*Bunlardan öncekiler de böyle söylemiş, böyle yapmışlardı. O halde, peygamberlere açık bir tebliğden başka bir vazife düşer mi?*⁷⁴

Ve yine peygamberimiz tebliğ ettiğini, beyan etmekle de sorumludur:

*“Senden önce de, gönderdiğimiz elçiler, kendilerine vahyettiğimiz bir kısım adamlardan başka bir varlık değildiler. Eğer bu konuları bilmiyorsanız ilim adamlarına sorunuz. Evet, belgeler, mûcizeler ve kitaplarla gönderdik onları. Sana da ey Resulüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar.”*⁷⁵

Bu âyetteki “zikir”; Kur’ân-ı Kerim veya Sünnet-i Nebeviye olarak tefsir edilir. İkinci tefsir daha az yaygın olmakla beraber daha tutarlıdır. Zira indirilen Kur’ân’ı Hz. Peygamberin (a.s.m.) açıklaması, yine ona indirilen bu “zikir” sayesinde olmaktadır. Bu âyet, Kur’ân’ın Sünnet ile açıklanması gerektiğine en kuvvetli delillerdendir. “Dinin tek kaynağı Kur’ân’dır” diyenler şöyle derler:

a) Peygamberin görevi sadece tebliğdir.

b) Bugün için sadece Kitap gereklidir, zira Peygamberin açıklaması olarak rivayet edilen bilgiler gerekliliğini yitirmiştir.

c) Peygambere mal edilen rivayetler güvenilir yolla ulaşmamıştır.

Bunların her üçü de batıldır. Zira:

a) Allah’ın muradı sırf mesajı ulaştırmak olsaydı onu melekle veya başka bir tarzda gönderirdi. İnsanlardan bir resul ile gönderdiğine göre, birçok âyette açıkça bildirdiği üzere, ona açıklama ve uygulama görevi vermiştir.

b) Hz. Peygamberin Kur’ân’ı tebliğ vazifesinden başka tebyin (açıklama) ve tatbik görevi de vardır.

c) Kur’ân’ın birçok hükmünü hatta namaz ve zekât gibi en kesin emirlerini Sünnetin açıklaması olmaksızın uygulamak mümkün değildir.

⁷⁴ Nahl, 16/35

⁷⁵ Nahl,16/ 43-44

d) Hz. Peygamberden sahih surette nakledilen çok hadis vardır. Bunları inkâr edenin tarihi de inkâr etmesi gerekir:⁷⁶ *“Ey Resulüm, sana bu kitabı indirmemiz, sırf onların, hakkında ihtilaf ettikleri gerçekleri açıklamam ve sırf iman edecek kimselere hidâyet ve rahmet olması içindir.”*⁷⁷

*“Ey Ehl-i kitap! Resullerin gelmesinin kesintiye uğradığı bir sırada, ileride “bize müjdeleyen veya uyarıcı hiçbir peygamber gelmedi” demeyesiniz diye size, müjdeleyici ve uyarıcı Elçimiz, her şeyi beyan etmek üzere geldi. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.”*⁷⁸

Peygamberlik, insanların dünya hayatındaki temel ahlâkî düzen anlayışının esas ilkesini teşkil etmekle, aynı zamanda toplumsal düzenin esasını da oluşturmaktadır. Toplumsal düzenin esasını teşkil eden temel ahlâkî değerlerin hemen her toplum tarafından bilinmesi ve uygulandığı ölçüde bir huzur ve güven ortamının oluşması dünyadaki düzene kaynaklık etmesi açısından hidayetinin amacına ulaştığı anlamına gelmektedir.⁷⁹

Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e (s.a.v.) kadar bütün peygamberler, insanların dünyada refah ve olgunluğa; ahirette ise fekahe erişmeleri için gerekli olan ilkeleri açıkladılar. Teorik (itikât/iman) ilkelerinin doğru pratiğe (amel-i salih) nasıl aktarılacağını bizatihi yaşayarak gösterdiler. Allah’ın yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağırmanın (Nahl, 16/125) örneği oldular. Örnek insan olma, peygamberler tarafından tebliğ edilen itikadî ve amelî hükümlerin üçüncü boyutu olan ahlâkî hükümleri gündeme getirdi.⁸⁰

Vahyin Rasulullah’nın (s.a.v) dönemindeki Müslümanların ihtiyaçlarını gidermesi meselesine gelince; Kur’an’da hepsinin hedefi bir olan çeşitli vahiy şekilleri vardır ki, bu da muhatapların durumlarını gözetmek, yükseliş döneminde olan yeni toplumların ihtiyaçlarını karşılamak ve daha önce karşılaşmamış oldukları yasalarla birden bire onları karşı karşıya getirmemektir. Kur’an’ın tedrici olarak inişi elbette

⁷⁶Suat Yıldırım, *Kur’an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik, İstanbul 1998, s.271

⁷⁷Nahl, 16/64

⁷⁸Maide 5/19

⁷⁹Tahsin Görgün, “Nübüvvet İnsanlığa Rahmet”, Editör: Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, s. 161

⁸⁰Mevlüt Uyanık, “Bireysel Ahlâk”, Editör: Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, s. 228

kabulünü kolaylaştırmıştır. Toplu olarak indirilmiş olsaydı, ihtiva ettiği birçok emir ve nehiyden dolayı insanlardan birçoğunun onu reddetmesine sebep olurdu.⁸¹ Hz. Aişe'nin naklettiği şu söz de bunu açıklamaktadır: “Kur'an'dan ilk inen, mufassal surelerden biridir. Nihayet insanlar İslam'a dönüp ısınınca helal ve haramla ilgili ayetler inmeye başladı. Şayet ilk olarak “içki içmeyin” emri indirilmiş olsaydı “içkiyi asla terk etmeyiz” diyeceklerdi.”⁸²

Peygamberimizin (s.a.v.) davasına olan sarsılmaz inancı imanının gelişmesi ve misyonuna hazırlanışı dikkate ve zikre değerlidir. O tek başına İlahi Mesajın sancağını eline alıyor, dünyevi ve manevi elle tutulur bir destek olmaksızın tamamen putperest ve materyalist bir çevrede yalnız başına ruhani bir hakikatten bahsetmeye çalışıyor. O halde Kur'anî hareket menşei itibarıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v) faaliyetleriyle demir almış bireysel bir harekettir. Ameli planda ferde ağır bir yük yüklediğinden dolayı insan tek başına her şeyi yapmak mecburiyetindedir. İnsan kendi kaderi ve rabbi karşısında kendisinin geniş, derin ve büyük sorumluluğunu tanır.⁸³ Kur'an'da bu husus birçok defa değişik ifadelerle tekrarlanır: *كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ* “Herkes, yaptığı işlerin rehini ve esîri olacaktır.”⁸⁴

1.1.3. Vahiy

Kur'an öncesi cahiliye dönemine baktığımızda görürüz ki gerçekten insanlar, kendilerine gönderilen ilâhî talimatlardan yüz çevirdiklerinden dolayı tam bir sapıklık içerisine düşmüşlerdir. Çünkü söz konusu dönemlerde zulüm her tarafa sarmış, bunun bir yansıması olarak güçlüler zayıfları ezmiş, hak ve adalet duygusu adeta yeryüzünden silinip gitmişti. Bunu doğal sonucu olarak tarihin daha önceki dönemlerinde olduğu gibi bu esnada da insanlık, içine düştüğü söz konusu çıkmazdan kendisini kurtaracak bir peygambere ve kitaba şiddetle ihtiyaç duymuştu. İşte tam bu esnada sünnetullah gereği yüce Allah, Kur'an vahyini göndererek bir anlamda beklenen duruma cevap vermiş oldu.⁸⁵

⁸¹ Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumi'l Kur'an*, 56

⁸² Buhari, *Telifü'l-Kur'an*, 185

⁸³ Şerafettin Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, İz Yay, İstanbul 2007, s.156

⁸⁴ Müddesir, 74/38

⁸⁵ Muhsin Demirci, *Kur'an da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgü İlişkisi Bağlamında)*, İstanbul 2008 s.22

Vahiy okunup anlaşılması, yaşanması ve yaşatılması, insanın hayatına yön vermesi, yaratılış amacıyla yaşantısı arasına giren perdeleri göstermesi ve kaldırması amacıyla indirilmiştir. Zira Kur'an'ın insanları çok çeşitli olan karanlıklardan tek olan aydınlığa ulaştırmak⁸⁶ gibi çok önemli bir hedefi bulunmaktaydı.⁸⁷

Kur'an-ı Kerim bir defada toptan olarak değil, yirmiüç yıllık zamana yayılan bir süreç içerisinde indirilmiştir. Kur'an'ın zamana yayılan parçalar halinde indirilmesi Kur'an'ın anlaşılmasını pratik hayatta yaşanmasını ve Kur'an ile nüzul sürecinde yaşayan insanlar arasında canlı bir iletişimin olmasını sağlamıştır. O halde şunu ifade etmek gerekir ki Kur'an'ın nüzul sürecinde sağlıklı ve ideal bir toplumun oluşmasında Kur'an'ın peyderpey indirilmesinin çok büyük bir etkisi vardır.⁸⁸

İslami teşri metodunda en belirgin husus tedrice riayet prensibidir. Bu “İslam'ın o günün toplumunu sosyal bir vakia olarak olduğu gibi kabullenmesi” manasında gerçekliği ile “aynı toplumdan ideal bir ümmet yaratma amacı” gayeci özelliğinin tabii bir sonucudur.⁸⁹

Kur'an'ın mahiyeti iyi kavranmalı; Kur'an'ın ilâhî bir kılavuz olduğu unutulmamalıdır. Kur'an-ı Kerim akıl-can-mal-namus-din güvenliği, sorumluluk bilinci, kalite, çalışma, inceleme-araştırma, adalet, yardımlaşma ve mümin otoriteye itaat, emrin mahiyetini tartışmak yerine fiiliyata geçirme gibi evrensel prensipleri uygulayan herkesi –taşıdığı etikete, sahip olduğu isim ve sığfata bakmadan– başarıya götüren bir rehberdir. Kur'an'ın mesajının anlayabilmek için onun doğduğu tarihi vasatı yani VI. yüzyıl şartlarını iyi bilmek gerekir.⁹⁰ Kur'an, insan haklarına aykırı çok sayıda yanlış görüp bunları düzeltmektedir. Kur'an'ın ne getirdiğini anlayabilmek için, o sırada neyin var olduğunu iyi anlamak gerekir.

1.1.3.1. Vahyin Anlam ve Mahiyeti

Kelime anlamı olarak vahiy, birçok anlama işaret etmektedir. *Kitabet, risalet, ilham, kelâm-ı hafî, mektûb, emir* gibi.⁹¹ Vahiy, bir varlıktan diğere bir varlığa bir

⁸⁶ Talâk, 65/11

⁸⁷ Şehmus Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, Fecr Yay. Ankara 2009, s.101

⁸⁸ Demir, *age.*, s. 88

⁸⁹ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İFAV. İstanbul 2009, s.139

⁹⁰ Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay. Ankara 1997, s.102

⁹¹ Mustafa Abdürrezzak, *ed-Din ve 'l-Vahyve 'l-İslam*, Mektebetü'ş-Şebab, yy. 1997, s. 46

şeylerin iletilmesi⁹², gizli ve süratli bir şekilde bildirmek⁹³ anlamlarına gelir. Vahiy, Yüce Yaraticının bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını bildirme yolu ve insanlara konuşma şeklidir. Buna göre vahiy biri genel diğeri özel olmak üzere iki alan için söz konusudur. Bu iki alan vahyi, sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla beraber muhteva ve amaç açısından farklılık göstermektedir. Ancak İslam kültüründe vahiy denilince hep vahyin özel kısmı yani peygamberlere yapılan vahiy akla gelir. Bu anlamda vahiy terim olarak Allah Teâlâ'nın insanlara bildirmek istediği emir, yasak ve haberleri vasıtalı veya vasıtasız bir tarzda gizli ve süratli bir yolla peygamberine iletilmesi demektir.⁹⁴

Kur'an'da "vahy" kökünden gelen kelimelerin geçtiği ayetlere baktığımızda bu lafızdaki ortak yönün, bir varlığın diğeri varlıklarla irtibat kurması, iletişime geçmesi manasına geldiğini görürüz. Bu anlamda vahiy, bir bilgi yolu demektir.⁹⁵

Kurulan iletişimde, söyleyenin veya iletenin, kendisine söylenen veya iletileni, iletişim sonucunda, iletilen şeyin tesiriyle harekete geçirmesi bir davranış ve tutum içine sokmasıdır. İletilen şey bir bakıma müessir faktör ve itici güç rolünü oynamaktadır. Bu, Peygamber için kullanıldığında, hemen ona (söylenilene) tâbi olup tebliğ başlanması, tebliğ edilen insanların da bundan etkilenerek aksiyona geçmesi manasına gelmektedir.⁹⁶

Bu meyanda vahyin mahiyetini kavrayabilmek, onun iç yüzünü yani ne olup ne olmadığını bilmekle mümkündür. Bu da genel anlamda, mutlak varlıktan sudûr eden (çıkan) ezeli kelamın vahye muhatap olan peygamberlere nasıl ulaştırıldığı gibi konuların anlaşılmasına bağlıdır. Vahyin Peygamberlere mahsus sübjektif bir tecrübe olduğu düşünülürse, onun mahiyeti ile ilgili verilecek bilgilerin, nass'a dayalı bilgiler olduğu kendiliğinden ortaya çıkmış olur.⁹⁷

⁹² İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, "vahy" Dârü's Sadır, Beyrut, ty. XV, s.381

⁹³ Rağib el-İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat li Elfâzi'l-Kur'an*, "vahy" Dârü'l-Kalem, yy. ty.s. 515; İbn Manzûr, *age*. "vahy" c.15, s.381; İbn Esir, Mecduddin Ebu's-Seadât el-Mübarek b. Muhammed, *en-Nihaye fi Garibi'l-hadis ve'l-Eser*, Beyrut ty. V, s.163; Mustafa Abdürrezzak, *age*. s. 45

⁹⁴ Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s.237

⁹⁵ Hüseyin Atay, "Kur'an'da Bilgi Teorisi", *AÜİF Dergisi*, Ankara 1968, sy.16, s. 155-176.

⁹⁶ Halis Albayrak, "Vahiy Gerçeği", (*Kutlu Doğum Haftası, 12-17 Ekim, 1989*), TDV Yay. Ankara 1990, s. 108.

⁹⁷ Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s.27-28

Allah, insan ve görünen âlemi yarattıktan sonra onu desteksiz bırakmak istememiştir. Bu yüzden insana sözsüz ayetleri olan tabiatı, kendi yüce varlığının açık belgeleri olarak sunmayı yeterli görmeyerek ona sözlü mesajını (vahyini) de göndermiştir. Gerçi insan vahye muhatap olmadan, vahyî verileri karşısında görmeden de sorumludur. En azından yaratıcısını bulmakla ve temel ahlâki ilkeleri tespit etmekle yükümlüdür. Ancak Allah Teâlâ onun bu yükümlülüğünü daha kolay yerine getirebilmesi için bir rahmet, bir nur, bir şifa ve bir yol gösterici olan vahyini indirmiştir.⁹⁸

Vahyin (dinin) kaynağı konusunda temel iki görüş mevcuttur. Bunlardan birisine göre, insanlık ilk zamanlar, muayyen bir tanrısı olmayan ve kendi iç dünyasının derinliklerinde bir bağlama ihtiyacının yansıması olmak üzere muhtelif varlıklara tanrılık izafe eden çok tanrıcılık dünyasında yaşamaktaydı. Bu dönemde insanoğlunun inancı, akıl, kolektif şuur, korku, ümit ve eşyayı yüceltme duygusundan kaynaklanıyordu. Yani bütün bu unsurlar ferdî olmaktan çıkıp toplumsallaştıktan sonra artık o toplumun dini, inancı haline dönüşüveriyordu. Ancak insan zamanla çok tanrıcılıktan yani kendisini etkileyen şeylere tapınmaktan zamanla kurtulup tek tanrılı dinler telakkisine varmış oldu.⁹⁹ Diğer görüşe göre de, insanlık temelde aynı inancı, vahye dayanan tevhid inancını paylaşmaktaydı; ancak zamanla değişik faktörlerden dolayı bu bütünlük ve teklik bozulmuş, cemiyetler, din adına değişik şeylere bağlanır ve tapınır olmuşlardır. Böylece aslolan tevhid inancı yozlaşmış, dağılmış (decomposition) ve bundan da çok tanrıcılık ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰

İnsanlık tarihi birbirine sebep-sonuç ilişkisi ile bağlı bir dizi olaydan ibarettir. İslâm doğduğunda yeryüzünde zaten çok sayıda din vardı. Peki, öyleyse bir dine daha neden gerek duyuluyordu ve bu dinin başarılı olması hangi koşullara bağlıydı? Profesör Philippe K. Hitti'nin bu soruya cevabı oldukça kısa ve nettir: "İslâm dini de, kendi özgün biçimi içerisinde, Sâmi dininin mantıksal bir devamı ve gelişimi olarak ortaya çıkmıştır."¹⁰¹

⁹⁸ Halis Albayrak, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şule yay. İstanbul 1993, s.260

⁹⁹ Sadık Kılıç, *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, Nil yay. İzmir 1993, s.207

¹⁰⁰ Sadık Kılıç, *a.g.e.* s.209

¹⁰¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (trc. Mehmet Yazgan), Beyan yay. İstanbul 2004, s.29

Bu çerçevede İslâm öncesi şeraitler, belli bir toplum için, belli bir zaman ve mekânda gelir ve muhatap kabul ettiği insanların ihtiyaçlarına cevap verirlerdi. Bu tıpkı suların buharlaşıp göğe yükselmesi, sonra da şartların tahakkuk etmesi durumunda sünnetullah gereği yağmurun yağması gibidir. Bu itibarla denilebilir ki, ilâhi vahiyde de insanî katkıdan kaynaklanan bazı öğeler yer almaktadır. Ayrıca bu, bir anlamda vahyin toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmesi demektir. Bu bize şunu da gösterir ki, vahiy çoğu kez, toplumun başını çekerek onları belli bir hedefe doğru götürürken, bazen de toplumun kültür yapısını, örf ve âdetlerini, fiziksel ve ruhsal durumlarını, beklentilerini ve ihtiyaçlarını dikkate alarak onların arkasından gitmektedir.¹⁰²

Bu bağlamda İslâmî telakkiye göre vahyin muhtevasına konu olan hususların kaynağı, ne stoa felsefesi savunucuları ve aydınlanma hareketini başlatanların iddia ettikleri gibi akıl, ne de Jung ve Durkheim'e'nin ileri sürdüğü gibi toplumsal şuurdur. Onun bizatihi kaynağı Allah'tır. Yani vahiy sahası ve ortaya koyduğu bilgiler itibariyle gaybî özellikler taşıyan bir olgu ve metafizik alana ait bir aktivitedir.¹⁰³

Vahyin amacı, insanların kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlamak, gösterilen usul ve ilkelerle onların belirlenen hedeflere doğru yol almalarını temin etmektir.¹⁰⁴

Müslümanlara sağlam bir inanç kazandırmaya, ahlâklarını yükseltmeye, karakterlerini arındırmaya yönelik gelen Kur'an mesajları¹⁰⁵ sayesinde, sağlam bir toplum oluşturmak için gerekli olan bağlılık ve fedakârlık ruhu aşılınmış oluyordu. Daha ziyade kıssalar aracılığıyla iletilen mesajlar Müslümanları dünya-ahiret saadeti ile müjdeleyerek teselli ediyor, rahatlatıyor, cesaretlendiriyordu. Bu asil amaç uğruna fedakârlık yapma ruhunu kazanan Müslümanlar, artık kendilerinden kat kat fazla bir düşmanla dahi savaşabilecek şuur ve kıvama gelmişti.¹⁰⁶ Bu mesajlar şüphesiz sadece müminlere yönelik değildi. Evrensel ilkelerin iletildiği bu dönemde, Cahilî kültür şiddetle eleştiriliyor; sahipsiz ve muhtaç kimselerin itilip kakılması tenkit ediliyor ve

¹⁰² Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s.95-96

¹⁰³ Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s.237

¹⁰⁴ Muhsin Demirci, *age.* s.96

¹⁰⁵ Bkz. Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar yay. İstanbul 2005, s.50 vd.

¹⁰⁶ Enfal, 8/65-66

bunların mevcut gelirden yararlandırılması isteniyor;¹⁰⁷ mallarında yoksula ve yoksuna hak tanıyanlar methediliyordu.¹⁰⁸ Ana mesaj “Her şeyin hesabının Allah huzurunda mutlaka verileceği” idi. Bu dönem vahiyleri, İslâm’ın çağrısına kulak tıkayanları, ona ilgisiz kalanları ve cephe alanları uyarıyor; geçmiş toplumların tarihlerinden ders almaya çağırıyordu.¹⁰⁹

Son vahiy, şu meçhuller âleminde insanoğluna kılavuzluk etmekte; onu karanlıklardan aydınlığa çıkarmakta; onu boş/bâtıl inanç ve düşüncelerden kurtararak dikkatini sürekli “realite”lere çekmektedir. Kur’an, dünya-ahiret mutluluğunu garanti etmekte; insanlığın maddî-manevî sorunlarına küllî reçeteler sunmaktadır. Kur’an’ın damgasını vurduğu toplumlar dünyanın insan haklarına en saygılı, ‘öteki’ne karşı en hoşgörülü, en medenî, en güçlü, en ileri toplumları olagelmıştır.¹¹⁰

1.1.3.2. Vahyin Mekke ve Medine Dönemi

Kur’an vahiylerinin birbirinden farklı iki devrede indirilmiş olduğuna dikkat edilmelidir. Kur’an-ı Kerim, müminlerin güçsüz olduğu şartlara yönelik çözümlerin yanı sıra, güçlü oldukları dönemin daha karmaşık ilişkilerine yönelik düzenlemeler de getirir; ancak bu ikinciler nispeten azdır. Bireyi esas alan, ona sorumluluk ve hesap endişesi aşılıyarak ahlâkî ve itikadî açıdan arı-duru bir yapı kazandırmaya yönelik âyetlerin çoğunlukta olması da tesadüf değildir. Ayrıca, Kur’an vahiyleri homojen bir ahvâl ve şerâit içinde indirilmiş değildir. Vahiylerin indiği 23 yıllık süreç, müminlerin güvenlik ve anarşiyi, savaş ve barışı, sevinç ve hüznü, zafer ve hezimet, bolluk ve kıtlığı... yaşadıkları bir zaman dilimidir.¹¹¹

İlk sûreler, hitap ettikleri toplumun dil zevkine uygun olarak kısa ve yoğun cümlelerdi. Öylesine akıcı ve etkileyici idiler ki, mümin-kâfir herkesin gönül tellerini titretip içlerine nüfuz ediyorlardı. Aslında, ortada bir hak-hukuk mücadelesi vardı. İlk ayetlerde, hukuksuzluğa, adaletsizliğe, gelir uçurumuna dikkat çekiliyor, bunu gidermenin yolları gösteriliyordu... Nitekim tuzu kuru olanlar, yani Kur’an’ın mele’ ve

¹⁰⁷ Fussilet, 41/5-6; Fecr, 89/15-20; Duha, 93/9-10; Maun, 107/1-7

¹⁰⁸ Zariyat, 51/19; Mearic, 70/24-25

¹⁰⁹ Murat Sülün, “Kur’an-ı Kerim’in Genel Nüzül Sebebi”, *Kur’anî Hayat Dergisi*, İstanbul 2011, sy. 16, s. 57

¹¹⁰ Murat Sülün, “Kur’an’dan Yararlanma Kılavuzu”, *Kur’anî Hayat Dergisi*, İstanbul 2010, sy. 13 s. 57

¹¹¹ Murat Sülün, *a.g.e.* s. 59

mütref dediği iktisadî ve siyasî güç odakları, ilk ayetlerde verilen mesajın statükoyu yıkacağını görmekte gecikmediler. Çoğunluk da onların manipülasyonu ile (mekr) bu yeni çağrının, atalarının örf, âdet, gelenek-görenek ve törelerine aykırı olduğu sonucuna vardı ve İslâmiyeti kabul etmenin şahsî ve zümrevî çıkarlarını alt-üst edeceğini anladılar. Ne de olsa Kâbe'ye doldurdukları yüzlerce put, ekmek kapılarıydı ve bu sayede diğer Araplar nezdinde müstesna bir konuma sahiptiler.¹¹²

İlk ayetlerde iffete, pişmanlığa, nedamete, yoksul ve yetimlere davetler ihtiva eden yeminler, ikazlar yer alıyordu. Genel hatları ile belirli bir topluma sunulan Kur'an'ın başlangıç öğretilerinin bu şekilde olması Kur'an mesajının söz konusu topluma saygısının bir tezahürü bir yansımasıdır. Kur'an'da izlenen yol yaşanan gerçeklerden hareket ederek zihinleri ve kalpleri ikna etmek yumuşak bir tarzda mesajı onlara sunmak şeklindedir. Genel çizgileri ile Kur'an'da takip edilen ilâhî metod kendisine hitap edilen ve çevresinde olup bitenleri müşahede eden insanların tasvirle anlatımla gerçekle karşı karşıya kalması hakikati kendi istek ve arzusuyla benimsemesi tarzındadır.¹¹³ Müddesir suresinde zikredilen şu ayetler;

“Sonra (Kur'an hakkında) derin derin düşündü. Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı. Sonra arkasını döndü ve büyüklük taslayıp şöyle dedi: “Bu ancak nakledile gelen bir sihirdir. Bu, ancak insan sözüdür.” bu dönemin tarihini taşıyan diğer ayetler gibi Kur'an mesajına karşı Mekkelilerin takındıkları küstahça kibir ve gururların kırılması, parçalanması girişimini gösterir.

Kur'an-ı Kerim'in, çoğu putperest olan Araplar'ı İslâm'a çağırırken, Mekke devrinde olduğu kadar Medine devrinde de Hz. İbrahim'i tekrar tekrar hatırlatması dikkat çekicidir. Çünkü Hz. İbrahim'in dini putperestlikten uzak (Hanif), putperestliğin tam zıddı demek olan tevhid dinidir. Allah'a bağlılığını ve teslimiyetini en sevdiği oğlunu kurban etme pahasına da olsa ispat etmiş tam bir müslümandır. Bu manada Müslüman, her şeyiyle Allah'a teslim olmuş kimseye denir; zaten İbrahim peygamberin dini de budur. O kendisine uyanlara bunun için Müslüman adını vermiştir. Kendisinden yıllar sonra torunlarının taptığı putları kıran ve sadece Allah'a yönelen yine O'dur.¹¹⁴

¹¹² Murat Sülün, *a.g.e.* s. 57

¹¹³ Şerafettin Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, İz Yay. İstanbul 2007, s.144

¹¹⁴ Zahid Aksu, *İslâm'ın Doğuşunda Toplumsal Realite*, s.29

Mekke devri ilâhî mesaj genel hatlarıyla imanî konuları esas alırken, Medine dönemi vahyi muamelat ve ahlakî konuları esas almaktadır ki bu da muhatabın temenni ve talebine uygun düşmektedir.

Sağlıklı ve sağlam bir toplum sorumluluklarının bilincinde olan kişilerle ancak mümkün olur. Kur'an'ın ilk vahiylerinde eski, köhnemiş şirk inancını reddederek Mekke toplumundan itibaren bir ve tek Allah inancı üzerine inşa edilmiş ve temelden dirilmiş bir toplum meydana getirme hedefine kilitlenmiş bir gayreti görmekteyiz. Tamamen İslamî renkte bir toplum ümmet inşa etmek gayesi ile Kur'an'da onun sahibi, bazı önemli sosyal kavramları Mekkelinin şahsında bütün insanlığa sunmaktır. Bunlar arasında bilhassa yardımlaşma, takva, şefkat, merhamet, iffet ve benzeri kavramlar yer almaktadır. Yine yardımlaşma ve dayanışma Kur'an'ın ilk dönemlerden itibaren büyük önem atfettiği kavramlardan bir tanesidir. Beled suresinde yardımlaşma konusu özellikle gözler önüne serilir. Dönemin Mekkesine ait olan sosyal problemlerinin pek çoğunun köle azadı, yetim ve yoksullara yardım gibi toplumsal meselelerin çözümü için sure kutsal şehre yeminle başlıyor. Birbirine sabır ve merhamet tavsiye eden imana ermiş kişiler uğurlu insanlar olarak kabul ediliyor.¹¹⁵ Kur'an'ın yenilik olarak getirdiği harikulade üslup ve nazmı ile Mekkeliyi duyarlı hale getirme arzusu ve mevcut sosyal verilerden hareketle onlara yeni bir hayat tarzı sunmaktı.¹¹⁶

Kur'an-ı Kerim'in Mekke devrinde nazil olan surelerinin genel muhtevasını “Yeryüzünde ilâhî iradeye dayalı yeni bir toplum inşa etmenin veya kurmanın inanç (akaid esasları) ve ahlak temelini oluşturacak ana ilkeler” şeklinde özetlemek mümkündür. Bundan sonra Medine'de teşekkül edecek Mü'minler topluluğu için hem dini uygulamaya ilişkin kulluk ve ibadet yönünün düzenlenip sistemleştirilmesi hem de siyasi ve hukukî yapının oluşturulması süreci başladığından, Medenî surelerde Mekkî surelerin ihtiva ettiği “itikât, ulûhiyet ve ahlak” gibi başlıca konuların yanında çeşitli ibadetler ve muamelat/toplumsal düzen ve hukuk konuları ağırlık kazanmıştır. Mekke'de esas itibariyle Kur'an bir tek temel vakıa ile ilgileniyordu ki bu da müşriklerin inanç ve yaşayışlarının beşeri ilişkilerinin gerçeklik, adalet, doğruluk ve

¹¹⁵ Şerafettin Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, s.159

¹¹⁶ Şerafettin Gölcük, *age.s.162*

dürüstlük ilkelerine göre düzeltilmesiydi. Ancak Medine’de ikinci bir vakıa daha ortaya çıktı ki bu da yeni kurulan veya inşa edilen ilk İslam toplumu idi.¹¹⁷

Medine döneminde ise Hz. Peygamberin hicretinden önce “yesrib” olan bu şehir artık tam manasıyla bir “Medine” olmuştu. İslam devletinin ve davetinin merkezi haline gelen bu şehir Müslümanların refah ve huzur içinde yaşadığı toplumsal yapının kuvvetlendiği bir belde haline geldi. Binaenaleyh ayetler bu duruma uygun olarak sosyal hayatın her yönünü ilgilendiren hukukî mevzuları konu almaya başlamıştı. Oruç, zekât, hac gibi ibadete ait hükümlerin yanı sıra muamelat konuları dediğimiz aile hukuku, miras, ceza hukuku vs. konularında da ilkeler koyuyordu.

Peygamberlere gönderilen vahyin amacı, insanın, yaratıcısıyla irtibat ve diyalog kurmasını sağlayarak, dünya ve ahirette mutluluğa erişmesini temin etmektir. Bu sebeptir ki, insanlık tarihi boyunca bütün peygamberler vahye mazhar olarak bu irtibat ve diyalogun yolunu göstermişlerdir.¹¹⁸

Hz. Peygamber’in sağlığında iman eden de inkâr eden de niçin ettiğinin şuurundaydı. Aynı dili konuşuyor olmak hasebiyle, Ebu Cehil gibiler de Ebu Bekir gibiler de Kur’an’ın mesajını gayet iyi anlıyorlardı. Fakat biri, anladığı şeyleri sosyo-kültürel sebepler ve konjonktür gereği, “uygulanamaz” gördüğü, şahsî ve zümrevî çıkarlarına aykırı bulduğu için iman edemedi; öbürü ise anladıklarını “uygulanabilir” bularak iman etti.¹¹⁹

Kur’an-ı Kerim muhatabın dilinden tutunuzda imajlarına katılmasına kadar birçok konuda ortamı göz önünde bulundurmuş bu yüzden tedrice riayet etmiş olaylara müvazi olarak peyderpey oluşmuştur. Öbür taraftan İslamî teşriin birbirlerinden tamamen farklı özellikler arz eden Mekkî ve Medenî diye iki döneme ayrıldığını biliyoruz. Bizzat Hz. Peygamberin “Eğer şöyle şöyle olmasaydı şunu yapardım veya şöyle şöyle olmasaydı şunu yapmazdım” şeklindeki ifadelerinden onun ortama itibar ettiğini ve eğer ortam müsait değilse ideal olanı terk ettiğini görüyoruz. Tavsiyelerinde kimine “kızma” kimine “doğru ol” buyuran Hz. Peygamber cihat çağrılarında kiminden

¹¹⁷ Hasan Yılmaz, *Kur’an ve Muhtevası Tematik ve Sistematik Bir İnceleme*, Fecr Yay., Ankara 2008, s. 90-91

¹¹⁸ Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s.237

¹¹⁹ Murat Sülün, *Kur’an’dan Yararlanma Kılavuzu*, *Kur’anî Hayat Dergisi*, sy. 13 s. 58

bütün malını kabul ederken kiminden getirdiği malı kabul etmeyip geri iade etmiştir.¹²⁰ Durum gerektirmiş mübalağalı ifadeler kullanmış¹²¹ zaman olmuş gönül alıcı sözler söylemiştir.¹²² Borcun önemini vurgulamak için ilk zamanlar borçlular üzerine namaz kılmamış fey gelirleri gelmeye başlayınca geride bırakılan borçları ödemek için bir fon ayırmıştır.¹²³ Ortamın dikkate alınmasının gereğini gayet açık bir şekilde şu hadisle işaret etmişlerdir:

Hz. Ali (kadı olarak Yemene gönderildiğinde) Hz. Peygamber (s.a.v.) sorar: “– *Ya Rasulallah beni oraya gönderdiğiniz zaman basmakalıp gibi mi olayım yoksa durum değerlendirmesi mi yapayım?*”¹²⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) de “– *Evet durum değerlendirmesi yap, hazır bulunan bulunmayanın görmediğini görür.*” buyurmuşlardır.¹²⁵

Rasûlullah iki iş arasında muhayyer kaldığında, eğer günah değilse, onların en kolayını tercih ederdi. Bu tavrı vahyi tebliğindeki en belirleyici metodu idi.

1.1.4. Câhiliyye

Arapların İslam’dan önceki tarihlerinin “cahiliye” kelimesiyle ifade edilmesinin sebepleri araştırılırken onların hayat tarzına bedevîliğin hâkim olması, çevrelerinde yaşayan insanlara göre medeniyet bakımından geri kalmaları, bilgisizlik gaflet içerisinde göçebe ve yarı göçebe hayatı yaşayan kabile topluluklarından oluşan, kayda değer önemli bir tarihleri olmayan, puta tapan, kötülük yapmalarını önleyen bir dine, bir peygambere ve semavî bir kitaba sahip bulunmayan insanlar olmaları gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Eskiden beri kabul edilen bu anlayışa göre cahiliye çağı “bilgisizlik çağı” demektir; İslâmiyet ise aydınlanma ve bilgi devridir ve bu anlamda cahiliye çağının karşıtıdır. Buna karşılık başta şarkiyatçı Goldziher olmak üzere modern araştırmacıların çoğu eskiden kabul edilen bu yoruma yeni bir soluk getirerek, cahiliye devri Arapların Allah’ı hakkıyla bilmedikleri, O’na şeksiz ve şirksiz iman etmedikleri,

¹²⁰ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s. 77

¹²¹ Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku’lHükmiyye*, Mısır 1317, s.14-15; Alâuddin Abidin, *el-Hediyyetü’lAlâiyye*, İstanbul 1984, s.275

¹²² Ebu’l Kasım Süleyman Taberanî, *el-Evâil*, Beyrut 1987, s.36

¹²³ Ebu Muhammed b. Abdullah b. Müslim İbni Kuteybe, *Te’viluMuhtelifi’l Hadis*, Beyrut 1985, s.177

¹²⁴ Hadisin lâfzî tercümesi: “Yoksa olayda hazır bulunan (şahit) hazır bulunmayanın (gaib) görmediğini görür mü?” şeklindedir.

¹²⁵ İbn Hanbel, 1/83; Muhammed Mustafa Şelebî, *Talîlu’l Ahkâm*, y.y. Mısır 1947, s.290

gerek ferdi gerekse içtimaî hayat itibariyle bilgiden, nizamdan, sulh ve sükûndan uzak oldukları, güçlü ve asil sayılanları daima haklı kabul ettikleri ve adaletten yoksun bir hayat yaşadıkları için bu döneme “cahiliye dönemi” denilir, demişlerdir.¹²⁶

Ragıp el-İsfehânî “cahiliye” kelimesinin türetildiği kök olan “cehl’in” üç değişik anlamından söz eder bunlardan ilki olan “nefsin bilgiden yoksun olması” kelimesinin asıl anlamıdır. Diğer iki anlamdan ilki “bir konuda doğru olanın tersine inanma” ikincisi ise “bir konuda yapılması gerekenin tersini yapmak” şeklinde ifade edilir.¹²⁷ Cahiliye devri insanların dini ve sosyal hayat itibariyle bilgisiz, belli başlı bir sistemi olmayan, sulh ve sükundan, ilim ve iman nurundan uzak bir hayat yaşadıklarını söyleyebiliriz.¹²⁸

“Cahiliye” kavramı esas itibariyle Arapların İslâm’dan önceki durumlarını ifade etmekle birlikte, Hz. Peygamber “cahiliye”ye geçmişte kalan bir dönem olarak bakmamış, aksine bunun her fırsatta tekrar ortaya çıkabileceğini düşünmüş ve bu yönde uyarılarda bulunmuştur. Resul-i Ekrem (sas.), bu kaygısında haklı olduğunu gösteren bazı olaylarla da karşılaşmıştır. Nitekim İbn Hişam’ın eserinde yer alan İbn İshak’ın bir rivayetine göre, bir zamanlar iki düşman kabile iken Hz. Peygamberin önderliğinde güçlü sevgi bağlarıyla birbirine bağlanmış olan Evs ve Hazrec’den bazı kimseler dostane bir şekilde sohbet ettikleri sırada Müslümanların birlik ve beraberliğini kıskanan bir Yahudi, iki kabilenin eski rekabetini hatırlatan bazı şiirlerle onları tahrik etmişti. Tarafların silaha sarılarak dövüşmek üzere harekete geçtiklerini öğrenen Hz. Peygamber kendilerine şöyle hitap etti: “Ey Müslüman topluluk, Allah’tan korkun! Ben aranızda bulunuyorken, Allah sizi İslâm’a kavuşturmuş onunla müşerref kılmış, cahiliye zihniyetinden kurtarmış, küfürden uzaklaştırmış ve sizi birbirinize dost kılmışken nasıl oluyor da yine cahiliye davasıyla birbirinize düşebiliyorsunuz!”¹²⁹ Yine Hz. Peygamberin (s.a.v.) birisine, annesine söverek hoş olmayan sözler söyleyen Ebû Zerr’e “sen içinde cahiliye ahlakı kalmış bir kimsesin” şeklindeki ihtarını da buna örnektir.¹³⁰

¹²⁶ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1993, VII., s.17

¹²⁷ Ali Ünal, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, Beyan Yay. İstanbul 1990, s.424

¹²⁸ Mücteba Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, Çağrı Yay. İstanbul 1980, s.2

¹²⁹ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *DİA*, c.7, s. 18

¹³⁰ Buharî, *Kitabu'l-İman*, 28

1.2. SOSYAL KAVRAMLAR VE TAHLİLLERİ

1.2.1. Sosyal Değişim

Değişme, hayatın bir gerçeğidir. Az ya da çok evrende hemen her şey zamana göre belli bir değişim süreci geçirmektedir. Her şeyin kendi içerisinde sosyal bir çevresi olduğunu düşünürsek bu değişim aynı zamanda bir etkileşim olmaktadır. Bu etkileşim kimi zaman ileriye yönelik kimi zaman geriye yönelik olabilir. Değişmenin algılanışı birey ve toplumlara göre farklılaşmaktadır. Dolayısı ile değişim zatında nötr bir kavramdır. Bu anlamda değişmeyen tek şey değişme kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³¹

Sosyal değişme, herhangi bir toplumun dinamik fonksiyonlarından biridir. Toplum bazen ileriye bazen de geriye doğru bir değişim içerisine girer. Toplumdaki değişim çok yönlü etki ve tepkilerin meydana getirdiği bir olaydır. Toplum canlı bir organ gibi kendini bu değişimlere karşı uyanık tutmak ve değişimin istikametini müsbet bir yöne çevirmek durumundadır. Böyle bir durumda toplum olayları kendi değer yargılarına göre değerlendirmek ve ona göre bir tavır almak zorundadır.¹³²

Çeşitli faktörlerin birbiri üzerine etkisi sonucu meydana çıkan karmaşık bir sürecin verimi olan toplumsal değişimin temel dinamiklerini maddi kültür alanında teknoloji, manevi kültür alanında da ideoloji olarak belirlemek mümkündür.¹³³

Sosyal değişmeyi; bir toplumda sosyal bütünleşmeyi sağlayabilmesi, ona kanal açabilmesi, orta sınıflaşmanın gerçekleştirilebilmesi ve iktisadi refahı yaygınlaştırabilmesiyle birlikte düşünüyoruz. Yani değişme, sadece değişme olduğu için kavranacak, kabul edilebilecek bir şey değildir. Gelişme ve değişmede önemli olan toplumu çözülmeye değil bütünleşmeye kaynaşmaya götürebilmesidir.¹³⁴

Sosyal değişme iki türlü olur:

1- İlâhi kanunlarla değişme ki bunun sonucu dini hayat olur.

¹³¹ Ali Akdoğan, *Ahlak, Medeniyet ve İslam*, Pınar Yay. İstanbul 2011, s. 48

¹³² Sami Şener, "Sosyal Değişimin Dini Hayata Etkisi", *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, Ensar neşr. İstanbul 2005, s. 115

¹³³ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s. 24

¹³⁴ Ali Özek, "Açılış Konuşması", *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, s.10

2- Beşeri sistemlerle değişme.¹³⁵

Toplumsal değişim bireysel tekâmül ile başlar. İnsanın tekâmüle eğilimli ve değişime mizaç olarak müsait olduğu bir hakikattir. İslam düşüncesi açısından fert olarak insanın fitratında ahlaki, dini ve sanatsal değerler mevcuttur. “İki günü bir birine eşit olan aldanmıştır.” Hadisi insanın kendi içinde tekâmüle uğramasına yani kâmil insana ulaşmasına delalet eder.¹³⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) 23 senelik bir mücadele sonunda insanlar arasında en mükemmel sosyal değişmeyi gerçekleştirdi. Çünkü onun ilham kaynağı heva ve hevesi, yani nefsi değil ilahi kanunlardı. Yaşam itibarıyla diğer insanlardan farksız olduğu içindir ki ilahi inkılâbı ilahi sosyal değişmeyi sağlayabildi.¹³⁷

Dine dayalı sosyal değişmenin beşeri arzulara dayalı olan sosyal değişmeden farkı büyüktür. Biri insanlara şahsiyetlerini kazandırıp hürriyete kavuştururken diğeri şahsiyetlerini ellerinden alıp köleleştiriyor.¹³⁸

Değişme kategorisi açısından bakıldığında İslam’ın başarısı baş döndürücüdür. Yirmi üç yıl gibi kısa bir zamanda oluşturulan ve model olma özelliğine bütünüyle sahip olan bir iman ve ahlak toplumu. Birkaç yüzyıl içinde tarihin sahnesine çıkarılan yüzden fazla kelim okulu ve en az dört büyük felsefe geleneği, yirmi civarında fıkıh ve hukuk okulu. Başka milletlerin mirasını da kısmen içine alan zengin bir siyaset ve devlet geleneği insanlara yüzyıllarca ışık olan, kitap olan program olan müthiş bir ilmi başarı. Ve bu gerçekten hızlı ve derin değişme sürecine rağmen Kur’an’a sadık olmak ve İslam kalmak için her türlü çabayı gösteren ve süreklilik arz eden bir iman ve ahlak çizgisi.¹³⁹

Allah Teâlâ sosyal değişmenin müspet ya da menfi gelişimini insana bırakıyor ve bu konuda şöyle emrediyor: “Bir kavim kendisini değiştirmedikçe, Allah onu değiştirmez”¹⁴⁰ dolayısı ile müspet ya da menfi olan sosyal değişmelerin sorumlusu

¹³⁵ İhsan Süreyya Sırma, “Tarihi Bir Değerlendirme”, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, s. 29

¹³⁶ İsmail Kılıhoğlu, “Değerlendirme” *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, s. 21

¹³⁷ İhsan Süreyya Sırma, “Tarihi Bir Değerlendirme”, *age.* s. 31

¹³⁸ İhsan Süreyya Sırma, “Tarihi Bir Değerlendirme”, *age.*, s.32

¹³⁹ Jean-Paul Charney, *İslam Kültürü ve Toplumsal- Ekonomik Değişim*, (trc: Adnan Bülent Baloğlu – Osman Bilen) TDV Yay. Ankara 1997, s.136

¹⁴⁰ Rad, 13/11

bizzat insandır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bir hadisinde “Siz nasılsanız öyle de yönetilirsiniz” buyurarak insanın sosyal değişmelerdeki sorumluluğunu vurgulamıştır. İnsan isterse sosyal değişmeyi ilahi emirler doğrultusunda yapar ve böylece dini hayat tesis edilmiş olur. İsterse de bu sosyal değişmeyi din düşmanlığı şeklinde gerçekleştirir. Ne var ki kutuplardan birincisi hürriyet ve saadet diğeri ise felakete götürür.¹⁴¹

Tevbe suresinin 39. ayetinde ifade edilen *إِنَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبُكُم عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلُ قَوْمًا* *“Eğer topluca savaşa katılmazsanız, O sizi acı bir azaba uğratar ve yerinize başka bir kavmi getirir ve siz O'na zerrece bir zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter.”* değişim tarzı, bir toplumun diğeri yerini alması şeklinde gerçekleşmektedir. Değişimin dinamiklerini tespit etmek için bir önceki ayeti de ele almak gerekiyor.

- 1- Allah için vatanını, dinini, namusu korumakta tembellik göstermek,
- 2- Ahireti bırakıp dünya hayatına razı olmak,
- 3- Dünya hayatının değerini iyice tespit edememektir.

Ayette yer alan *وَيَسْتَبْدِلُ قَوْمًا غَيْرَكُمْ* *“Yerinize sizden başka bir toplum getirir”* ifadesi radikal bir değişim biçimidir. Bu değişim tarzı menfi yönde cereyan etmektedir.¹⁴²

Sonuç olarak değişmeyi önemli ya da önemsiz kılan onu negatif ya da pozitif olarak nitelememizi sağlayan yegâne unsur, değişimin akış yönünü belirleyen beslendiği kaynaktır ki, bu kaynak ilahi iradeye has kılınırsa pozitif dini değişim, insanî kalıplarda beşerî iradeye dayanırsa negatif beşerî değişim olmaktadır.

1.2.2. Sosyal Gelişim

Gelişme, insan ve toplumların buldukları düzeyden daha ileri bir düzeye yükselmeleri anlamına gelmektedir. Sosyal gelişme ise maddi kültür unsurlarından başka manevi kültür unsurları bakımından da gelişme fikrini telkin eden bir kavramdır.¹⁴³

¹⁴¹ İhsan Süreyya Sırma, “Tarihi Bir Değerlendirme” *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, s.34

¹⁴² Bayraktar Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, İFAV. İstanbul 1999, s.177

¹⁴³ A. Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1986, s. 328

Sosyal gelişim, bireyin, çevresindeki bireylerle sosyal ilişkiler kurması sonucu; içinde bulunduğu toplumun ve evrensel kültürün, ilke ve değerlerine uyum için gerekli olan, davranış ve yaklaşımları kazanması sürecidir. Sosyalleşme ya da sosyal gelişim, bireyin belli bir toplumun davranış kalıplarını kişiliğine mal ederek, o topluma ait bir kişi konumuna gelmesidir. Toplumlarda bu olgu maddi ve manevi olmak üzere iki şekilde görülür. Maddi gelişme unsurları çok farklı ve çok boyutlu olmakla birlikte genel anlamıyla maddi refah boyutunu kapsar. Manevi gelişme unsurları ise sosyal, kültürel, dini, ahlaki, sanatsal, siyasal vb. alanlarda kendini göstermektedir. Söz konusu bu alanlar ise bir toplumun gelişmişlik düzeyinin tespiti açısından büyük anlam ve önem taşımaktadır. Aslında manevi unsurlar maddi unsurlardan daha önde ve anlamlı görülmektedir. Zira bilinmelidir ki maddi unsurlara yön veren manevi kültür unsurlarıdır.¹⁴⁴

Sosyal gelişim kasıtlı ve onaylanan bir ilerleme sürecidir. İçinde değişimi de barındırır fakat gelişim kazançlı ve ilerlemecedir. Aksi halde gelişim içermeyen bir değişim beklenmeyen bir biçimde acı verici olabilir.¹⁴⁵

İslamî gelişime gelince; Kur'an, dünyada mevcut olan tek gerçek vahiydir.¹⁴⁶ Ona hiçbir yönden batıl karışmamış, indiği andan itibaren hiçbir değişikliğe uğramamıştır. O, Allah'ın koruması altındadır.¹⁴⁷ Kur'an, tek ve her şeye hâkim olan Allah'a iman gereğini yerine getiren, takvanın üstünlüğünü yaşayan, şirk ve ahlaksızlıklardan arınmış bir toplumun oluşmasını istemiştir.¹⁴⁸ Kur'an'ın bu talebi, Peygamber (as)'in önderliğinde kısa bir sürede, baş döndürücü bir hızla toplumdaki ihtiyaç ve gelişmelere uygun olarak ortaya konmuştur. Neticede, gerçek anlamda örnek olabilecek bir İslam toplumu inşa edilmiştir. Hz. Peygamber, kısa sürede büyük bir gelişime imza atmıştır. Peygamber (as)'in vefatından sonra ve ilk İslam toplumu döneminde, Kur'an ve sünnetin yorumları, Kur'an'ın dinamik mesajına uygun biçimde yapılmış, o günkü toplumda Kur'an ve sünnet, hayatın ve sosyal yapının temeli olarak yer almıştır. Onlar, Kur'an mesajını kendi dönemlerinin şartlarına uygun biçimde yorumladılar ve bundan dolayı da onun feyiz ve bereketini gördüler. İlk nesil

¹⁴⁴ Ali Akdoğan, *Ahlak, Medeniyet ve İslam*, Pınar Yay. İstanbul 2011, s. 17

¹⁴⁵ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, (çev. Nilgün Çelebi), Attila Kitabevi, Ankara 1994, s. 171

¹⁴⁶ Bkz. Bakara, 2/2; Hac, 22/16; Kehf, 18/1-2

¹⁴⁷ Bkz Fussilet, 41/ 41-42; Hicr, 15/9

¹⁴⁸ Bkz. Âl-i İmrân, 3/103-104; Hac, 22 /41

Müslümanları bu yorumları yaparken, ne dini değiştiriyorlar ne de hayırlı yeniliklerin önünü tıkıyorlardı. Çünkü onlar, Kur'an'ın ve sünnetin özüne uygun olarak yapılan işlerin doğru ve meşru olduğunu çok iyi biliyorlardı.¹⁴⁹ Bu sayede İslam toplumu kalkındı ve büyük bir gelişime imza attı.

Kur'an kapsamında sunulan İslam, hayatiyeti olan dinamik bir din olarak doğdu. O, insan ve hayat gerçeğine ters düşmeyen yapısıyla kısa sürede bir medeniyet kurma çabasını da başarıyla sonuçlandırdı. Çünkü dinamizm bizzat Kur'an'da, İslam'ın ayakta kalma ve her asra cevap verme gücü de yine Kur'an'la birlikte İslam'ın tarihi tecrübesinde yatmaktadır. İslam, insan hayatına girip ona müdahale eden, onu değiştiren, insanı da "süreklilik arz eden tevhidi inanç ve ahlak çizgisinde" tutmak isteyen bir dindir. Çünkü o, değişmez gerçeğin kendisidir. İslam, gerçeğin formunu prensip olarak örfe ve içtihadı bırakmıştır.¹⁵⁰ Demek ki, "süreklilik ve ilahi kaynağa bağlı değişme", İslam'ın iki büyük hayatî özelliğidir. Bu hayatî özellikler hem vahyin bildirdiği hakikatlerin değişmezliğini sağlar, hem de dinin asılsız geleneklere boğdurulmasını önler.¹⁵¹

*"Biz yürürlükten kaldırdığımız veya unuttuğumuz herhangi bir ayeti mutlaka daha iyisi ve benzeri ile değiştiririz."*¹⁵² ayeti Allah'ın, kullarının refahı ve huzuru için gelişime ne derece önem verdiğinin ispatıdır.

Kur'an vahyi, yaşanan hayatta iman insanı vasıtasıyla ideal bir sistem halini alır. Bunun için Kur'an, kâmil insan ve aktif toplum gerçeğinin üzerinde çokça durur.¹⁵³ Bize göre içinde bulunduğumuz yüzyılın öncelikli çabası, İslam'ın güzelliklerini toplumlara yansıtmak olmalıdır. Tıpkı Mekke'den Medine'ye hicret eden bir avuç iman insanının, İslami değerleri hayata taşıyıp insanlığın tarihini değiştirmesi gibi... Sonuç olarak diyebiliriz ki, özü taşımak için bir kalıba ihtiyaç olduğu gerçeğini unutmadan *"asıl olan süreklilikle köklü değişimin"* kucaklaşmasını sağlayacak bir denge noktasının

¹⁴⁹ Fahrettin Yıldız, *Kur'an Aydınlığında Hayatı Doğru Yaşamak*, İşaret Yay. İstanbul 2001, s. 281

¹⁵⁰ Bkz. A'râf, 7/199

¹⁵¹ Yıldız, *age.* s. 2811-285

¹⁵² Bakara, 2/106

¹⁵³ Bkz. Nahl, 16/120; Bakara, 2/123; Âl-i İmrân, 3/104, 110 vb.

bulunmasıdır. Bunu yerine getirmek için iyi niyetli olmak, bilgili ve basiretli bir gayret sergilemek yeterli olacaktır. Tabii ki bunları, gelişime açık iman insanı yapacaktır.¹⁵⁴

Yüce Allah kâinatı yaratırken sürekli bir gelişimi takip etmiş ve bu kavram onun sünnetini oluşturmuştur. *كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ* “Her an yaratma durumunda olması”¹⁵⁵ daima gelişmeyi ve yeniliği yaratışın yapısına koyduğunu göstermektedir. Değişim ve gelişmeler doğa kanununun sınırları içinde gerçekleşecek olan oluşumlar olacaklardır. Değişmeyecek olan fitrat kanunu kendi içinde bir değişime müsaade etmeseydi kendisini koruyamazdı. Demek ki yenilik gelişme ve değişim doğa kanununun bağımsızlık sistemi olmaktadır.¹⁵⁶

Kur’an’ın tarihsel olaylara yer verişinde en çok ağırlık verilen konu toplumların yok oluşları ve bu yok oluşu hazırlayan faktörlerdir. Allah’ın tarihsel açıdan toplumları sık sık uyarmasına rağmen yine de toplumların bu uyarıları gereğince önemsemediği hatta fitne bozgunculuk ve zulümle hayatlarını sürdürdüğüne ilişkin pek çok örneği Kur’an haber vermektedir. Toplumlar hem evrensel nitelikli değişmez fitri tabiatlarından saptıkları hem de peygamberlerin uyarılarına olumsuz cevap verdikleri için bir bozulma sürecine girmektedirler.¹⁵⁷ Bir toplum vahyin kendisinden istediği gelişimi gerçekleştirmezse Allah bu konuda amaçlarına ve ideallerine daha sadık bir toplumu onun yerine getirmektedir.¹⁵⁸ Böylece tarihsel değişmeyi ve gelişimi yönlendiren sünnetullah tarihte sürekli olarak bütün insanlığa karşı “*Hakikatin sözcülüğünü ve şahitliğini yapacak bir toplumun*”¹⁵⁹ bulunması şeklinde tezahür etmektedir.¹⁶⁰

İslamî pratiğin tam olarak değişim ve gelişim sürecine katılması yine orijinal ifadesini Kur’an’da bulan dinamik insan ve toplum anlayışının yeniden ön plana çıkartılmasına bağlıdır. Özellikle son birkaç yüzyıldır islam tarihi tecrübesinde en ihmal edilen konu Kur’an’ın öngördüğü sosyal ahlakıdır.¹⁶¹ Sosyal gelişme açısından ahlâkın nasıl bir dinamik olacağı sorulabilir. Hemen söylemek gerekir ki, birey ve toplumlar

¹⁵⁴ Yıldız, *age.*, s. 284-285

¹⁵⁵ Rahman, 55/29

¹⁵⁶ Bayraklı, *a.g.e.*, s.250

¹⁵⁷ Celaleddin Çelik, *Kur’an’da Toplumsal Değişim*, İnsan yay. İstanbul 1996, s. 124

¹⁵⁸ Bkz. Maide, 5/54; İbrahim, 14/19-20

¹⁵⁹ Bakara, 2/143

¹⁶⁰ Çelik, *a.g.e.* s.126

¹⁶¹ Jean-Paul Charney, *a.g.e.* s. 141

açısından ahlaki değerler olmazsa özellikler olarak belirlemektedir. İnsanlık tarihine bakıldığında ilk dönemlerden günümüze hemen her birey ve toplumun kendine özgü ahlaki bir yapısı bulunduğu görülmektedir.¹⁶² Bu yapı ya da ahlaki değerler, insan ve toplumların yaptıklarıyla doğru orantılı olarak değişmekte ve gelişmektedir. Öyle ki bazı toplumlarda ahlaki değerler en temel belirleyiciler olurken bazı toplumlarda daha az oranda sosyal hayatta etkili olmaktadır. Ama ortaya çıkan sosyal gerçeklik ahlaki değerlerin az ya da çok birey ve toplumların hayatlarını belirli oranda etkilemesidir. Bu durumda ahlaki değerler aynı zamanda sosyal hayat üzerinde de etkili olmaktadır.¹⁶³

1.2.3. İnsan ve Toplum

İnsan-toplum ilişkisi birbirinden ayrılmayan ve birbirlerini etkileyen, değiştiren bir ilişkidir. Çünkü toplumları meydana getiren insanlar, toplum içerisinde gerek diğer bireylerle gerekse kalabalık yığınlarla iletişim ve etkileşime girer. Bu birliktelikte bazı sosyal değerler ve normlar bulunmaktadır. Söz konusu değerler, toplum birlikteliğinin oluşmasını ve onun düzenli işlemlerini sağlamaktadırlar. Bunlar toplumu ayakta tutan manevi unsurlar olarak görülmektedir. Manevi ve sosyal unsurlardan yoksun bir toplumda yaşamı devam ettirebilmek oldukça zordur.¹⁶⁴

Nahl 120-121. Ayette Hz. İbrahim'den bahsederken "ümme" kelimesi geçer. Buradan anlıyoruz ki bir kişi bir ümmete bir topluluğa bedel olabilir. Büyük kalabalıkları etkileyip peşinden sürükleyebilir. Bir topluma yön verebilir ve onu şekillendirebilir.

İnsanlar yaşadıkları topluma bireysel anlamda değer koymazlar. Onlar kendilerini değerlerle örülü bir toplum içerisinde bulur ve zaman sürecine bağlı olarak bu değerleri benimseyerek hayatlarını devam ettirirler. Yani insanlar inandıkları ve kabul ettikleri değerlerin arkasından giderek onları değerlendirmeye çalışırlar.¹⁶⁵ Nitekim Kur'an'da bireysel ve toplumsal değişme ile ilgili; bireyin toplumsal hayat

¹⁶² Akdoğan, *age.*, s. 33

¹⁶³ Mustafa Gündüz, *Ahlak Sosyolojisi*, Anı Yay. Ankara 2005, s.181-225

¹⁶⁴ Bedia Akarsu, *Mutluluk Ahlakı*, İnkılap Yay. İstanbul 1998, s. 13

¹⁶⁵ Doğan Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, İnkılap Yay. İstanbul 2004, s. 85

içerisinde şekillendiği ve yine bu ölçüde de hayatı etkilediği genel kabul gören yaklaşımlardan biridir.¹⁶⁶

Değişimin, gelişmenin ve kalitenin toplumsal boyutu vardır. İnsan aklının, kalbinin ve nefsinin geçirdiği değişim, gelişme ve olgunlaşma doğal olarak topluma yansımaktadır. Toplumsal oluşumların temelinde insan psikolojisinin varlığını inkâr etmek mümkün değildir. Kalitesiz fertlerin kaliteli bir toplum meydana getirmeleri imkânsızdır.¹⁶⁷

Kur'an'da birey olarak insan içinde yaşadığı toplumun kaderini belirlemede Allah'ın mutlak otoritesinden bağımsız olmaksızın güç sahibi kılınmıştır.¹⁶⁸ Zira insanlar için kendi iradelerinin payı olmaksızın içine doğdukları çevre gerçeğinden önce nitelikli bir fitrat gerçeği vardır. *“Hakka yönelerek kendini Allah'ın insanlara yaratılıştan verdiği dine ver. Zira Allah'ın yaratışında değişme yoktur; işte dosdoğru din budur, fakat insanların çoğu bilmezler.”*¹⁶⁹ Kur'an çevre faktörünün belirleyici özelliklerinin varlığına rağmen “fitrat gerçeğine” dönmeyi başarabilen insanların tarihsel örneklerini vermektedir.¹⁷⁰

Birey olarak insanın neler başarabileceğinin, toplumu arkasından nasıl sürükleyeceğinin en güzel örneği şüphesiz Hz. Peygamberdir. Müşrik bir toplumda, insanlığın görebileceği en pis ve aşağılık işlerin gerçekleştiği bir dünyada, ailesi ve sayısı birkaçı geçmeyen küçük bir arkadaş grubunun içerisinde temiz kalmaya çalışan, şirkin inanç ve yaşantıdaki etkilerinden uzak kalmanın gayreti içerisinde bulunan bu Hz.Peygamber (s.a.v.) fazla değil on beş-yirmi yıl sonra insanlık tarihinin benzerini kaydetmediği bir inkılâp lideri olur. O, insanlık tarihinde isimleri kaydedilmiş bütün filozof, bilim adamı, psikolog, sosyolog, siyasetçi, pedagog, hatip... vs unvanlı kişilerin dahi düşünemeyeceği, hatta hepsinin bir araya gelse dahi gerçekleştiremeyecekleri mükemmellikte bir inkılâbı gerçekleştirmiştir. Hem inkılâbı oluşturan süreç itibarıyla ve hem de inkılâp sonrasında oluşan ortam ve özellikler itibarıyla.Hâlbuki Resûlullah bilim, sanat, felsefe, edebiyat, toplumbilim, psikoloji vs. gibi uzmanlık alanlarının

¹⁶⁶ Ülgen Oskay, *Sosyolojik Düşünce Tarihi*, Ege Üni. Edebiyat Fak. Yay. İzmir 1990, s. 47

¹⁶⁷ Bayraklı, *a.g.e.* s. 169

¹⁶⁸ Çelik, *a.g.e.* s. 66

¹⁶⁹ Rum, 30/30

¹⁷⁰ Tahrim 66/11; Kehf, 18/10, 26; Yasin, 36/20, 27.

hepsinden de haberi olmayan birisi idi. Zaten istese de bu konulardan o günün şartları ve içinde bulunduğu durumun olumsuzlukları nedeniyle haberdar olamazdı. Zira Arap yarımadası bu düşünce disiplinleri ve bilimler açısından dünyanın en çorak bölgelerinden birisi idi. Üstelik O, okuma-yazması dahi bulunmayan birisi idi. Ayrıca Resûlullah'ın bu tür uzmanlık konularından habersizliği ve ümmîliği, o günün Mekkelileri tarafından açıkça bilinen bir husustu. Zira Resûlullah'ı, doğduğu günden beri bütün ayrıntılarıyla tanıyorlardı. Daha da önemlisi O'nun bu bilgisizliği ve ümmîliği, ilâhî irade tarafından nübüvvetinin gerçek oluşunun bir delili kılınmıştı.¹⁷¹

*"(Ey Muhammed!) Sen bundan önce bir Kitab okumuyordun, elinle de onu yazmıyorsun (böyle bir yeteneğin yok. Bunu muhaliflerin çok iyi biliyorlar) öyle olsaydı (okur-yazar olsaydın) o zaman o iptalciler (müşrikler) kuşkulanırdı. (Senin peygamber olmadığın iddialarına delil bulmuş olurlardı. Fakat senin böyle bir özelliğin olmadığını yakînen biliyorlar.)"*¹⁷²

*"De kî; "Eğer Allah dileseydi onu size okuyamazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Ben ondan (risâletten) önce aranızda bir ömür boyu (kırk yıl) yaşadım. Düşünmüyor musunuz?"(Eğer bu kitap kendi tarafımdan yazılmış olsa idi, böylesi bir yeteneğe sahip olmam gerekirdi. Benim nasıl birisi olduğumu, yeteneklerimin neler olduğunu bilmiyor musunuz? Ben aranızda kırk yıl yaşamış çok yakından tanıdığınız birisiyim.)"*¹⁷³

*Yoksa "Onu uydurdu "mu diyorlar? De ki; "Eğer (iddianızda) doğru iseniz, (yani ben tek başıma böyle bir şey yapabiliyorsam) haydi onun benzeri bir sûre getirin! (Benim tek başıma yapabildiğimi sizlerin birbirinizle yardımlaşarak yapmanız daha kolaydır) Ve Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın (herkesten yardım isteyin)! Hayır! (mümkün değil yapamazlar. Onlar) bilgisini kavrayamadıkları, yorumu kendilerine gelmemiş (anlayamadıkları) olan şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Bak o zalimlerin sonu nice oldu? (Onlar mı doğru çıktı yoksa yalanladıkları peygamberin söyledikleri mi?) "*¹⁷⁴

Bu âyetler aracılığıyla gerçekleşen değişimin ve oluşumun onun kişisel ürünü ve başarısı olmadığını anlıyoruz. Söz konusu inkılâbın gerçekleşmesinde Resûlullah'ın

¹⁷¹ Celaleddin Vatandaş, *Kur'an ve Hayat*, Pınar Yay. İstanbul 2000, s.260

¹⁷² Ankebût, 29/48.

¹⁷³ Yunus, 10/16

¹⁷⁴ Yunus, 10/38,39

bizzat kendisinin değil, ona vahyolunan âyetlerin önemini fark ediyoruz. Âyetlerin toplumsal bir hareketi başlatıp geliştirmesi ve dünyanın en mükemmel bireylerini ve toplumsal yapısını tesisteki mükemmel fonksiyonunu görüyoruz.¹⁷⁵

Toplumsal değişme açısında bireysel değişmenin ve birey-toplum ilişkilerinin bilinmesi gerekmektedir. Her şeyden önce insan toplumsal bir varlık olup toplum da ihtiyaçların zorlaması sonucunda oluşan inanç, ideal ve arzuların etrafında birbirine kenetlenmiş insan gruplarının somut bir sembolü olarak nitelendirilebilmektedir.¹⁷⁶

“Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah’ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda (Allah’ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olanıdır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmelen bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır.”¹⁷⁷

Görüldüğü gibi ayette farklılıklar nedeniyle insanların birbirlerini tanımaları gerektiği inancından hareketle bir toplumsal ilişkinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bireysel farklılıklar ve tanışma eylemi toplumsal hayatın vazgeçilmez şartı olup bu tür farklılıkların bir ayırım aracı olarak kabul etmek mümkün değildir.¹⁷⁸

Ancak toplumsal değişimin yönü ilahî iradenin belirlediği doğrultuda olmalıdır. İnsanlar, bireysel ve toplumsal iradelerinde diledikleri gibi davranma hakkına sahip olmakla birlikte kendilerine verilen “*emanetin*”¹⁷⁹ bir gereği olarak “*fitrat*” temelinde ahlaki amaçlara uygun değişimleri yapmakla da sorumlu olmaktadır.¹⁸⁰

1.3. KUR’ÂN’DA SOSYAL DEĞİŞİM İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Değişim kavramı hem "*olumlu*" hem de "*olumsuz*" anlamda kullanılmaktadır. Kur’an merkezli istikrarlı bir değişim, İslam’ın dikkate aldığı bir konudur. Değişimin bu olumlu anlamı, İslami literatürde “*ıslah ve ihya*” gibi kavramlarla dile getirilmiştir. Daha çok sosyal içerikli olan *ıslah* kelimesi, toplumun pratik işlerini düzenlemeyle ilgili hayırlı yenilikleri ve iyileştirmeleri ifade eder. İslami manada değişmeyi dile getiren en

¹⁷⁵ Vatandaş, *a.g.e.* s. 261

¹⁷⁶ Çelik, *a.g.e.* s. 65

¹⁷⁷ Hucurat, 49/13

¹⁷⁸ Ebu’l-Alâ el-Mevdudî, *Tefhimu’l-Kur’an* (trc. Yusuf Karaca) İstanbul 1987, V., s. 423

¹⁷⁹ Ahzab, 33/72

¹⁸⁰ Çelik, *a.g.e.* s.75

yaygın kavram, "canlanma" anlamına gelen "ihya"dır. İhya, bir şeyi yeniden ortaya koymak anlamına gelmez. Olana bir canlılık kazandırmak, onu işler hale getirip güncelleştirmek ve hayata taşımak "anlamına gelir". Demek ki İslami manada değişim, "dini asli şekliyle hayata geçirmektir." Değişim kavramı, "çağdaşlık, reform, batıcılık, devrim, köksüzlük, yozlaşma ve yabancılaşma" gibi olumsuz anlamda da kullanılır. Merkezlessiz değişme istikrarsızdır ve onda bir hayır yoktur. Değişim ve süreklilik, hayatın vazgeçilmez şartıdır. Çünkü yerinde kalmak, bir bakıma ölmek demektir. Tabii ki değişmeyi sağlıklı olarak götürmek gerekir.¹⁸¹

Tarihin ve onunla beraber toplumsal değişimin dinamiklerinden olan vahiy ve peygamberlik müessesesi insanların onlara karşı tutumu tarihsel ve sosyal değişimin temelini oluşturmuştur. Vahyin getirdiği peygamberlik müessesesi, tarihsel ve sosyal değişimin en çarpıcı ve en net değişimlerini oluşturmuştur. Kur'an'da bu değişimin iyi ve kötü boyutları gösterilmektedir. Ahzab suresinin 2. ayeti sosyal değişimin gerçekleşebilmesi için vahye tabi olmayı şart koşmaktadır. Cahiliye toplumunu değiştirip insana yakışır bir toplum haline getirmek için gönderilen vahiy ve peygamber bu değişimi nasıl yapacağını temelini belirlemektedir.¹⁸² Ayet şöyledir: *“Rabbinden sana vahyolunan buyruklara uy! Allah ne yapıyorsanız onların hepsinden haberdardır.”*¹⁸³

1.3.1. Tebdil

Toplumsal değişimle ilgili olan “tebdil” “mutlak değişim” anlamına gelir. Sözlük anlamı olarak ise “bir şeyin başka bir şeyi başkalaştırması, başka kılması” anlamına gelmektedir.¹⁸⁴ Bu anlam bir şeyi kaldırıp yerine başka bir şeyi koymak veya bir şeyin kendinde değişiklik yapmak olarak tarif edilebilir. Değişme, mübadele, tağyir, başka türlü olmak, günah ve ahlaksızlığı bırakıp iyiye dönmek, çevirmek, yüreğini değiştirmek, başka birinin yerini vekil olarak almak, şeklini değiştirmek, sözü tahrif etmek, arkadaşını değiştirmek, fikirlerini değiştirmek manalarına gelir.¹⁸⁵

¹⁸¹ Yıldız, a.g.e. s. 9-10

¹⁸² Bayraklı, a.g.e. s.211

¹⁸³ Ahzab, 33/2

¹⁸⁴ Ragıb el-İsfehani, *Müfredat li elfazı'l-Kur'an*, “bedele” s.1248

¹⁸⁵ Bayraklı, a.g.e. s. 169

Sosyal değişimi psikolojik değişimle beraber ifade eden kavramlardan olan tebdil, Kur'an'ı Kerim'de de zikredilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in Bakara 2/59,181 ve Araf 7/95 ayetlerinde geçen "tebdil" kavramı "bir şeyin yerine başka bir şey getirip yerleştirme" anlamını taşımaktadır. Öte yandan Bakara 2/181 ayetinde sadece "dinin veya Allah'ın hükümlerinin bir başka din veya hükümle değiştirilmesi" anlamlarına ek olarak, "bizzat o din ve hükümlerde değişiklik yapmak" da kastedilmektedir. Sonuçta "tebdil" kavramı kullanımlarda olumsuz bir anlam taşıdığından dolayı negatif değişmeleri ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁶

"Muhakkak ben dininizi değiştirmenizden, ya da yeryüzünde fesat çıkarmanızdan korkuyorum." (Ğafir, 40/ 26) ayetinde, dinin veya Allah'ın hükümlerini bir başka din veya hükümlerle değiştirilmesi kadar, bizzat o din ve hükümlerde değişiklik yapmak da kastedilmektedir. "Allah'ın kelâmını değiştirmek istiyorlar" (Fetih,48/15) ayetinde de aynı anlam vardır. "Onlar ki, Allah kötülüklerini iyiliklerle değiştirir" (Furkan,25/70) ayetinde, Allah'ın, tevbe edip salih amellerde bulunanların önceden işledikleri kötülükleri iptal edip veya bağışlayıp, iyiliklerini hesaba katacağı belirtilmektedir.¹⁸⁷

"Tebdil"ın Kur'an'ı Kerim'de ifade ettiği anlamları özetleyecek olursak;

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رَجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

"Ne var ki o zalimler sözudeğiştirip başka şekle koydular. Biz de o zalimlere, itaat dışına çıktıkları için, gökten acı bir azap indirdik."¹⁸⁸

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رَجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ

"Ama aralarındaki zalimler, sözü kasden değiştirdiler, başka bir şekle soktular.Biz de zulmü âdet haline getirdikleri için üzerlerine gökten azap salıverdik."¹⁸⁹sözü değiştirmek anlamını,

¹⁸⁶ Çelik, a.g.e. s. 59

¹⁸⁷ Ali Ünal, Kur'an'da Temel Kavramlar, s.89

¹⁸⁸ Bakara, 2/59

¹⁸⁹ Araf, 7/162

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَعَانِمٍ لِتَأْخُذُواَهَا دُرُوسًا تَتَّبِعُكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلِمَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا

“Gazaya katılmayanlar, siz ganimetleri almak için gittiğinizde: “İzin verin, biz de size tâbi olalım.” derler. Böylece Allah’ın hükmini değiştirmek isterler. De ki: “Siz bizimle gelemesiniz, zira Allah Teâlâ daha önce böyle buyurmuştur” Bu defa da: “Hayır!” diyecekler, “siz bizi çekemiyorsunuz” Bilakis kendileri anlayışları kıt olan, çok az anlayışlı kimselerdir.”¹⁹⁰

وَإِذَا تُنذِرَ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا انْتِ بُرْآنِ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَائِ نَفْسِي إِنْ أَتَيْتُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمٍ عَظِيمٍ

“Böyle iken, âyetlerimiz kendilerine, açık deliller halinde okunduğunda, âhirette huzurumuza varacaklarını ummayanlar, “Bize bundan başka bir Kur’ân getir veya bunu değiştir!” derler. De ki: “Onu kendiliğimden değiştirmem asla olacak bir şey değil. Çünkü ben sadece bana vahyedilene tâbi olurum ve eğer sizin arzunuzda uyar da Rabbime isyan edersem, o müthiş günün azabından korkarım.”¹⁹¹ ayetleri ve dini değiştirmek anlamını,

عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنْ إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ

“Olur ki Rabbimiz bize onun yerine daha hayırlısını verir. Biz Rabbimizin rahmetini arzu ediyor, O’na dönüyoruz.”¹⁹²

فَارَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا

“Onların Rabbinin, kendilerine, onun yerine daha temiz, daha hayırlı, merhamette ondan daha hisli bir çocuk ihsan etmesini diledik.”¹⁹³ “hayr” kavramı ile birlikte kaliteli olanı elde etme anlamını,

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

¹⁹⁰ Fetih, 48/15

¹⁹¹ Yunus, 10/15

¹⁹² Kalem, 68/32

¹⁹³ Kehf, 18/81

“O halde sen, batıl dinlerden uzaklaşarak yüzünü ve özünü, hak din olan İslâm’a yönelt. Yani Allah’ın insanları yaratmasında esas kıldığı o fitrata uygun hareket et. Allah’ın bu hilkatini kimse değiştiremez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların ekserisi bunu bilmezler.”¹⁹⁴ Fıtrat (doğa) kanununu değiştirmek anlamını,

إِنَّا تَنفِرُوا يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلُ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Eğer topyekûn seferber olmazsanız, Allah sizi acı bir azaba uğratar ve sizin yerinize başka bir topluluk getirir de siz savaşa çıkmamakla Onun dinine zerrece zarar veremezsiniz. Çünkü Allah her şeye kadirdir.”¹⁹⁵

وَأَن تَتَّخِذُوا يَسْتَبْدِلُ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ

“...Şayet imandan ve takvâdan yüz çevirirseniz O, yerinize başka bir millet getirir de, onlar sizin gibi hayırsız olmazlar.”¹⁹⁶

“...Doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim ki, Biz onların yerine kendilerinden daha hayırlı insanlar getirmeye kadiriz. Bizim elimizden kurtulan, gücümüzün yetmediği hiçbir şey yoktur.”¹⁹⁷ sosyal değişim anlamını yüklenmektedir.¹⁹⁸

1.3.2. Tağyir

“Bir halden diğer bir hale dönmek, bozulmak, değişmek, ayırıcı cinsten olmak, hayvanın yükünü indirip düzeltmek, muhalefet etmek, bir şeyden faydalanmak” manalarına gelen¹⁹⁹ bu kavram, tebdil kavramıyla çok yakın manalar taşımaktadır. “Tağayyür” kavramının Kur’an’daki manalarını ele aldığımızda şu önemli manalara geldiğini görüyoruz:

فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا

Ayette²⁰⁰ yer alan “sabahleyin akinedenler” ifadesi savaşı kazanmak için daima bir hareket içinde olmayı ve zafere ulaşmayı ifade eder. İnsanları cehaletin

¹⁹⁴ Rum, 30/30

¹⁹⁵ Tevbe, 9/39

¹⁹⁶ Muhammed, 47/38

¹⁹⁷ Mearic, 70/36-41

¹⁹⁸ Bayraklı, a.g.e. s. 169

¹⁹⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-arab*, “ğayr” c. 10, s. 131

²⁰⁰ Adiyat, 100/3

karanlığından kurtarmak için harıl harıl çalışanlar, akın akın fikir üretenler manasını ifade etmektedir.²⁰¹

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Bu cezanın sebebi şudur: Bir millet kendilerinde bulunan güzel ahlâk ve meziyetleri değiştirmedikçe Allah da onlara verdiği nimeti, güzel durumu değiştirmez. Bir de şundan ki: Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir (dolayısıyla herkese lâyık olduğunu verir).”²⁰² Bu ayette ifade olunan değişim, toplum ve nefsin değişimidir.²⁰³

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ

“... Bir toplum kendinde olan durumu değiştirmedikçe, hiç şüphe yok ki, Allah da o toplumda olan hali değiştirmez. Allah bir toplum için de kötülük irade buyurdu mu, onu geri çevirecek kuvvet yoktur. Artık Allah’ın dışında onları himaye edecek kimse olamaz.”²⁰⁴ Ayette geçen “مَا بِقَوْمٍ” ifadesi değişebilirlik özelliğine sahip toplumsal yapı anlamına gelmektedir. Buna göre toplumsal yapıda meydana gelen değişim o toplumda yaşayan bireylerde de bir değişiklik meydana getirmektedir. Ve yine tersine bir süreç olarak insanlarda meydana gelen değişmelerinde de, toplumsa yapıda bir değişikliğe yol açtığından aynı şekilde söz etmek mümkündür.²⁰⁵

وَلَا ضَلَالَتُهُمْ وَلَا مَنِيَّتُهُمْ وَلَا مَرْتَبَتُهُمْ فَلْيَبْتَئِنَّا الَّذِينَ الْأَنْعَامَ وَلَمَّا رَتَّهُمْ فَلْيَغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا

“Şeytan; “Onlara davarlarının kulaklarını yarmalarını emredeceğim de Allah’ın yarattığını değiştirecekler.” dedi. Her kim Allah’ın yerine şeytanı dost edinirse, şüphesiz besbelli bir ziyana girmiştir.”²⁰⁶ Allah’ın yaratışında değişiklik yapmaya çalışmak kast olunmuştur.²⁰⁷

²⁰¹ Bayraklı, a.g.e. s. 180

²⁰² Enfal, 8/53

²⁰³ Bayraklı, age. s. 180

²⁰⁴ Ra’d, 13/10-11

²⁰⁵ Çelik, a.g.e. s.58

²⁰⁶ Nisa, 4/119

²⁰⁷ Bayraklı, age. s. 180

1.3.3. Tahvil

“Havl” kökünden türemiştir. Bir halden diğer bir hale geçmek, eski halinden değişmek, araya girmek, kâfirin İslam olmasındaki değişim, bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek, bir şeyin tamamlanması için teşebbüste bulunmak, bozulup değişmek, kuvvet, maharet, hareket edip değişmek, zat veya hükmü değiştirmek, senenin geçmesiyle zamanın değişimi, adetlerin değişmesi manalarına gelir.²⁰⁸

“Tahvil” de “tebdil” gibi değişim olgusunu genellikle negatif anlamda taşıyan bir Kur’an kavramıdır.²⁰⁹ Kur’an’da sadece bir yerde “tebdil” ve “tahvil” kavramları aynı ayet içerisinde bir arada kullanılmış olup²¹⁰ bu kavramlar dikey ve yatay düzlemdeki (zamana ve mekâna bağlı) değişimler anlamlarına gelmektedir.²¹¹

قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا

“De ki: “İbadetlerde Allah’ın ortakları olduklarını yalan yere iddia ettiğiniz tanrılarınızı çağırın çağırabildiğiniz kadar! Onlar ne sizin sıkıntınızı giderebilir, ne de onu başka yere çevirebilirler!”²¹² ayette bahsedilen sıkıntı, toplumsal sıkıntıdır.

1.3.4. Tahrif

“Tahrif” “Ha-Ra-Fe”den gelir. “El-harf” bu fiilin masdarıdır; “çevirmek, değiştirmek” demektir; “an” harf-i ceri ile kullanıldığında, “dönmek, çalışıp para kazanmak, anlamlarını da verir. “El-harf” isim olarak “harf, kenar, uç” anlamlarına gelir. “Harfüş-şey” “bir şeyin yanı” demektir. “Geminin yanı, ucu; kılıcın yanı, ucu” denilir. Çoğulu, “ehruf veya huruf”tur.²¹³

²⁰⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l-arab*, “havl” c.3, s. 401

²⁰⁹ Fatır, 35/43; Ahzab, 33/62; Fetih, 48/15, 23

²¹⁰ Fatır, 35/43

²¹¹ Ömer Özsoy, *a.g.e.* s.160

²¹² İsrâ, 17/56

²¹³ Ragıb el-İsfehani, *Müfredat*, “harf” s. 228

Tahrif, “tef’îl babından masdardır. “Bir şeyi uzatmak, sözgelimi, kalemi uzatmak, yani açmak sivrilmek, kelimeleri harf harf yapmak, yani gerçek anlamından çıkarıp, bir kaç anlama gelebilecek şekle sokmak” demektir.²¹⁴

Fiil olarak kullanılınca, “yana yatmak, meyl etmek, çarpıtmak, bozmak” gibi anlamlara gelir. İsim olarak ise “değişimi” ifade eder. Genelde bu değişim şekli dinî hükümlerde ve hukukta olur.²¹⁵ Tahrifat şeklindeki değişim sadece yerde kalmıyor Allah katına yükselerek oradan toplumun sarsılmasına sebep olacak değerlendirmeleri alıp dönmektedir.²¹⁶

Kur'an Ehl-i Kitab'ın “Kitab’ı” tahrif ettiğiinden söz eder: “*Yahudilerden kelimeleri yerlerinden tahrif edenler vardır.*” (Nisa 4/46) “*Kelimeleri yerlerinden tahrif ederler*”, “*eğer size bu verilirse alın*” derler (Maide 5/41); “*Muhakkak içlerinde bir topluluk vardır ki, Allah'ın Kelâmını dinlerler, sonra da, onu akletmelerinin ardından tahrif ederler*” (Bakara 2/75). Buayetlerde tahrif olayının nasıl olduğu açıklanmaktadır; “*kelimeleri yerlerinden değiştirmek*” suretiyle. Dikkat edilirse bu bir tebdil değildir. Bu, ayetlerin gerçek anlamını, kelimelerle gerçekten kastedilen öteye beriye çekmek, yersiz anlamlar verip, anlamsız tevillerde bulunmak, kısaca kendi davalarının aksini belirten kelime ve ayetlerin anlamlarını değişik yollarla saptırmaktır.²¹⁷

Aynı olay, hiç de eksiksiz olmamak şartıyla İslâm, ümmetinde de cereyan etmiştir. Çünkü Kur'an'ın geçmiş ümmetlerden, özellikle İsrailoğulları ve Hristiyanlar'dan sözedilen ayetleri İslâm Ümmeti'ne bir bakıma kesin bir uyarıdır. Ama hadis-i şerifte de belirtildiği gibi, “*İslâm ümmeti de kendinden önce geçen ümmetlerin yürüdüğü yolda yürümüş, hattâ onların girdiği keler deliklerine bile girmiştir.*”²¹⁸ Bu bağlamda, Fahreddin er-Razî, “*zamanımızda bid'at ehli de fikirlerine karşı olan ayetlerde böyle yapıyorlar*” demektir.²¹⁹

²¹⁴ Ragıb el-İsfehani, *a.g.e.* s.228

²¹⁵ Örn. Bakara, 2/ 75; Maide, 5/ 13

²¹⁶ Bayraklı, *age.* s. 198-200

²¹⁷ Ali Ünal, *age.* s.88

²¹⁸ Buhari, c. II, s. 257

²¹⁹ Ali Ünal, *age.* s.88

1.3.5. İnkılâp

“İnkılap” kavramı “kalb” kavramından türemiştir. Kalb, bir şeyin altını üstüne getirmek, geriye döndürmek, çevirmek, toprağı bellemek, bir şeyin içini dışına çevirmek, denemek manalarına gelir.²²⁰

Yüce Allah, “kalb” kavramını hem psikolojik hem de sosyolojik olarak Kur’an’da kullanmaktadır. Her iki manasıyla değişimi ifade etmektedir. Toplumsal inkılâbı yani değişimi meydana getirebilmek için öncelikle manevi kalpteki inkılabı meydana getirmek gerekir. Böylece Yüce Allah, manevî değişimden (inkılab) sosyal değişime geçişin çizgisini gündeme getirmiştir.²²¹

*“Ancak iman edip, güzel ve makbul işler yapanlar, Allah’ı çok zikredip ananlar ve zulme mâruz kaldıktan sonra haklarını savunanlar müstesna. Zalimler de nasıl bir inkılab ile devrileceklerini, yakında öğrenirler.”*²²² ayetinde geçen “inkılap” kelimesi bu kavramlarla ortak anlamları taşımaktadır. Ayette geçen “zulüm” ise Kur’an’da menfi bir değer anlamına sahiptir ve bu menfi anlamları üç şeye taalluk ederek gerçekleşir.

Bunlar:

- a. Allah’a karşı yapılan zulüm: Bunun en büyüğü küfür ve şirkir.²²³
- b. Başka insanları ilgilendiren zulüm: Haksızlık ve katl gibi,²²⁴
- c. Kişinin kendine yaptığı zulüm,²²⁵

Kısaca “zulüm” kişinin kendi sınırlarını aşması ve yapmaya hiç hakkı olmayanı yapmasıdır. Toplumsal yapıda çeşitli nedenlerle oluşan haksızlık ve adaletsizliklerin bir takım sosyal tepkilere ve bunun akabinde gelecek inkılaplara yol açacağı malumdur.²²⁶

²²⁰ İbn Manzur, *a.g.e.* “kalb” c.12, s. 134-138

²²¹ Bayraklı, *a.g.e.* s. 189; Bkz. Maide, 5/ 21-22 Kehf, 18/26; En’am, 8/109-110

²²² Şuara, 26/227

²²³ Araf, 7/103; Enfal, 8/54

²²⁴ İsrâ 17/33

²²⁵ Bakara, 2/35; Araf, 7/19

²²⁶ Çelik, *a.g.e.* s.61

1.3.6. Tedâvül

Bir halden bir hale geçmek, değişmek, cezanın değişmesi, elbisenin eskimesi, devletleştirmek, müzakere etmek, insanların bir yerden başka bir yere göç etmeleri üstünlük, talihin dönmesi, manalarını ifade eder.²²⁷

Ali İmran 3/140. ayette yer alan “müdavele” kavramı, bir şeyin bir kimsenin elinden çıkıp başka bir kimseye intikal etmesidir. Dünya ile beraber kullanıldığında, dünyanın bir toplumdaki başka bir topluma, ondan da daha başka bir topluma geçmesi demektir. Fahreddin er-Razi ayette geçen “*biz o günleri insanlar arasında döndürür dururuz*” ifadesinde ki gün kavramını zafer ve siyasi erk olarak yorumlar.²²⁸

Haşr suresi 59/7. ayette “*tedavül*” kavramı “devlet” olarak yer almaktadır.²²⁹

Sonuç olarak burada zikrettiğimiz kavramlar haricinde, Kur’an-ı Kerimde “değişimi” ifade eden nice kavram vardır. İnsanlık ve toplum için değişim kaçınılmaz olduğundan, insan için, felaha ermek için inen Kur’an-ı Kerim de bu konuyu vuzuha kavuşturmuştur.

²²⁷ İbn Manzur, *a.g.e.* “devl” c.4, s.444

²²⁸ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.* s. 189

²²⁹ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.* s. 188

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İNSAN VE TOPLUM

2.1. NÜZUL DÖNEMİ TARİHİ ŞARTLARI

Kur'an-ı Kerîm, Allah katından gönderilmiş, insanları hak yola davet eden ve kıyamete kadar önder olacak yegâne kitaptır. İnsanlığa rehber kılınan böylesi bir kitabın, insanlar tarafından anlaşılabilir ve uygulanabilir olması elbette elzemdir ve kulunu çok iyi bilen Allah, gönderdiği kitapta bunu gözetmektedir. Dolayısıyla Kur'an, indiği ilk muhatap kitlenin yaşam tarzını önemsemiş, emir ve yasaklarını onların anlayış kabiliyetine göre serdetmiştir.

Kur'an-ı Kerim ilk muhatap kitlenin tarihî şartlarını her açıdan önemsemiştir. Bir başka ifade ile muhatapların sosyo-kültürel yapılarını, kavram dünyalarını, yaşadıkları coğrafi şartları, toplum ve birey olarak sahip oldukları ruh hallerini vb. dikkate almış olması önemlidir.²³⁰ Ancak bu demek değildir ki, Kur'an indirildiği dönemin muhatap kitlesine bağımlı ve onların idrak seviyeleriyle sınırlı. Bilakis, hareket noktası belli bir zaman ve mekân olmakla birlikte ulaştığı nokta sonsuzdur.

Kur'an ne nüzûl çağının muasırı olan toplumun örf, adet, yaşayış, zihnî alışkanlık ve idrak biçimlerinin; ne de onun tebliğcisinin hayatının bir yansıması ve onlarca yönlendirilmiş olan güdümlü bir kitaptır. O, ferdi ve sosyal düşünce alışkanlıklarını bir ilk ateşleme malzemesi olarak kullandıktan sonra sonsuz boyutları ve imkânları kucaklayan ahlâki, itikadî, toplumsal, siyasî ve benzeri sonsuz varyasyonları sînesinde toplayan ve onları çözümleyen ilâhî bir kaynaktır.²³¹

Bu bölümde Kur'an'ın indirildiği dönemin tarihî, sosyal ve kültürel özelliklerini inceleyeceğiz. Zira o dönem iyi anlaşılmazsa Kur'an hakikatleri tam olarak idrak edilemeyebilir. Yine, dönemin dinî yaşantısına genişçe yer verildi. Vahiylere anlatılması ve bu doğrultuda toplumda vahiy eksenli değişimin tesbiti üzerinde çalışıldı.

²³⁰ Murat Sülün, "Kur'an-ı Kerim'in Genel Nüzûl Sebebi", *Kur'anî Hayat Dergisi*, sy.16, s.56

²³¹ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, s.191

2.1.1. Sosyal Özellikler

Toplum üzerine yapılmış olan bilimsel sistematik araştırmalar, çeşitli faktörlere bağlı olarak bütün insan topluluklarının değişime uğradığını göstermektedir.²³² Her toplumda, tarihi gelişim süreci içerisinde farklı uygarlıklar, kültür ve dinlerle ilişki içerisine girmek suretiyle bünyesinde sosyo-kültürel içerikli değişimler ortaya çıkmaktadır. Bilineceği gibi sosyal bir sistem olarak toplum, toplumsal olgular veya toplumsal kurumlardan oluşan bir yapı olup, toplumsal yapı, toplumsal kurumların belirlediği sosyal ilişkilerden oluşmaktadır.²³³ Sosyo-kültürel değişimle ifade edilmek istenilen ise, toplumun kültürü ve yapısında ortaya çıkan değişimlerdir.²³⁴

Kur'an-ı Kerim, insanlığın büyük bir uçuruma yuvarlandığı VII. yüzyılın ilk yarısında inzal edilmiştir. Kur'an'ın insanlığa ne getirdiğini anlayabilmek için, o sırada neyin var olduğunu iyi anlamak gerekir.²³⁵ Kur'an'ın inişi esnasında ilk muhatap kitlenin yaşamış olduğu sosyal düzen yani yerine göre bireysel yahut toplumsal hayat önemlidir. Kur'an'ın ilk muhataplarının telakkileri, bilinçaltı, bilgi, görgü, alışkanlık, örf-adet, gelenek, talep, ihtiyaç, kültür ve medeniyetleri bağlamında meydana gelen olaylar tarihsel şartları anlamamıza ışık tutar.²³⁶ Bu yüzden Kur'an-ı Kerim içerik olarak nüzül dönemi Arap toplumuna yabancı değildir. Kur'an, ilk muhatap kitlenin örf-adet, gelenek, sosyal ve kültürel olgularını dikkate almak sureti ile onlara hitap etmiştir.²³⁷

Durum böyle olmakla birlikte Kur'an; ilâhî mesajını, benzer pek çok öğeleri bünyesinde taşıdığı için tarihin her döneminde başka zaman ve mekânlara taşıyabilmektedir. Çünkü Kur'an, bu tarihîliği yanında evrensel bir tabiata da sahiptir.²³⁸ Kur'an'ın ilk muhatapları Araplar olmakla birlikte, Kur'an'ın evrensel gerçekleri ele aldığı da göz ardı edilmemelidir. Kur'an-ı kendi realitesinden hareketle okumalı; yaşadığı itikadî, ahlâkî ve sosyal sorunları her şeyden ve herkesten önce Kur'an'a arz etmeli; çözümleri onda aramalıdır. Kur'an'daki mümin, kâfir, münafık, mele', mütref ve müstaz'af karakterlerinin ve bunların sergilediği tutum ve

²³²Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, MEB. İstanbul 1969, s. 158; Ünver Günay, *Toplumsal Değişme Tasavvuf Tarikatlar ve Türkiye*, Erciyes Üni. Yay. Kayseri 1999, s.10.

²³³ A. Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995, s. 99-100.

²³⁴ Ahmet Faruk Sinanoğlu, *Hikmet Yurdu*, 2008 sy.2,s. 23-29

²³⁵ Murat Sülün, "Kur'an-ı Kerim'in Genel Nüzul Sebebi", *Kur'anî Hayat Dergisi*, sy.16 s.52

²³⁶ Muhsin Demirci, *Kur'an da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgü İlişkisi Bağlamında)*, s.18

²³⁷ Demirci, *age*. s.14

²³⁸ Demirci, *age*. s.14

davranışların, tarihte kalmadığını, her çağın realitesi olduğunu asla unutmamalıdır.²³⁹ Kur'an gerek kaynağı gerekse getirdiği evrensel umdeleri açısından en kompleks anlamda toplum vakıasından sarf-ı nazar etmemişse de insanlık ve toplum karşısında mutlak hürriyete sahiptir.²⁴⁰

Bunun böyle olması tabii ki Kur'an'ın vahiy sonrası dönemde de sözü edilen müdahaleci ve yönlendirici niteliğinin devam etmesini bir anlamda zorunlu kılmaktadır. Sonraki nesiller onun doğrudan muhatapları değildirler. Zaten böyle olduğu içindir ki zamanla Kur'an'ın ahkâmını sonraki zaman ve mekânlara aktaracak bir disiplin olan fıkıh ilmi meydana getirilmiş ve giderek de geliştirilmiştir. Kur'an ahkâmı, aynı olsa da tarihsel şartlar değiştiği ve buna bağlı olarak çeşitli durumlar ortaya çıktığı için müfessirler ve fakihler yeni durumlara cevap teşkil edecek yorumlar yapma ihtiyacı hissediyorlardı. İşte bu da bir yönüyle vahiy sonrası dönemlerde Kur'an'ı yorumlarken ayetin indiği zaman ve mekânın önemini ortaya koymaktadır.²⁴¹

İslâm toplumu, onda inanç esasları, ibadetleri, sosyal hayat ilkeleri, hukukî yasaları ve diğer bütün ihtiyaçları için gerekli ilkeleri bulmuştur.²⁴² Dolayısıyla, her çağın insanı kendi realitesini Kur'an'daki mahallî tarihsel çerçevede bulabilir. Kur'an-ı Kerim, Arapların yaşadığı coğrafyada değil de Hintlilere, Çinlilere... inzal edilmiş olsaydı, evrensel ilkeleri (emr) o coğrafyadaki insanların kültürüne ve dünya algısına göre şekillenecekti. Sözelimi bal arısına değil de ipek böceğine vahy edildiği anlatılacaktı; evrensel cana kıymama ilkesi kız çocuğu örneğinde değil de bir başka örnekle verilecekti; devenin yaratılışına değil de, o coğrafyada hangi ilginç hayvan varsa onun, meselâ kangurunun, filin ya da pandanın yaratılışına dikkat çekilecekti.²⁴³

Kur'an'ın içeriği olgulara paralel seyretmekte idi. Gerçekten 'hak'tan gelen gerçek bir kitap olan Kur'an'ın olgulara paralel nüzûlü yağmur temsili ile de anlatılabilir: Yağmur taneleri her ne kadar gökten inmekte ise de aslında, Mehmet

²³⁹ Murat Sülün, "Kur'an'dan Yararlanma Kılavuzu", *Kur'anî Hayat Dergisi*, sy.13 s.61

²⁴⁰ Sadık Kılıç, *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, s.186

²⁴¹ Muhsin Demirci, *Kur'an da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgü İlişkisi Bağlamında)*, s.183

²⁴² Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'an*, (trc: Abdulaziz Hatip – Mahmut Kanık), Beyan yay. İstanbul 2000, s.24-25

²⁴³ Murat Sülün, "Kur'an-ı Kerim'in Genel Nüzûl Sebebi", *Kur'anî Hayat Dergisi*, sy.16 s. 56

Erdoğan'ın ifadesiyle yerden ağmakta, gökten yağmaktadır. İşte, Kur'ân vahiyleri de yüksek gaybî bir yerden (semâ) insan idrakine inmektedir; fakat onları yere olgular, yani yeryüzündekilerin genel gidişatı; hukukî, siyasî, iktisadî sorunlar, fiilî, sözel her tür soru, tartışma, savaş ve barışlar indirmekte, adeta çekmektedir. Nitekim Kur'ân'da inzal dönemi Arap-Yahudi toplumunun aşına olmadığı temalar yoktur; bu kültürel çevrenin meçhulü olan kıssalara yer verilmemiş; İran, Turan, Hind, Çin, Maya ve Aztek gibi büyük medeniyetlere atıfta dahi bulunulmamıştır.²⁴⁴

O dönemin sosyal özelliklerini anlamak için bedevîliği iyi anlamamız gerekir. Bedevî deyince, her şeyden önce gözümüzün önüne uçsuz bucaksız çöller ve bu ıssız çöllerde tembel tembel dolaşan yersiz yurtsuz göçebe bir Arap gelir. Bu, Arap'ın belki de en belirgin özelliği, çölün sonsuz hürriyet havası içinde alabildiğine sorumsuz gelişen karakteridir. Başka bir ifadeyle, bedevînin ruh yapısını ve günlük hayatını belli bir ölçüde şekillendiren içinde yaşadığı fizikî çevredir, toprağa bağlı kalmak onun hiç çekemeyeceği bir hapis hayatıdır. Çünkü ömrü boyunca, etini yiyip, sütünü içtiği, her türlü maddi ihtiyaçlarını karşıladığı hayvanların peşini bırakamaz. Hayatının düzeni de yer ve göğün şartlarına bağlıdır; ne zaman ve nerede olursa olsun yağmurun altından koşmak zorundadır. Bunun için de, çoluk çocuğu, her şeyi devesinin sırtında, klanı ve kabilesiyle birlikte sürekli göçebedir. Yağmur yağarsa hayvanlarını otlatır. Yağmazsa bekleyemez, göçmek zorundadır.²⁴⁵

Yerleşik şehir hayatına geçmiş Araplar, göçebe bedevîlere nispetle çok daha medenî ve değişik bir hayata ayak uydurmak zorunda kalmışlardır.²⁴⁶ Ancak buna rağmen eski kabile hayatının birçok geleneklerini, özellikle kabile düzeni ile ilgili hukukî karakteri haiz bazı örf ve âdetlerini korumuşlardır. Mesela Mekkeli bir bedevî kadar kabileler arası baskınlara, çapulculuklara katılarak yağma peşinde koşmuyor; geçimini daha çok şehir hayatının nimetlerinden, ticaret, ziraat gibi daha kolay kazanç yollarından sağlıyordu. Bununla beraber, en azından bir bedevî kadar kabilecilik taassubuna, atalarının örf ve âdetlerine bağlıydı.²⁴⁷

²⁴⁴ Murat Sülün, *a.g.e.* s. 57

²⁴⁵ Ahmed Emîn, *Fecrî'l İslâm*, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1969, s.4-5

²⁴⁶ Ahmed Emîn, *a.g.e.* s.11

²⁴⁷ Zahid Aksu, *İslâm'ın Doğuşunda Toplumsal Realite*, İlâhiyât yay. Ankara 2005, s.40

Toprağa bağılı veya yerleşik şehir hayatı yaşayan bir insanla, göçebe bedevînin sosyal hayatı arasında aşılması güç bir uçurum vardır; çünkü bu iki insanın hayatını ve sosyal ilişkilerini tayin eden faktörler aynı değildir. Bu nedenle, bedevînin sosyal çevresini, bu çevrenin kendine özgü şartları içinde tanımak gerekir.²⁴⁸ Bedevîde şeref duygusu; ahlâk anlayışının temeli, ahlâkî davranışlarının tek kaynağı, itici gücüdür. Bir bedevi için kendi klan ve kabilesi diğerlerinden daha soylu, dolayısı ile daha şerefli, yani üstündür. Aslında hemen bütün Arapların ortak yanı şecerelerini Hz. İsmail'e dayandırarak bununla övünmeleridir. İslam'dan sonra bile haseb-neseb üstünlüğüyle övünme alışkanlığının Araplar arasında devam ettiği görülmektedir.²⁴⁹

Mekke'den Medine'ye göçü takip eden günlerde yapılan iki eylem vardır ki; sosyal hayat yönünden son derece önem arz etmekteydi. Bunlardan birincisi Mekke'de başlayan Müslümanlar arasında ki kardeşliğin devamı olan muhacir-ensar kardeşliği Medine Yahudileri ile yapılan anlaşmadır. Medine döneminde yapılan bu iki eylem toplumsal bütünleşmeyi sağladığı gibi Müslümanların Medine'deki erkini de sağlamlaştırma yolundaki ilk adımıdır.²⁵⁰

Hz. Muhammed (s.a.v.) İslamî bir sosyal hayat için gerekli düzenlemeleri yaparken sosyal kuruluşları da ihmal etmemiştir. Bu itibarla ilk iş olarak mescidi inşa ettirmiş, bu mescit İslam sosyal hayatının merkezi olmuştur. Suffe inşa edilmiş, Medine'ye gelen fakir ve kimsesizler ile İslami episteminin toplum katmanlarına intikalini sağlayacak çok yönlü uzmanların çok yönlü iâşe ve barınma sorunu halledilmiştir. Kurulan teşkilatlar arasında misafirhaneleri de anmak gerekir, çeşitli vesilelerle Medine'ye gelen heyetlerin kaldığı bu kuruluşlarda yerine göre misafirlere yemek de verilmiştir.²⁵¹

Özellikle Medine döneminde düzenli ve teşkilatlı bir toplumun Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından oluşturulduğu bilinen bir gerçektir. O, Arapları düzenli bir toplum haline getirmiş; kurumsallaşmalarını sağlayarak cemaatten cemiyet hayatına geçmelerini sağlamıştır. İslam öncesi dönemin çarpık sosyal hayatına farklı bir bakış

²⁴⁸ Ahmed Emîn, *a.g.e.* s.8-10

²⁴⁹ Zahid Aksu, *age.* s.42

²⁵⁰ Mehmet Birekul – Fatih Mehmet Yılmaz, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*, Yediveren Yay. Konya, 2001, s.52

²⁵¹ Mücteba Uğur, "Asrı Saadette Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Ed: Vecdi Akyüz, Beyan Yay. İstanbul 1995, c.I s.184-185

açısı getirerek sağlam temeller üzerine yükselen İslam toplumunu meydana getirmiştir.²⁵² Peygamberimiz (s.a.v.) devrindeki sosyal hayat, ekonomi, siyaset, eğitim, hukuk gibi toplum hayatını düzenleyen hususların başıboş bırakılmayıp belli bir prensibe bağlandığı hayattır. Bu nedenle toplum hayatına güven huzur ve mutluluk getirmiştir. O kadar ki toplumda yaşayan her fert kendini güvende hissetmiştir. Bunun sonucunda da toplumdan kopmalar değil müşterek idealler etrafında birleşmeler olmuştur.²⁵³

Sosyal yaşantının Kur'anî öğelere yansımalarına örnek verecek olursak kısas güzel bir örnek olur. Kısas, Kur'an ahkâmının sosyal şartlara göre şekillendiğinin ve toplumu şekillendirdiğinin göstergelerinden biridir. Birbirlerine kan bağıyla bağlı, eşitlik ilkesine dayalı, aynı iklim ve sosyal şartlar içinde kader birliği yapmak zorunda kalmış bir toplumda sosyal dayanışmanın bu kadar güçlü olması ne kadar tabii ise, böyle bir dayanışmanın yüklediği hukukî mükellefiyetin de o kadar büyük olması mantıkîdir. Kan davalarının devam ettiği ve muhakkak uygulandığı, affetmenin asla söz konusu olmadığı bir toplumda böylesine hayatî önemi haiz bir mesuliyetin ihlali halinde “kısas”ın uygulanması, mevcut fizik ve sosyal şartlar içinde, gerçekçi ve legaliter bir uygulamadır.²⁵⁴

Özetle Kur'an vahyi, diğer bütün vahiy muhtevalarında olduğu gibi muhatap kabul ettiği toplum bireylerinin yükümlülük konusundaki temenni ve taleplerini, örf ve adetlerini dikkate almıştır,²⁵⁵ denilebilir. Dolayısı ile bu konu üzerinde durmak uygun olacaktır.

2.1.1.1. Örf ve Adetler

Arapların örf ve adetlerini anlayabilmek için İslam öncesi ve sonrası olarak iki dönem halinde inceleme yapmalıyız. İslâmî dönemde ortaya çıkmış bir terim olan cahiliye, gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse de hadislerde Arapların İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devirdekenden ayırt etmek için kullanılmıştır.²⁵⁶ Bu sebeple genellikle Arapların İslâm'dan önceki dönemine “cahiliye” veya “cahiliye

²⁵² Mehmet Birekul – Fatih Mehmet Yılmaz, *a.g.e.* s.53

²⁵³ Mücteba Uğur, “Asrı Saadette Sosyal Hayat”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Ed: Vecdi Akyüz, c.1 s.183-184

²⁵⁴ Zahid Aksu, *a.g.e.* s.42; Kısas ile ilgili ayetler için bkz. Bakara, 2/178-179; Nahl, 16/126

²⁵⁵ Muhsin Demirci, *Kur'an da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgu İlişkisi Bağlamında)*, s.107

²⁵⁶ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *DİA.* c.7, s.17

çağı” (asrî-ı cahiliye veya mâkable’l İslâm) denir.²⁵⁷ İslam toplumunda meydana gelen sosyal olay, olgu ve kurumları değerlendirebilmek için bu zaman diliminin gerisinde yaşanmış olan ve cahiliye dönemi olarak adlandırılan devreyi genel hatları ile de olsa tanımak önemlidir.²⁵⁸ Tüm alanlarda topluma yön veren yegâne unsur örf, adet ve gelenekler; yazılı olmadıkları halde toplumun tüm kesimlerince bilindiği için uygulanmaları kolay olmuştur.²⁵⁹

Yüce Allah’ın kendine özgün keliminde fitratını çok iyi bildiği kullarını dikkate almaması mümkün değildir. İşte bu da ayetlerle onların inişine zemin hazırlayan olaylar arasında bir ilgi ve irtibatın bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yani Kur’an’ın hedeflediği toplumsal taleplerin karşılanması için ilk muhatap kitlenin alışkanlıklarını, bilinçaltılarını, bilgi düzeylerini, bireysel ve toplumsal taleplerini, ihtiyaçlarını dikkate alarak muhtevasında buna yer vermiştir. Mesela; Kur’an’da cahiliye Araplarının evlerine arka taraflarından girmelerinin birr/iyilik olmadığı vurgulanması²⁶⁰, Fil ashabinin Kâbe’ye taarruzundan bahsedilmesi²⁶¹, Kureyş’in kış ve yaz aylarında yaptıkları yolculuklarını kendilerine kolaylaştırması sebebiyle Kâbe’nin Rabbine kulluğa davet edilmeleri²⁶² buna örnektir.²⁶³

*“Sana hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir. Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan insanın gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılardan girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız.”*²⁶⁴ ayetinde Arapların o günkü bir örfüne değiniliyor. Onlara göre hac vakti geldiğinde evlere her zaman kullandıkları kapıdan girmek yasaktı. Ayet, Arapların bu örfünün doğru olmadığını vurguluyor.

“Rabbinin Ashab-ı fil’e ettiklerini görmedin mi? Onların hile ve düzenlerini boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine ebabili, sürü sürü kuşları salıverdi. Bunlar onlara pişkin

²⁵⁷ Süleyman Tülüçü, “Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşei”, *A.Ü.İ.F.Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980, s.282

²⁵⁸ Mehmet Birekul – Fatih Mehmet Yılmaz, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*, s.25

²⁵⁹ Birekul – Yılmaz, *age.* s. 29

²⁶⁰ Bakara, 2/189

²⁶¹ Fil, 105/1–5

²⁶² Kureyş, 106/1–4

²⁶³ Muhsin Demirci, *Kur’an’da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgü İlişkisi Bağlamında)*, s.19

²⁶⁴ Bakara 2/189

tuğladan yapılmış taşlar atıyorlardı. Derken onları kurt yeniği ekin yaprağına çeviriverdi.”²⁶⁵

“Kureyş’in güven ve barış anlaşmalarından faydalanmalarını sağlamak için, Kış ve yaz seferlerinde faydalandıkları anlaşmaların kadrini bilmiş olmak için, Yalnız bu Ev’in (Kâ’be’nin)Rabbine ibadet etsinler. Kendilerini açlıktan kurtarıp doyuran, korkudan emin kılan Rab’lerine kulluk etsinler.”²⁶⁶

Bilindiği üzere Kureyş kabilesi Allah’ın, bir çok özel nimet bahsettiği ayrıcalıklı konuma sahip bir kabile idi. Cenab-ı Allah, onların bu konumuna vurgu yaparak kendilerini imana çağırıyor.

İslâm öncesi cahiliye döneminde kadının durumuna baktığımızda da durumun hiç iç açıcı olmadığını ve vahim bir halde olduğunu görürüz. Kadınlar toplum içerisinde hakaret edilen bir varlık durumundaydılar. Cemiyette horlanan kadınlar, siyasi ve içtimâî konularda fikirleri dahi sorulmamakta hatta muayyen günlerinde evlere bile sokulmamaktaydı. Kadınlar miras olarak devredildikleri halde kendileri miras hakkına sahip değillerdi.²⁶⁷

Kur’an-ı Kerimde zikredildiği gibi cariyeler daha fazla para kazanmaları için fuhşa zorlanıyordu: *“Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın.*”²⁶⁸

Nisa suresinin kırk kadar ayetinde kadınların hak ve vazifeleri gösterilmiş ve esaslı emirler verilmiştir. Mesela 36. Ayette: *“Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.”*

Furkan suresi 74. Ayette: *“Ve o kullar; Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takvâ sahiplerine önder kıl! derler.”*

²⁶⁵ Fil 105/1-5

²⁶⁶ Kureyş 106/1-4

²⁶⁷ M. Ali Kapar, *Hz. Muhammed’in Müşriklerle Münasebetleri*, Esra yay. İstanbul 1993, s.70

²⁶⁸ Nûr, 24/33

Nur suresinin 32. Ayetinde: “Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfü ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfü) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.”

Râd 38. ayetinde ise: “Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik” emirleriyle evlilik kurumunun önemine dikkat çekilmektedir.

Cahiliye toplumunda kız çocuklarının durumu da endişe verici boyutlara ulaşmıştı. Erkek çocuğu olunca sevinen baba, kız çocuğu olunca onunla utanç duyar, yaşamasını istemiyorsa, toprağa gömerek hayatına son verirdi.²⁶⁹

Nahl suresinde bu âdet çok şiddetli bir şekilde kınanmıştır:“Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşagılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!”²⁷⁰

Buharî, Ebû Recâi’l-Utâridî’den şöyle rivayet ediyor: “Biz taşlara tapıyorduk. Tapığımız taştan daha güzelini bulunca eskisini atıyor ve yenisini alıyorduk. Taş bulamadığımız zamanlarda ise, bir avuç toprak alıyorduk. Sonra da bir koyun getirip sütünü ona sağıyor, sonra da onun etrafında tavaf ediyorduk.”²⁷¹

Cahiliye evliliklerinde kadın ile erkeği birbirine bağlayan nikâh dini bir mahiyete sahip olmadığından kadın ancak çocuk erkek çocuk doğurduktan sonra aileye dâhil ediliyordu. Bundan dolayı kadın erkek çocuk doğurmadan ölürse kocasına başsağlığı dilenmezdi. Çocuksuz kadın diyet vermeye mecbur olursa diyeti kocası değil kadının mensup olduğu klan öderdi. Araplar yalnız klan yakınlığına önem verdiğinde onlara göre sıhrî akrabalığın bir değeri yoktu. Hatta aralarında sıhrî akrabalarıyla evleneme yasağı da söz konusu değildi. Bu nedenden dolayı bir baba ölünce oğulları üvey anneleriyle evlenebiliyordu.²⁷²

İşte böylesi karanlık bir çağda nazil olan Kur’an-ı Kerîm, muhatabının zihnindeki tüm yanlışlıkları ortadan kaldırmayı amaç edinmişti. Mesela; evlilik

²⁶⁹ M. Ali Kapar, a.g.e. s.71

²⁷⁰ Nahl, 16/58–59

²⁷¹ Buharî, Megâzî, 70

²⁷² Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay. Ankara 1997, s. 106

müessesesinin son derece zedelendiği ve kadınların meta' gibi kullanıldığı bu dönemde Kur'an, önemli ilkeler ortaya koymaktadır: “*Cahiliye devrinde geçenler müstesna, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyiniz. Şüphe yok ki o, pek çirkindi, iğrenç idi, o ne fena bir âdetti.*”²⁷³

İnsan fitratına aykırı olan ancak cahiliyede uygulana gelen bu adet, Kur'an'ın karşı durduğu ve değiştirdiği adetlerden sadece bir tanesidir.

2.1.1.2. Sebeb-i Nüzûl

Kur'an-ı anlamada ve tefsirde zaman ve mekân unsurları önemlidir. Tarihî arka plan ayetlerin nüzul sebepleri, muhataplarının ruh halleri, devrin sosyo-kültürel özellikleri ayrıca arap dilinin gramer ve söyleyiş özellikleri Kur'an'ın doğru anlaşılması için dikkate alınması gereken esaslardır.²⁷⁴

Sebepleri bilmek netice ve maksatları bilmeye imkân verir.²⁷⁵ Kur'an'daki bazı ayetlerin indirilmesine zahiri bir sebep oluşturan sebeb-i nüzûl semadan gelen vahyi-ilâhînin yeryüzünde istikbal ediliş çerçevesidir. Burada ki sebep “bir neticenin meydana gelmesi için şart olan şey” manasında felsefi bir muhteva taşımayıp Kur'an'ın bir kısım ayetlerinin indirilmesine vesile olan ortam demektir. Kur'an'ın ahkâma ve ahlâka dair olan ayetlerinin çoğu sebebi nüzûl denilen bazı vesilelerle gelmiştir. Buna mukabil eski ümmetlerden bahseden ayetlerin ekserisi muayyen bir sebep olmaksızın (ibtidâen) indirilmiştir.²⁷⁶

Kur'an parçalarının inişlerine tekaddüm eden vesileleri vardır. Her bir parça ciddi bir ihtiyaç sırasında yahut umumî veya hususî bir hadise üzerine nazil olmuştur. Muhtelif hadiseler muayyen bir nizama boyun eğmezler, bunları bir nizam dahilinde insicamlı bir tarzda bir araya toplamak neredeyse mümkün değildir. Böyleyken her

²⁷³ Nisa, 4/22

²⁷⁴ Abdullah Yıldız, *Tarih Bilinci*, Pınar Yay. İstanbul 2008, s.52

²⁷⁵ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *el-İtkan fî ulumi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, c.1 s. 27-28.

²⁷⁶ Suyuti, *el-İtkan*, c.1 s. 27-28; Subhi es-Salih, *Mebahis fî ulumi'l-Kur'ân*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut t.y. s. 132

birine mahsus vakitte bir cevap indirilmiştir ki onun sebebi ortaya çıkmadan önce Kur'an'ın tebliğcisi asla onların farkında değildi.²⁷⁷

İnsanların dinî ve toplumsal yöndeki temennî ve taleplerini dikkate alan Kur'an, bazen toplumun bazen de fertlerin beklentileri doğrultusunda gönderiliyordu. Ancak herhangi bir şahsın beklentisine cevap vermek yahut problemini çözmek için indirilen bir ayette sadece söz konusu şahıs için değil, toplumun bütün fertlerini bağlayıcı öğeler bulunmaktaydı.²⁷⁸ Kocasının zihar yapmasının üzerine Havle bintiSa'lebe'nin, Allah'a duası neticesinde zihar ayetlerinin inmesi²⁷⁹, Ümmü Seleme'nin, kadınların savaşa katılamaması ve ganimet alamaması üzerine yaptığı serzenişe dair, Nisa,4/32. ayetinin indirilmesi buna örnektir.²⁸⁰ Yine Hz Ömer'in birçok ayetin inişinde etkili olması sebebiyle kendisine “*muvafakatü'l-Ömer*” denmiştir.

Bu örnekler bize, vahyin, bireylerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda indiğini göstermektedir. Ancak sadece bir birey için ya da sadece o zamandaki bir olay üzerine değil, benzer her durum için indirilmiştir ki bu yönüyle Kur'an, çağlar üstü bir özelliğe sahiptir.

Herhangi bir ayetin belli bir sebep çerçevesine oturtularak gönderilmesi ilgili ayetin sadece gaye ve hedefiyle ilgilidir. Yoksa bu sebepler olmasaydı. Ayetler bulunmayacaktı değil.²⁸¹

Şüphesiz vahiyler durup dururken gelmez. Onları hazırlayan, manaların kalıba konulmasını gerektiren, benzer şeyler içerisinden birisinin diğerine tercihinin lüzumlu kılan sebepler vardır. Yüce Allah bilir ki, bahis konusu edilen vahiyler ve talep edilen hususlar olmaksızın bir milletin amel etmesi mümkün değildir. İşte bu yüzden vahiyler,

²⁷⁷ Muhammed Abdullah Draz, En Mühim Mesaj Kur'an, (ter: Suat Yıldırım) Akademi Yay. İstanbul 2006, s.177

²⁷⁸ Ancak büyük İslam bilgini Dihlevî'ye göre şartlarda ilke olarak benimsenen şey, hükümlerin indirilişlerini gerektiren bu tür sebeplerin az olmasıdır. Çünkü bu tür sebepler genelde herhangi bir vahiy muhtevasının indirildiği dönemin maslahatını gerçekleştirmeye yönelik olduğu için, bunların fazla sayıda olması çoğu zaman daha sonra gelecek nesilleri sıkıntıya sokabilir. Bkz. Dihlevî, *Hucetullahi'l-bâliğa* (trc. Mehmet Erdoğan) İstanbul 1994, c.1 s. 340

²⁷⁹ “İçinizden kadınlar hakkında zihar yapanlar bilsinler ki onlar kendilerinin anneleri değildir, onların anneleri sadece kendilerini doğurmuş olanlardır. Onlar gerçekten çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Bununla beraber, Allah'ın affi ve merhameti çoktur (geçmiş durumlar hakkında tövbe edenleri affeder)” Mücadele, 58/2

²⁸⁰ Muhsin Demirci, *Kur'an da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgü İlişkisi Bağlamında)*, s.108; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el- Vahidî, *Esbabü'n-Nüzul*, Mısır 1959, s.85

²⁸¹ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, s.187

Allahın kavimlere yönelik ezeli inayetinin bir sonucu olarak belirlenmiş bulunuyordu. Sonra ne zaman âlem, vahiylerin ortaya koyduğu suretlerin feyz yoluyla taşması ve misali kalıplarının ortaya çıkarılması için hazır hale gelirse, onlar birer davranış kalıbı olarak dışa vurulur ve o anda artık bunlar, dinin esaslarından biri halini alırdı.²⁸² Peygamberlerin talep ve beklentileri nasıl vahyin inmesinde etkili olmuşsa, aynı şekilde vahye muhatap olan toplumların ilâhî emir ve yasaklara duyarsız kalmaları, herhangi bir konuda ki aşırı arzu ve istekleri de o doğrultuda vahyin inmesinde etkili olmuştur.²⁸³

Bütün âlemler için bir uyarıcı ve müjdeleyici olarak gelmiş olan Kur'an hükümlerinin zaman mekân ve şahıslarla sınırlı olmasının düşünülmemeyeceği biçiminde ki akli delilin yanı sıra sahabe ve diğer âlimlerinde pek çok olayda hususi sebeplere binaen nazil olmuş olan ayetlerin umumi ifadeleri ile istidlalde bulunmuş olmaları da ayrıca bunu desteklemektedir.²⁸⁴ ez-Zerkeşî, umum- husus meselesinde Zemahşerî'nin diliyle konuşur, Hümeze Suresi hakkında bu sureyi sadece Ahnes b. Şerik'e has kılanlara karşı çıkar ve şöyle der: "Sebebin hususi, azabın (cezanın) ise umumî olması caizdir. Vaîd, surede geçen çirkin işi yapan herkesi kapsar. Fakat hakkında nasın varid olduğu kimsenin temel hedef olması, onun için daha sakındırıcı ve daha aşağılayıcıdır. Zemahşeri bunu şöyle ifade eder: " sebebin hususi ama vâid ve tehdidin de umumi olması caizdir. Çünkü ifade böylece o kabahati işleyen herkesi içine alır. Ve o fiili irtikâp edeni kınama ve ona tarizde bulunma yerine geçmiş olur."²⁸⁵

Hasan Hanefî'ye göre sebepsiz inen hiçbir ayet ya da sure yoktur. Sebep vahiy çağıdır, hâdisedir veya ayetin içinde nazil olduğu ortamdır.²⁸⁶

Vahyin reel durumuyla ilişkisini bir başka örnekle açmaya çalışalım: Kur'ân'ın bazı âyetleri ilk inzal edildiklerinde bir kalıpla gelmişken, oradakilerin sorduğu bir soruyla açıklanmıştır. Hükümü açıklayan kelimeler şu anda âyet metnine dahildir; ama aslında baştan inzal edilmiş değildi. Meselâ "-Engelliler hariç- müminlerden yerlerinde

282 Şah Veliyullah b. Abdirrahimed-Dihlevî, Hücetullahi'l-Bâliğa, (trc. Mehmet Erdoğan), İz yay. İstanbul 1994, c.1 s.342

283 Şah Veliyullah, *a.g.e.* c.1 s.332

284 Sadık Kılıç, Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim, s.190

285 Ebu Abdullah Muhammed b. Bedreddin ez-Zerkeşi, el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy.ty. c.1, 57

286 Hasan Hanefî, "el-Vahyu ve'l-Vâki" *el-İslâm ve'l-Hadese*, London 1990, s.135

oturanlarla mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz.”²⁸⁷ İfadesi Peygamber tarafından insanlara iletildiğinde, “Engelliler hariç” kısmı yoktu; Hazret-i Peygamber (s.a.v.) Zeyd b. Sabit’e (v.45/665) bu âyeti لَّا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ şeklinde yazdırırken, engelli İbn Ümm Mektum’un; “Peki, müminlerden özrü sebebiyle cihada çıkamayanlar?” deyince, Hazret-i Peygamber’i vahiy hâli bürüyerek غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ kısmı nâzil olmuş ve âyete eklenmiştir.²⁸⁸

Bir başka örnek: “O simsiyah iple bembeyaz ipi birbirinden ayırınca kadar yiyip içebilir; sonra da akşama kadar orucu tamamlarsınız.” ifadesindeki mecaz ‘Adiyy b. Hâtim tarafından yanlış anlaşılınca, yine vahye istinaden “yani tanyeri ağırınca kadar (مِنَ الْفَجْرِ)” ilavesi²⁸⁹ yapılmıştır.²⁹⁰

Yani, bir âyetin mefhumu, âyetin nutkedildiği anki anlamında bulunmayan bir başka hususla (kişi ya da olayla) irtibatlandırılabilirdiği takdirde, âyet onun hakkında da inzal edilmiş sayılmaktadır. Sözelimi Tevbe: 108’deki “...takva üzere tesis edilen mübarek mescit...” Kuba mescidini konu aldığı halde, bugün biz rahatlıkla Aziz Mahmud Hüdayî ya da Sultanahmet camilerinin de bu âyetin kapsamına girdiğini söyleyebiliriz.²⁹¹

Kur’an’ın gücü onun tarihi bir olayı bir fenomeni açıklamasında değil anlamı her zaman geçerli bir sembol olmasında yatar. Çünkü o, belli bir zamanda olmuş özel bir olayla değil eşyanın tabiatında da mevcut bulunan ebedi gerçeklerle ilgilidir. Kur’an belli bir toplumun Allah’a baş kaldırışı ve O’nun bu toplumu cezalandırışı gibi bazı olayları zikreder. Fakat bu olaylar her zaman aktüel olan bir gerçeğin sembolü olarak bizi ilgilendirdikleri için güçlerini korurlar. Kur’an’ın mucizesi onun yeryüzünde ilk zuhurunda olduğu gibi vahyedilişinden yaklaşık ondört asır sonra bugünün insanların

²⁸⁷ Nisâ, 4/95

²⁸⁸ Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyunü'l-Ekavil fi Vücuhi't-te'vil*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1977, I., s. 555-556.

²⁸⁹ Fahrettin er-Razi, *Mefatihü'l-gayb*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1990

²⁹⁰ Murat Sülün, “Kur’an-ı Kerim’in Genel Nüzûl Sebebi”, *Kur’anî Hayat Dergisi*, sy. 16 s. 59

²⁹¹ Murat Sülün, *a.g.e.* s. 60

ruhlarını da harekete geçirme etkisinde bir dile sahip olmasındadır. Yani Kur'an'ın gücü onun bir olay değil bir sembol oluşundandır.²⁹²

Kur'an'ın hitabı yoğun olarak bireysel olmakla beraber zorunlu ve kaçınılmaz olarak da toplumsaldır.²⁹³ Kur'an'ın sosyal özelliğinin onun en temel vasıflarından biri olduğu hakikattir. Sosyalleşmenin başlangıcı da Kur'an'ın ortaya koymuş olduğu ilke ve prensiplerin tek bir bireye ait olmayıp, fertler arası bir karaktere bürünmesi, mutlaka başkalarına sirayet etmesi gerçeğinde yatmaktadır.²⁹⁴

Yeni bir dünya ve varoluş telakkisi ile beşeriyete hitap eden Kur'an-ı Kerim, özelde kendi çağdaşı olan düşünce ve itikatları genelde ise bütün çağların fikir ve inanç manzumelerini aynı kategori içinde değerlendirerek onlara kapsamları bir ifade ile “*batıl*” hükmünü verirken kendisini de “*hak*” yani gerçeğin ta kendisi olarak takdim etmiştir.²⁹⁵

Kur'an, son vahiy olması hasebiyle evrensellik arz etmekteydi. Bütün zamanların ve mekânların kutsal kitabı olması onun bu özelliğe sahip olmasına bağlıdır. Kur'an'ın yedinci asırda inmiş olduğu ve o devrin cahil Arap toplumunu muhatap aldığı bir gerçektir. Yine içeriğinde çeşitli tarihi olaylara atıflarda bulunması sorulan sorulara cevap vermesi keza onun zaman ve mekân unsurları içeren bazı öğeleri içeriğinde bulunduruyor olması bir hakikattir. Bütün bunlara rağmen onun tarihte kalmış günümüze taşınma imkânı olmayan çağımız için herhangi bir değer taşımayan bir kutsal kitap olduğu şeklinde ileri sürülen ve ilmi bir değeri olmayan iddiaları kabul edecek değiliz. Dengenin iyi kurulması nasların içerdiği zaman ve mekân unsurlarının bizatihi kendilerinin değil onların arkasında bulunan ilke ve manaların esasların iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda tarihî gibi görünen nasların dahi bir metot vermeleri ilkelere ışık tutmaları bakımından korunmaları ve değerlendirilmeleri gerekmektedir.²⁹⁶

²⁹² Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam İdealler ve Gerçekler*(trc. Ahmet Özel), Akabe yay. İstanbul 1985, s.55

²⁹³ Ali Coşkun, *Din Toplum ve Kültür*, İz Yay. İstanbul 2005, s. 20

²⁹⁴ Muhsin Demirci, *Kur'an da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgü İlişkisi Bağlamında)*, s.32

²⁹⁵ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, s.160-161,

²⁹⁶ Mehmet Erdoğan, *Vahiy- Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 66

2.1.2. Kültürel Özellikler

Kültür, insanın hayatında ictimâî yoldan tevarüs ettiği maddi ve manevî her unsuru ihtiva eder.²⁹⁷ Kültürü bir toplumu diğer toplumlardan ayırt eden hususi bir hayat tarzı şeklinde anlarsak kültürün ne kadar geniş boyutlu ve derin olduğunu anlayabiliriz.²⁹⁸

Dıştan kültür özelliklerini almayı pek düşünmeyen kendi kültür öğeleri içerisinde sosyal hayatlarını düzenlemeyi tercih etmiş gözüken Arap toplumu durağan bir toplum olmayı hazmetmiş ve bu statik durum toplumun kültürel, siyasi, ekonomik, hukuki ve dini hayatını tesiri altına almıştır.²⁹⁹

İslam'ın yayılmaya başladığı ilk merkez olan Mekke ticaretin en çok yaygın olduğu yer konumunda idi. Zira Mekke'de bulunan ve İslam'dan önce de kutsiyetinin kabul edildiği Kâbe³⁰⁰ ve Hac ibadeti bu şehrin ticari bir merkez haline dönüşmesinde önemli bir fonksiyona sahipti. Mekke civarında kurulan panayırlar (Mina, Mecenne, Zü'lmeccaz, Ukaz) ticari hayatın hareketlenmesinde etkin rol oynuyordu.³⁰¹

Kısacası Mekke toplumu genel geçim kaynağı olarak ticareti bunu yanında da hayvancılık ve ziraati benimsemiş ve bu doğrultuda sosyal hayatlarını şekillendirmişlerdir. Buna karşılık Medine toplumu ise bilhassa hurma bahçeleri ve hurma yetiştiriciliği ile ün yapmıştı.³⁰²

Bu dönem ekonomik yapısından göze çarpan en önemli karakteristik olarak kıt olanakları elinde bulunduran az sayıdaki kişinin (ki bunlar eşraf sayılıyordu) toplumda söz sahibi olmaları ve istedikleri şekilde yönlendirme imkânını ellerinde bulundurmalarıdır. Bu da toplumda oluşan sınıfların arasında çok büyük farkların ve uçurumların bulunmasına yol açmış ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir.³⁰³

Bu dönemde belli başlı ilim dalları olarak edebiyat, neseb ilmi, ilmi nücum (astronomi), tıp, meteoroloji, mitoloji, kıyafet (fizyonomi) ve kehanet zikredilebilir.

²⁹⁷ Turhan, *a.g.e.* s.34

²⁹⁸ Murat Sarıcık, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s.2

²⁹⁹ Birekul –Yılmaz, *a.g.e.* s.29

³⁰⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c.1, s.26

³⁰¹ Hamidullah, *a.g.e.* s.24

³⁰² Birekul –Yılmaz, *a.g.e.* s.32

³⁰³ Birekul –Yılmaz, *a.g.e.* s.33

Özellikle nesep ilmi cahiliyede büyük önem verilen ilim dallarındandır. Evlilik, mübareze ve diğer konularda bu ilim dalını bilenlere başvurulur ve bu konulardaki denklik bu kimselerce tespit edilirdi. Kıyafet ilmini bilen “kâifler” ayak izlerinden kişilerin kim olduklarını ve hangi kabileye ait olduklarını bilirler, babası belli olmayan çocukların yüz hatlarına bakarak babalarını tayin ederlerdi. Fizyonomist olarak faaliyet gösteren bu kişilerin yanı sıra gaipten haber verenlere (kâhin) ve kehanet ilmine de oldukça önem verirlerdi. Bu dönem ilim anlayışı içerisinde “eyyamü’larab” diye isimlendirilen kabileler arası savaşların tarihi hikâye ve kıssaları da önemli bir yer tutmaktaydı.³⁰⁴

610–632 yılları arasında inzal edilen Kur’an-ı Kerim ile sınırsız hakikatler, insanın sınırlı düzeyine “sınırlı bir kültürel çerçevede; beşerî dil kalıpları içerisinde, o dilin müsaade ettiği ölçüde” indirilmiş; bu esnada, Arap dilinin mecâz, teşbîh, temsîl vb. bütün imkânları kullanılmıştır. Bu bizi Kur’an’ın sonraki çağlarla alâkası olmayan ‘tarihte kalmış’ bir metin olduğu sonucuna götürür mü? Kur’an’daki mesajlar sadece Araplara değil, ulaşabildiği herkese yöneliktir. Kur’an, Âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş, âlemlere verilmiş bir öğüt olduğundan, herkese açık evrensel bir mesajdır. Kur’an evrenseldir; çünkü genel güvenlik, asayiş ve barışı öncelemekte; insan haklarına saygı ilkesini getirmekte; insanî değerlerin ve yüce ahlâkın yayılmasına çalışmakta; fert, aile ve toplumu ıslah etmekte; bilim ve düşünceye önem vermektedir; Arz’ın imarını önemsemektedir.³⁰⁵

Edebî açıdan Arapları şaşırtan ve hayrete düşüren Kur’an’a nazire yapmaya çalışanlar hiçbir sonuç elde edememiş, Müseyleme-i Kezzab gibi bazı hezeyanlarla Kur’an’a nazire yapmak isteyenler, “yalancı” damgasını yemekten kurtulamamıştır.

Hicaz bölgesinin idare şeklinden söz ederken Kusay b. Kilab tarafından kurulmuş olan ve Mekke şehir devletinin parlamentosu niteliğini taşıyan³⁰⁶ “Dârunnedve”ye değinmek doğru olacaktır. Dârunnedve’nin kuruluş amacı hac mevsiminde Mekke’ye gelenlere hizmette bulunmak ve halkın işlerini görmek idi.

³⁰⁴ M. Ali Kapar, *a.g.e.* s.85

³⁰⁵ Murat Sülün, “Kur’an-ı Kerim’in Genel Nüzûl Sebebi”, *a.g.e.* s. 55

³⁰⁶ İhsan Süreyya Sırma, “Asrı Saadet Öncesi Mekke Toplumu”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Ed: Vecdi Akyüz, Beyan Yay. İstanbul 1995, c.1, s.116

Şahsın hukuku, aile hukuku, miras hukuku ve ceza hukuku, bedevilerde de yerleşik şehir hayatı yaşayanlarda da, kabilecilik anlayışına uygun, ona bağlıydı. Bu anlayışa bağlı hukuk sistemi, ferde kabilesi dışında kanunî hiçbir himaye hakkı tanımıyordu. Bu sistemde ceza hukuku ve sebep olunan zararın tazmini nosyonu (mefhum) mevcut değildi. Cezayı mucip fiillerde, bu kabilenin hangi ferdine ait olursa olsun, sorumluluk bütün kabileye aitti. Öç alma kanunu doğrudan doğruya dinî bir inanç olmasa bile, Arapların din kadar bağlı oldukları kutsal bir şeref borcu idi.³⁰⁷ Arap toplumunda hukuku değerlendirdiğimizde, hukukun uygulayıcılığını yapacak siyasî bir otoritenin (devlet) olmadığını görüyoruz. Bunun sonucu olarak da yargı işlerini yürütecek bir kaza (yargı) organının da bulunmayışı, toplumdaki hukukî sorunların çözümünde başka formüllerin aranmasına yol açmıştır.³⁰⁸

Gerek yerleşik gerekse göçebe Arapların yazılı bir hukuku yoktur. Bu nedenle Arap yarım adasının her tarafında farklı hukukî argüman ve uygulamaların olduğunu görüyoruz. Çeşitli bölgelerde Roma Hukuku, Zerdüştlüğün etkisinde Sasani Hukuku, Hristiyan kilisesi örf ve adetleri, Tevrat ve Talmut'u esas alan Yahudi kanunlarının tesirleri görülmüyordu. Yazılı olmayan ve bir sisteme dayanmayan cahiliye hukuku ise daha çok örf ve adetlere dayanıyordu.³⁰⁹ İslam'ın toplumda tesis etmek istediği iktisadî sistem, insanlara şahsî teşebbüs ve özel mülkiyet hakkı tanımakta; ancak aynı zamanda hürriyet ve nizamı koruyacak tedbirler ve dengeler oluşturmaktadır. İslam bireyin mal edinme hakkını tanımış ve bireyin meşru yollardan elde ettiği her çeşit mala sahip olabilmesine izin vermiştir. Herkes bilgisi, kabiliyeti ve çalışması nispetinde topluma ve ahlakî değerlere zarar vermemek kaydıyla servet kazanabilir.³¹⁰

2.1.2.1. Arabîlik

Onun evrenselliğini yani çağlar üstü niteliğini doğru okuyabilmek için hitabını kuşatan arabî unsurlarını doğru tahlil etmek gerekmektedir. Bu da başlangıç olarak Mekke ve Medine tarihini ve söz konusu coğrafyada yaşayan toplumun sosyal ve kültürel yapısını iyi anlamakla mümkün olabilir.³¹¹

³⁰⁷ Zahid Aksu, *a.g.e.* s.43

³⁰⁸ Birekul - Yılmaz, *a.g.e.* s.38

³⁰⁹ Birekul - Yılmaz, *a.g.e.* s.39

³¹⁰ Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, (Trc: Heyet), İnkılab Yay. y.y. 1996 c.2 s.189

³¹¹ Muhsin Demirci, *Kur'an da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgü İlişkisi Bağlamında)*, s.14

Atasına körü körüne bağlılık, bir Arabin en büyük marifet ve erdemlerinden biriydi. Putperestlerin zihni, zamanın bütün milletleri gibi mitolojilerle dolu olsa da nispeten realistti. Örf genelde kadınlar aleyhine işliyor, insanlar babalarının eşlerine dahi mirasçı olabiliyordu. Kitabî bir toplum olmadıklarından yaşadıkları bölgelerde büyük bir asayişsizlik, hukuksuzluk barış ve güvenlik zaafı hüküm sürmekteydi. Kur'an'da “*fitne ortadan kalkıncaya kadar mücadeleye devam*” emrinin verilmesi ve İslâmiyet'in en temel kelimelerinin iman, İslam ve din olması tesadüfî değildir.³¹²

Emin el-Hûlî de Kur'an'ın, ilk muhatap kitlesinin yaşadığı maddi ve manevi çevrede ortaya çıkmış bir kitap olduğunu söyleyerek onun dil, muhteva, ruh, mizaç ve üslup bakımından Araplara uygun bir yapıda olduğunu söyler.³¹³

Kur'an'ın temel kavramlarının nasıl ele alındığına dikkat edecek olursak, mesajın cahiliye anlayışı ve hayatından hareketle ortaya konulduğunu müşahede ederiz. Her şeyden önce Kur'an çağdaş Arap ve Mekkelinin anlayış kavramları ve düşünce biçimlerini kullanır.³¹⁴ Dolayısı ile Kur'an mesajının anlaşılabilmesi, onun baz aldığı Arap gerçeğini tanımayı gerektirmektedir. Mesela Araplardaki israf ve gösteriştten başka bir şey olmayan “mürüvveti” bilmeden Kur'an'da cömertliğin neden boş bir iş kabul edildiğini³¹⁵ anlayabilmek oldukça güçtür.³¹⁶

“*Mallarını halka gösteriş için harcaıyıp Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen kimseleri de Allah elbette sevmez.*”³¹⁷

Bir cömertlik duygusu varsa da tıpkı dindarlık algıları gibi, gösterişe dayalıydı; zengin-fakir arasındaki ciddi farkı düzelterek sosyal adaleti sağlamaya yönelik bir teşebbüs yoktu; hasta, sakat, kötürüm ve yetimler için ciddi bir şey yapılmıyor; muhtaç tabaka ikinci sınıf addediliyordu. Belli belirsiz bir İbrahimî gelenek vardı; yer yer Tevhid akidesine sahip kişiler görülüyordu. Tanrı evi sayılan Kâbe'ye hizmette kusur

³¹² Murat Sülün, “Kur'an-ı Kerim'in Genel Nüzul Sebebi”, *Kur'anî Hayat Dergisi*, sy. 16 s.52–53

³¹³ Emin el-Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, (trc. Mevlüt Güngör) Kur'an Kitaplığı Yay. İstanbul 1995, s. 80–81

³¹⁴ Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de* (ter. M. Rami Ayas - Azmi Yüksel), AÜİF. Yay. Ankara 1986, s.89

³¹⁵ Nisa 4/38

³¹⁶ Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Fecr Yay. Ankara 1999, s.92

³¹⁷ Nisa 4/38

edilmiyor; buna karşılık, dinî vecibelerde, sözgelimi hac merasimlerinin uygulanışında Mekkelilere bazı ayrıcalıklar tanınıyordu.³¹⁸

2.1.2.2. Ümmîlik

Arapların okuma-yazma bilmemeleri fakat şiir, edebiyat ve tarihte çok gelişmiş olmaları, Kur'an-ı Kerim'in nüzûl sürecinde etkili olmuştur. Belagat ve fesahatlerinin üst seviyede olmasına rağmen Kur'an'ın üslûbu karşısında hayrete düşen Araplar, onu kabul noktasında bu özellik sebebiyle etkilenmişlerdir. Henüz iman etmemiş olan mütref kesim bile gizlice de olsa Kur'an dinlemeye çalışırlardı.

Nihaî amacı Allah'ın iradesi doğrultusunda insanları ıslah etmek olan Kur'an'ın kendi direktiflerini emir ve yasaklarını beyan etmek için toplumun daha geniş anlamda "muhit" in değer ve davranış biçimlerini, inanç motivasyonları hiç itibara almamış olması şüphesiz ki düşünülemez. Bu olgu her şeyden önce onun tebliğcisinin kendilerine hitap olunma durumunda olan kavim içinden seçilip³¹⁹ o topluma kendi lisanlarıyla seslenilmesi³²⁰ gerçeğiyle de güç kazanır. Zira söz konusu olan hitap edenle hitap edilen arasındaki iletişimin sağlanmasıdır ve bu da en mükemmel biçimde ancak ortak dil aracılığıyla sağlanır.³²¹

Kur'an'ın Allah katından gönderilmiş bir kitap olduğunu bilen ama buna inanmak istemeyen Araplar, Kur'an'ın "Muhammed'in uydurması" olduğunu dile getirmişlerdi: "*Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Muhammed'i), öz evlatlarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Buna rağmen, onlardan bir kısmı, bile bile gerçeği gizler.*"³²² Zaten Hz. Peygamberin ümmî olduğu, okuma-yazma bilmediği aşikârdır: "*Ey Resulüm! Sen vahyimizden önce kitap okuyan veya yazı yazan bir insan değildin; eğer böyle olsaydı, batıl iddia peşinde olanlar şüphe edebilirlerdi.*"³²³ Kur'ânı tebliğ eden ve kırk yıllık ömrünü kendi hemşehrilerinin arasında geçiren Hz. Muhammed'in (sas.); okul, öğretmen görmediği, hatta yazma bile bilmediği kesindir. Zira Kur'ân, sayısız muhaliflere karşı bu âyeti bildirmiş, hiçbir düşman çıkıp da onun yazı bildiğini ileri

³¹⁸ Murat Sülün, "Kur'an-ı Kerim'in Genel Nüzul Sebebi", *Kur'ânî Hayat Dergisi*, sy. 16, s.53

³¹⁹ Tevbe, 9/128

³²⁰ İbrahim, 14/4

³²¹ Sadık Kılıç, *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Kitabı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, s.184-185

³²² Bakara, 2/146

³²³ Ankebût, 29/48

sürememiştir. Öyleyse Kur'ân'ın her şeyi bilen Allah Teâlâ tarafından gönderildiği kesinlik kazanmaktadır.³²⁴

Arap topluluklarının kültürü puta tapıcılık ve kabile asabiyeti etrafında şekillenmiş idi. Malzemesini genellikle putlar, şiir, ensab, kabile menkıbeleri, savaş menakıbı, civar kabileler ile ilişkiler, şecaat ve kabile şerefiyle övünmeler, tıp ve astronomi gibi akli ilimlere dair basit ve tecrübe ile elde edilmiş bilgiler oluşturuyordu.³²⁵ Ancak kur'an vahyi zikredilen kültür öğelerini büyük ölçüde değiştirmiş yeni bir medeniyet kurmuş ve yeni bir hayat sistemi geliştirmiştir. Yeni bir toplumun inşası o toplumun eğitim ve öğretimi ile gerçekleştirileceğinden peygamber efendimiz ashabını eğitim öğretime teşvik etmiştir. Nitekim inen ilk vahiylerin

*“Yaratan Rabbinin adıyla oku, İnsanı yapışkan bir hücreden yaratan. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. Kalemle yazmayı öğretendir. İnsana bilmediklerini öğretendir.”*³²⁶ oluşu bunu ispatlar niteliktedir.

Peygamberimiz döneminde kendisi ümmi olduğu halde eğitime büyük önem vermiş hanımlarını da toplumun hanımlarını bu konuda bilinçlendirmek üzere kendi tedrisinde bizzat yetiştirmiştir. Hz. Aişe'nin en çok rivayet eden muhaddisler arasında oluşu da dikkate şayandır.

2.1.3. Dinsel Özellikler

Hz. Peygamber (s.a.v.): *“Cahiliyeyi bilmeyen, İslâm'ı bilemez”* buyurmuştur. *“Eşya, zıddı ile bilinir”* deyişi de meşhurdur. Binaenaleyh cahiliyeyi ve cahiliyenin çözüme, düşüş, fesat ve dalalette ulaştığı yeri bilen kimse, İslâm'ın büyüklüğünü ve faziletini daha iyi bilir. Kur'an nazil olmadan önceki âlemin durumunu bilmeyen kimse de, Kur'an'ın bütünüyle bu âlemde yaptığı şeyin büyüklüğünü bilemez.³²⁷

İslâm'ın, temel kaynağı Kur'an'ın ve peygamberin sunduğu Allah inancının doğru ve yeterli bir şekilde anlaşılması için, cahiliye döneminin Allah inancı ile ilgili yeterli bilgiye sahip olunması ve İslâm'ın sunduğu Allah düşüncesi ile cahiliye

³²⁴ Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.401

³²⁵ Mücteba Uğur, *“Asrı Saadette Sosyal Hayat”, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, c.4, s.196

³²⁶ Alak 96/1-5

³²⁷ Muhammed Mahmud es-Savvâf, *Kur'an-ı Anlamak ve Yaşamak*, (trc. Davut Ayduz), Işık yay. İzmir 2006, s.43-44

döneminin Allah anlayışı arasındaki farkın görülebilmesi gerekmektedir. Zira hemen şunu belirtmek gerekir ki, cahiliye dönemi insanları Allahın varlığına inanmakta idiler. Hatta Allahın varlığına inanmakla kalmayıp, Allah'tan daha yüce bir ilahın bulunmadığına da aynı şekilde inanmakta idiler. Bu durum, cahiliye döneminde “Allah” isminin kullanıldığını göstermektedir. Cahiliye dönemi Arapları arasında bulunan “Allah” kavramı, mahiyet itibariyle İslâm'ın Allah kavramı ile benzerlik arz etmektedir.³²⁸ Kur'an-ı Kerim, cahiliye dönemi insanının Allah anlayışı ile ilgili şunları söylemektedir:

*“Andolsun ki onlara: ‘gökten su indirip onunla ölümün ardından yeryüzünü canlandıran kimdir?’ diye sorsan, mutlaka, ‘Allah’ derler.”*³²⁹

Kur'an muhatap aldığı cahiliye insanının inancı noktasında yoğun bir ıslah hareketi başlatmıştır. Öncelikli olarak ele aldığı konu cahiliye inancı olan şirki, dayanaklarıyla birlikte ortadan kaldırıp yerine tevhid inancını yerleştirmektedir.³³⁰ Kur'an'ın o dönemin dini durumuna pek çok atıfta bulunduğunu görmekteyiz.³³¹ Ayrıca dönemin ürünü şiirler de dinî yaşantı ve inançlarla ilgili ipuçlarıyla doludur.³³²

İslam dini öncesi dönemde Arabistan'ın dini hayatına putperestlik hâkim olmuştur, ancak Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik ve Sabîlik Arabistan'ın belli bölgelerinde yayılma alanı bulmuştur. Yahudilik Yemen, Hayber ve Medine'de, Hıristiyanlık Negrân ve Kuzey Arabistan'da, Mecusilik Bahreyn'de, Sabîlik ise daha çok Yemen bölgesinde yayılmıştır. Yahudi ve Hıristiyanlar Allah'a oğullar isnat etmişler, Mecûsîler güneşe ve ateşe, Sabîler ise meleklerle ve yıldızlara tapmışlardır. Buna mukabil inanç ve ibadet yönünden diğer dinlerden farklı olarak putperestler, Arabistan'ın her tarafına yayılmışlar ve ilk sırayı almışlardır.³³³

O dönem dinî yaşantısını anlamak için Kâbe'ye de dikkatlerimizi çevirmemiz gerekir. Cahiliye çağı Arap toplumunun sosyo-ekonomik, dini ve politik yapısı üzerinde yapılacak bir araştırmada hareket noktası Kâbe ve Mekke'nin dışında aranmamalıdır;

³²⁸ Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi*, s.39–40

³²⁹ Ankebût, 29/63

³³⁰ Rahman, 55/7; Talâk, 65/3; Nisa, 4/36; En'am, 6/10; Muhsin Demirci, *Kur'an da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgü İlişkisi Bağlamında)*, s.47–48

³³¹ Bakara, 2/75, 146, 253; Mâide, 5/13–14, 41; Yunus, 10/19 vb.

³³² Özsoy, *Sünnetullah*, s.94

³³³ M. Ali Kapar, *a.g.e.* s.24

çünkü Arap tarihi ve kültürü Kâbe damgası taşır. Bu manada Kâbe ile Mekke birbirinden ayrı değerlendirilemez; Özellikle İslâm'dan itibaren Kâbe (Mekke) yeni bir mana ve önem kazanmıştır: İslam âleminin kiblesi, ilk İslami toplum düzeninin de doğum yatağıdır. Başka bir ifade ile İslâm'ın içtimai realiteye bakışı ve yaklaşımı ancak bu modellerde, kendine özgü sosyolojik şartları içinde tespit edilebilir.³³⁴

Kur'an-ı Kerim'in genel nüzûl sebebi sayılabilecek olan manzara-i umûmiye, tam bir sapma (dalâlet) idi. Allah'ın emir, yasak ve tavsiyelerine riayetkâr bir hayat, Kur'an'da, dosdoğru yolda gitme sembolüyle; bunun tersi de doğru yoldan sapma sembolüyle anlatılmıştır. Çünkü sapma kavramının Arap zihin yapısı açısından korkunç çağrışımları bulunmaktadır. Zira gideceği binlerce kilometrelik mesafeyi çölün ortasında pusulasız kat etmek zorunda olan bir toplumun fertleri açısından, doğru güzergâhta gitmek (hidayet) ve oradan sapmak (dalâlet) hayatî önem taşımaktadır. Ancak; sapma ve doğru yolda gitme izafi kavramlardır. A'nın sapkın dediği, B'ye göre pek âlâ doğru yolda olabilir. Hiç kimse yanlış yolda gittiğini söylemez; herkes kendince doğru yolda gitmektedir.³³⁵ Hazret-i Muhammed (sas.) peygamber olarak görevlendirildiğinde, kitapsız (ümmî) müşrikler de, Kitap sahipleri de doğru yolda gittiklerini iddia etmekte ve apaçık kat'i bir kanıt gelinceye kadar bu yoldan asla ayrılmayacaklarını söylemekteydi.³³⁶ Yanlış yolda gittiğini bilmemek, aksine uçuruma doğru giderken menzil-i maksûda gittiğini sanmak kadar yanlış bir şey olamaz. Müşrikler, "Muhammed yoldan çıktı!" (صَبَّأَ مُحَمَّدٌ) diyerek anti-propaganda yapıyor; Kitap sahipleri de müşrikleri daha doğru yolda buluyorlardı.³³⁷ Kur'an'daki "Kim daha sapkındır?" (مَنْ أَضَلُّ)³³⁸ sorusu, daha yanlış yolda olanın kimler olduğu hakkında bu iki kâfir gruba fikir vermeye yöneliktir.³³⁹

Önceki kutsal kitaplarla aynı temele oturan Kur'an, bu kitapları ilke olarak onaylamış; temel ilkeleri anlaşılır bir üslûpla ve sağlam aklî, hissî delillerle değerlendirip temellendirerek, kadim din mensuplarının sapmış oldukları noktaları

³³⁴ Aksu, *a.g.e.* s.31

³³⁵ Bkz. Mü'minûn, 23/53

³³⁶ Bkz. Beyyine, 98/1 vd.

³³⁷ Bkz. Nisâ, 4/51

³³⁸ Fussilet, 41/52

³³⁹ Sülûn, "Kur'an-ı Kerim'in Genel Nüzûl Sebebi", s. 54

düzeltilmiştir³⁴⁰; yani onları doğrulamakla kalmamış, aynı zamanda doğrultmuştur. Kur'an; Tevrat ve İncil'deki verilerin doğruluk kriteridir. Çünkü Peygamber çağından uzaklaştıkça, baştaki iyi niyet (ihlâs) zayıflamış; hak üzere giden birileri daima bulunmakla birlikte, çıkarıcılık ve samimiyetsizlik elit tabakanın hâkim vasfı haline gelmiştir.³⁴¹

Cahiliye Arap toplumunda din ve inanış olarak putperestlik yaygın bir hale gelmiş tanrı atıl bir deizme (vahyi inkâr ederek sadece tanrının varlığına inanma) indirgenmiştir. Dinî hayatın ahlâkî alana yansımaları olarak, ahlak, mürüvvet, cömertlik, şeref gibi olgular tam bir gösterişe ve kaba kuvvete dönüşmüş; içki, kumar ve fuhuş alabildiğince yaygınlaşmıştır.³⁴² Dini hayatta putlara tapma suretiyle hâkim olan fetişizm, dini ayin, merasim ve ibadetlerin de şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur.³⁴³

İslam anlayışı, temelde bütün insanları bir ve aynı kabul ettiği gibi dünyaya gelen her insan için genel- geçer bazı hakları da kabul eder. Sadece insan olması bakımından doğuştan sahip olunan temel hak ve hürriyetler yüce Allahın insana bir armağanı, bağıışı ve iyiliğidir. Bunlar genel, kesin, değişmez hak ve hürriyetlerdir. Bunlardan yararlanma konusunda insanlar, Hz. Peygamberin (s.a.v) ifadesi ile “*Tarağın dışları gibi eşittirler*”³⁴⁴ bu hakların korunması ve yaşatılması, bütün ilâhî buyrukların ortak amacıdır. Zârûriyyât denen bu değerler, toplumun varlığını koruyabilmesi için kaçınılmaz değerlerdir. Bunlar yitirildiği takdirde hayatın düzeni yok olur, anarşi kol gezer, bozgunculuk ve kötülük her tarafa yayılır, ahiretteki ebedî saadet de yitirilmiş olur. Bu zarurî değerler şunlardır:

a. Dini koruma: Kur'an, dinin fitrî oluşunu şu ayetle beyan etmektedir: “*Sen yüzünü bir hanîf olarak dine, Allah'ın fitratına çevir ki O, insanları bu fitrat üzere yaratmıştır. Allah'ın fitrat kanunu değiştirilemez.*”*Dinin varlığı için, Allah, kendisine iman edilmesini ve bunun yanı sıra namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetleri farz kılmuştur.*³⁴⁵

³⁴⁰ Maide, 5/48; Âraf, 7/157

³⁴¹ Sülün, “Kur'an-ı Kerim'in Genel Nüzûl Sebebi”, s. 53

³⁴² Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay. y.y. 1991 s.54

³⁴³ Birekul –Yılmaz, a.g.e. s.46

³⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, V. 411

³⁴⁵ Rûm, 30/30

b. Canı koruma: Hayatın idamesi için zarurî olan miktarda yemeyi, içmeyi ve giyinmeyi farz kılmış öte yandan yaşama hakkına yönelik tecavüzlere karşı kısas, diyet ve kefâret hükümlerini koymuştur.³⁴⁶

Kur'an-ı Kerim de, insan hayatına kastetmeyi en büyük günahlardan saymıştır: “...Kimbir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse (ölümden kurtarırsa), bütün insanları diriltmiş gibi olur.” Bu durumda; bir insanı öldüren adetâ bütün insanları öldürmüş, bir insanı ölümden kurtaran da adeta bütün insanlığa hayat bahşetmiş gibidir. İslam dini, can güvenliğinin sağlanması ve fertlerin huzur içinde yaşamalarının temini için, kan davalarını yasaklamıştır. İnsanın intihara kalkışmaması, canına kıymaması, bile bile bedenini sakatlamaması, kendini tehlikeye atmaması vücudu ile ilgili sorumluluklarındandır.³⁴⁷ Peygamberimiz; “*Haberiniz olsun cahiliye devrindeki bütün kan dâvaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan dâvası da el-Hâris b. Abdilmuttalib'in kan dâvasıdır.*”³⁴⁸ buyurmuştur.

Bir kimsenin başkalarının hayatına son vermesi yasak olduğu gibi kendi hayatını da sona erdirmesi yasaktır. Ayrıca, bedenine ve organlarına da zarar veremez. İsrâ: 17/33 ile Enam, 6/151 âyetleri buna da işaret eder

c. Akli koruma: İslam, aklın korunması için onun selim kalmasını sağlayacak ve aktivitesini arttıracak her şeyi mübah kılmış, bozulmasına ve zaafa uğramasına yol açacak içki vb. sarhoş edici uyuşturucu maddeleri yasaklamış, bunları alanlar için cezâî hükümler koymuştur.³⁴⁹

“*Biz emaneti göklere, yeryüzüne ve dağlara sunduk. Onlar bu yükü yüklenmekten imtina etti. Ancak insan emaneti yüklendi. İnsan çok zâlim ve câhildir.*”³⁵⁰

İslam dini, ruhun sağlıklı olması ve işlevini doğru düzgün yerine getirmesi için bir yandan ruh sağlığını bozan ve akla zarar veren uyuşturucu kullanmayı, içki içmeyi

³⁴⁶ Zekiyüddin Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usul-i Fıkh)*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez) Ankara, 2006 s.414

³⁴⁷ Mâide, 5/32

³⁴⁸ Ebu Dâvud, Büyü, 5

³⁴⁹ Zekiyüddin Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usul-i Fıkh)*, s. 414

³⁵⁰ Ahzâb, 33/ 72

yasaklarken diğ er yandan ilim, irfan ve sahih inanç sahibi olmayı, hurafelerden ve batıl inançlardan zihni temizlemeyi emreder.³⁵¹

d. Nesli koruma: Soyun korunması ve insana yaraş ır bir mükemmellikte sürüp gitmesi için Allah, evliliğ i meş ru kılmış , zîna'yı yasaklamış , zîna edenler için cezâî hükümler koymuştur. Bir kimsenin karşı cinsten birini rahatsız ve taciz etmesini, laf atmasını, sarkıntılık yapmasını yasaklamış , namuslu bir kadına iftira etmeyi ve adını kötüye çıkarmayı büyük günahlardan saymış , evliliğ i ve aile kurmayı teşvik etmiştir.³⁵² Nitekim Rasulullah(sav) şöyle buyurmuştur:³⁵³

*“Evleniniz, çoğ alınız. Ben kıyamette diğ er ümmetlere karşı sizin çokluğ unuzla övünürüm.”*³⁵⁴

Nefsi korumak esas olduğ u gibi insandaki kötülüğ ü emreden nefsânî duyguların etkisinden korunmak da bir görevdir. Nefse âid duyguların etkisinden korunmanın en iyi yolu evlenmektir. Çünkü eşler evlilik sayesinde birbirlerinin iffet ve namusuna perde olmaktadır. Nitekim Kur'an'da: *“Onlar sizin perdeniz siz de onların perdesisiniz.”*³⁵⁵ buyrulur. Allah Rasûlü de: *“Ey gençler topluluğ u içinizden evlenmeye gücü yetenler evlensin, evlenmeye gücü yetmeyenler ise oruç tutsun.”*³⁵⁶

e. Malı koruma: Yüce dinimizin insanlara verdiğ i temel haklardan biri de mal ve mülk edinme hakkıdır. Bu hakkı kaybetmemek için çalışmak ve helâl kazanç sağlamak zorundayız. Çünkü İslâm madde ile mana, ruhile beden ve dünya ile ahiret arasında bir denge kurmuştur.³⁵⁷ Bu durum ise Kur'an'da şöyle açıklanmaktadır: *“Allah'ın sana verdiğ i şeylerde, âhiret yurdunu da gözet, dünyadaki payını da unutma.”*³⁵⁸

Allah, malın varlığ ı ve elde edilmesi için, rızık temin etmek üzere çalışmayı farz kılmış , alım-satım, kira, hibe ve âriyet gibi muameleleri meş ru saymıştır. Malın

³⁵¹Süleyman Uludağ, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, Ed. Süleyman Uludağ, *İslam'a Giriş-Temel Esaslar*, Ankara, 2008, s.339

³⁵² Nur, 24/4

³⁵³ Uludağ, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”,s.339

³⁵⁴ Ebu Davud, Nikâh 4; Nesaî, Nikâh, 11

³⁵⁵ Bakara, 2/187

³⁵⁶ Ebû Dâvud, Nikâh, 1; İbn Mâce, Nikâh, 1

³⁵⁷ Hayatî Hökelekli, “İslam'ı Bilmek” Editör: Hayati Hökelekli, *İslama Giriş-Gençliğ in İslam Bilgisi*, İstanbul, 2007, s.207

³⁵⁸ Kasas, 28 /77

korunması için hırsızlığı yasaklamış, hırsızın fiiline ceza tertib etmiştir. Öte yandan aldatmayı, hıyaneti, ribâyı ve “insanların mallarını haksız yere yeme” olarak nitelendirilecek her türlü fiili haram kılmış, başkalarına verilen zararların tazmin edilmesi hükmünü koymuştur.³⁵⁹

*“Rüştüne erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur.”*³⁶⁰

*“Allah’ın size dayanak kıldığı mallarınızı sefihlere vermeyin.”*³⁶¹ ayetleri malın hakkaniyet ile korunması gereğine dikkat çeker.³⁶²

Vedâ haccında Hz. Peygamber bütün Müslümanlara hitaben, *“Bu gün, bu ay ve bu belde nasıl kutsal ve masûn ise, canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da öylesine masûndur (toplumun sorumluluğu ve hukukun güvencesi altındadır)”* buyurarak³⁶³, insanın yaşama hakkının dokunulmazlığını belirtmiştir. Bir başka hadiste de *“Yedi helâk edici şeyden sakınınız. Bunlardan biri de Allah’ın haram kıldığı bir cana kıymaktır”*³⁶⁴ buyurmuştur.

O dönem her toplumda olduğu gibi o toplumda da kadın hakkı yenilen, hakir görülen, özlük haklarından mahrum tutulan, alınıp satılabilir bir meta’ konumundaydı. Kız çocuklarının diri diri gömülmesi, *“Diri diri gömülen kız çocuğuna, Hangi suçtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman...”*³⁶⁵ kadının erkek çocuğu doğurmadığı müddetçe o aile ile ünsiyeti oluşmayarak mirastan pay alamaması, bir erkeğin sayısız kadınla evlenebilmesi kadının konumu anlamak açısından yeterlidir. İslam bu durumu kökünden değiştirmiş ve kadını gayet mümtaz bir yere koymuştur.

*“Evleneceğiniz kadınlara mehirlerini gönül hoşluğu ile verin. Eğer mehrin bir kısmını gönül rızasıyla size bağışlarsa onu içinize sine sine afiyetle yeyin.”*³⁶⁶

³⁵⁹ Zekiyüddîn Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usul-i Fıkh)*, s.415

³⁶⁰ İsrâ, 17/34.

³⁶¹ Nisa, 4/5

³⁶² Nisa, 4/5

³⁶³ Buhârî, İlim, 37, Hac, 132; Müslim, Hac, 147

³⁶⁴ Buhârî, Vesâyât, 23; Tıb, 48; Hudûd, 44; Müslim, İmân, 144; Ebû Dâvûd, Vesâyât, 10

³⁶⁵ Tekvir 81/8-9

³⁶⁶ Nisa, 4/4

Yukarıda zikredilen ayette de görüldüğü gibi eşlere mehirleri bir hediye misali “*gönül hoşluğu*” ile verilip şayet onların “*gönül rızası*” olursa onu kullanma hakkı erkeğe verilmiştir. Yani düne kadar varlığı utanç³⁶⁷ kaynağı olan kadınların bugün Kur’anî ıslah ile gönül rızası alınacak kadar değerli bir insan seviyesine yükseltilmesi İslam dininin kadına verdiği değeri izah için kâfidir.

Yine Nisa suresinde Yüce Allah miras konusunun sınırlarını çizip son sözü söylemiş kadına hak ettiği yeri ihsan etmiştir.

*“Anne baba ile yakın akrabanın terikelerinde erkeklere hisse bulunduğu gibi, anne kadınlara -azından da çoğundan da- farz olarak belirlenmiş hisseler vardır.”*³⁶⁸

Boşanmanın tamamen erkek iradesinde ve bir cümleye dayalı oluşu ve kadına hiçbir sosyal hak tanınmadan ortada bırakılması, kadının miras malı³⁶⁹ olarak görülmesi ve kullanılması bir yana Cenab-ı Hak erkekleri kadınlarına karşı sorumlu tutmuş ve onlara birer koruyucu³⁷⁰ kılmıştır.

2.2. BİREYDEN TOPLUMA DEĞİŞİM

Bu başlığın ana konusu İslam’ın doğuşu, tebliğ edilen inanç ve düşüncenin mahiyetinin analizi ile buna uygun bir kültür ve kişilik sisteminin meydana getirilmesidir. Esasen İslam tarihinde Mekke dönemi deyince genelde İslam inanç sisteminin oluşması ve çoğu ferdi seviyede pratikleri akla gelmektedir. Şüphesiz bu görüş bir “*kişilik inşası*” hedefi bakımından doğrudur. Ancak bu anlayış bizi inanç sisteminin yalnızca Mekke dönemine ait olduğu, Medine döneminde yalnızca sosyal pratiklerle ilgilendiği dolayısı ile (bazı iddialar gibi) başlangıçta bir inanç sistemi olan İslam’ın sonradan bir sosyal düzen olmaya yöneldiği gibi bir yanlış anlaşılmaya götürmemelidir.³⁷¹ Dolayısı ile biz konumuz içerisinde Mekke – Medine dönemi gibi bir ayırıma gitmeden bütünlük içerisinde usul ve yöntemi esas alarak konuyu açıklığa kavuşturmayı hedefliyoruz. Aşağıda da ayrıntılı bir biçimde vereceğimiz üzere İslam, bu bütünlüğe ta başından beri sahiptir; değişen tek şey söz konusu dönemlerdeki ağırlık dereceleridir.

³⁶⁷ Nahl,16/58-59

³⁶⁸ Nisa, 4/7 ve devamında 11-12. ayetlerde pay husus ele alınır.

³⁶⁹ Nisa, 4/19

³⁷⁰ Nisa, 4/34

³⁷¹ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay. İstanbul 1991, s.47

2.2.1. Bireysel Değişim

Hakikî adaleti, gerçek hürriyeti, dengeli müsâvâtı, hayrı, namusu, fazileti, hatta hayvanlara varıncaya kadar her varlığa şefkati emredip; zulmü, şirki, haksızlığı, cehaleti, rüşveti, faizi, yalanı, yalan şehadeti açıkça meneden biricik kitap Kur'ân'dır.³⁷²

Allah'ın, kulu Muhammed'e (s.a.v.) indirdiği Kur'an'daki orijinallikleriyle peygamber kıssaları üzerinde durup düşündüğümüzde; hemen ardından insanlık tarihinde bir benzeri olmayan ve bundan sonra da bir benzerine tanık olunamayacak en büyük değişim hareketine öncülük eden peygamberlerin sonuncusu efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayat öyküsüne göz attığımızda, bazı gerçeklerle ya da İslâm esaslı değişim hareketlerine ilişkin bazı yasalarla (sünnet) yüz yüze geliriz. Bu sosyolojik gerçeklerin, diğer bir ifadeyle yasaların ilki şudur: Her değişimin değişmezleri ve değişkenleri vardır. Allah'ın elçilerinin öncülük ettikleri toplumsal değişim hareketlerinin tümünde değişmez olgulara rastlıyoruz. Dolayısıyla İslâm esaslı değişim hareketlerinde, tümelcilerin sundukları değişime ilişkin mesajların ortak değişmezlerini göz önünde bulundurmamak bir zorunluluktur. Öte yandan, değişim amaçlı bu operasyonların tümünde bir takım değişkenlere rastlıyoruz. Aynı şekilde, İslâm esaslı değişim hareketlerinde bu olguyu da hesaba katma zorunluluğu vardır. Bu değişkenleri on beş asırlık İslam tarihinde gözlemleyebiliriz. Bu bir realitedir, bugünde böyledir, yarında böyle olacaktır.³⁷³

Zulümattan (karanlıktan) nûra (aydınlığa) geçişi hedefleyen, müspet anlamda, tevhidî istikamette toplumsal değişimin, bireyden topluma doğru kat etmesi gereken zarûrî aşamaları vardır. Ve bunlar İslâmi toplumsal değişimin temel dinamiklerini oluşturmaktadırlar.³⁷⁴

Kur'an'a göre değişim vardır ve olmalıdır. Ancak bu değişim yöntemi devrimsel değil evrimseldir. Kur'an'ın yirmi üç yıllık bir sürede gelmiş olması, özellikle Mekke'de insan ve ahlâk ilkelerinin gelmesine karşın, Medine'de ahlâk, ibadet ve

³⁷² Şerafettin Gölcük, "Kur'ân Mesajı", *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl 2011, sy. 91

³⁷³ Münir Şefik, *İslâm Düşüncesinde Değişim*, (trc: Vahdettin İnce), Dünya yay. İstanbul 1996, s. 11

³⁷⁴ Mehmet Pamak, *İslâmi Şahsiyet ve Toplumsal Değişim*, Buruc yay. İstanbul 1995, s. 81

hukuk kurallarının periyodik bir düzen içinde yer alması, Kur'an'ın tenzil yönteminin devrimci bir yöntemi değil evrimci bir yöntemi benimsediğini gösterir.³⁷⁵

Gerçekte Allah'ın kitabı, itikat, hukuk ve ahlâkî sistem olarak tam ve mükemmel tatbikini, Mekke toplumu gibi bir toplumda ancak bulacaktır. Mekkeli toplum zihniyetini ve hayat tarzını, temelde çok fazla sarsmamak, asırların kazandırdığı fikirleri ve kanaatleri birden ve aniden alt üst etmemek için Kur'ân, kendine has bir yol, usul ve metot benimseyerek bir seçimde bulunduğunu görüyoruz. Kur'ân'da izlenen yol, yaşanan gerçeklerden hareket ederek zihinleri ve kalpleri ikna etmek, yumuşak bir tarzda mesajı onlara sunmak şeklindedir. Genel çizgileriyle Kur'ân'da takip edilen İlâhî metot; kendisine hitap edilen ve çevresinde olup bitenleri müşâhede eden insanın tasvirle, anlatımla, gerçekle karşı karşıya kalması, hakikati kendi istek ve arzusuyla benimsemesi tarzındadır.³⁷⁶

Bireysel planda tevhdî değişim gerçekleşmeden, toplumu dönüştürmeye vesile olacak örnek insanlardan meydana gelen alternatif toplum nüvesi (cemaat) oluşmadan ve bu örnek Müslümanların hal ve kâl (söz) ile daveti yaygınlaşmadan toplumsal değişimin gereklilikleri yerine gelmiş olmayacaktır.³⁷⁷

Bu değişim sürecindeki gereklilikleri, zarûrî aşamaları vurgulayan pek çok ayet-i kerime vardır. Bunlardan en çarpıcı olanı kanaatimizce 'Asr' suresidir. Bilindiği gibi Rabbimiz burada "asra yemin ederek" insanlığın "hüsran"da bulunduğunu beyan ettikten sonra, hüsrandan kurtulmanın yolunu da bir nevi "kurtuluş programı" şeklinde aynı surede açıklamış bulunmaktadır.³⁷⁸

Burada bilmemiz gereken Kur'an-ı Kerim salt bir nazariyeler kitabı değil, bir eğitim ve yönetim kitabıdır. Bu değişimi gerçekleştirmek için, insanoğluna bir takım ruhî sırları ve psikolojik hakikatleri izah eder. Ona kendi nefsindeki psikolojik ve ahlâkî sırları araştırıp öğrenerek hak yola girmesini salık verir.³⁷⁹

³⁷⁵ Celal Kırcı, *Kur'an'ı Anlama*, Marifet yay. İstanbul 2010, s.63

³⁷⁶ Şerafettin Gölcük, "Kur'ân Mesajı", *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl 2011, sy. 91

³⁷⁷ Mehmet Pamak, *İslâmi Şahsiyet ve Toplumsal Değişim*, s. 81

³⁷⁸ Mehmet Pamak, *age* s. 81

³⁷⁹ Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*(ter. Bekir Karlığa), İşaret yay. İstanbul 1992, s.13-14.

Vahiy muhtevaları indirilirken fitratın ortaya koyduğu ihtiyaçlar, insanların genel veya ferdî beklentileri göğe yükselerek ilâhî rahmet kapısını çalmış, bunun neticesinde toplumsal ihtiyaç ve beklentilerin şiddetine göre ya derhal, ya da bir müddet sonra o doğrultuda vahiyler indirilmiştir ki bu, *sünnetullah* denilen sosyal alanda hâkim yasaların bir sonucudur. Buna vahyin bütünlük boyutunda, insânîlik, insânî öğeler veya insânîsûretler (biçimler-formlar) demek doğru bir yaklaşım olabilir. Dolayısıyla bu, vahiy muhtevalarının, daima yaşanan hayatla iç içe ve insan sorunlarına cevap veren bir özellikte olduğunun da bir kanıtıdır.³⁸⁰

2.2.1.1. Sorumlu İnsan/ Sorunlu İnsan

Akıl, İnsanın varlığına ve varlığı içerisinde cereyan eden bütün aktivitelerine mânâ kazandıran, bilgi edinmeyi ve bu bilgi vasıtasıyla doğru ile yanlış, hak ile bâtılı birbirinden ayırt etmeyi sağlayan bir güçtür.³⁸¹ Akıl ise dinin emrine girip ona tâbi olduğu, meselelerini dinin referansına bağladığı takdirde gerçek kıvamını bulabilir. Allah insana; seçme, karar verme, iyilik ve kötülük yapma serbestisi, yani özgür irade vermiştir. İnsan da bu gücü / aklı kullanarak kendi çabasıyla doğruyu bulmaya çalışır. Dolayısıyla akıl olmadan insanın din karşısında sorumlu tutulabilmesi mümkün değildir. Sorumlu tutulabilmenin ‘olmazsa olmaz’ şartı akıl sahibi olmak, akılla donanmış olmaktır. İslâm düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan Maturidi, Allah’ın varlığına iman etmede aklın varlığını sorumluluk için yeterli görürken, öte yandan mutlak gerçekliğe ulaşıp yanılmaz olmaktan aciz oluşuna da işaret ederek Mutezili ve Eş’ari görüş arasında önemli ölçüde bir denge sağlamıştır. O, genel itibariyle çevrenin, zamanın ve zeminin insan aklının doğruyu bulmasını engelleyici faktörler olabileceklerini belirterek, bazen bu sebeplerle aklın iyiyi kötü, yanlış doğru görerek hataya düşebileceği üzerinde ısrarla durur. Gazali de aklın tanım ve mahiyeti üzerinde durduktan sonra, sınırlı oluşuna ve her şeyi ihata etme gücünden mahrum oluşuna değinir.³⁸²

İnsanla ilgili ilimlerde insanın özelliklerinin bütünlüğü önem taşımaktadır. İnsanı tek taraflı olarak incelemek ve buna göre eğitmek gerçek insânî eğitimi ifade

³⁸⁰ Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s.100

³⁸¹ Rağıb El-İsfehani, *Mufredatu Elfazi'l-Kur'an*, (thk. Safvan Adnan Davudi), Daru’ş-Şamiyye, Beyrut, 1992, s. 577.

³⁸² Şehmus Demir, “Akıl ve 'Akletme' Üzerine”, *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl 2011, sy. 94

etmez. Bu bakımdan insanı eğitmek için onun varlıklar arasındaki yerini ve özelliklerini iyice incelemek gerekir. İnsan, ruh-beden bütünlüğü içerisinde kendi kişiliğini tanımak ve geliştirmek durumundadır. İnsan sadece bedeni gayeler için yaşarsa nefsini yükseltmez ve insânî kemale ulaşamaz. İnsan nefsinin ilahî nefha ile gerçekleşen ruhî yapısı da bir bütünlük içinde geliştirilmelidir.³⁸³

İslam bakış açısından insan yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Diğer bütün varlıklar, canlılar ve cansızlar, herhangi bir seçme ve irade beyan etme özgürlükleri olmaksızın, Allah'ın kozmik ve tabii yasalarına (sünen) tabi olurlarken, insan kendi özgür iradesi ve seçme gücüyle Allah'a itaat etmektedir.³⁸⁴

Kendi türünün tek örneği olan insan, bu ayırt edici ve üstün özellikleriyle Allah'ın onurlu halifesi olmaya hak kazanmıştır: “*Andolsun, biz Ademoğullarını yücelttik, onları karada ve denizde taşıdık, temiz-güzel şeylerden rızıklandırdık, çoğundan üstün kıldık.*”³⁸⁵

İnsanı diğer varlıklara göre üstün bir konuma yükselten şey, onun sahibi olduğu bilinçtir. Bilinci onun davranışlarını yöneltir. Batı hümanizmi, insanı yüceltirken iki hataya düşer. Bunlardan biri insanı mutlak iyi ve pozitif görür, diğeri onu başka varlıklar karşısında yüceltirken bunun alanını Tanrı'ya kadar genişletir. Bu her iki parametre de yanlıştır. Çünkü Kur'an, insanın sadece güzel, iyi, doğru ve yararlı özelliklere değil, bunlarla beraber çirkin, kötü, yanlış ve zararlı özelliklere sahip olduğunu da anlatır.³⁸⁶ Güzel ve çirkin, yapıcı ve yıkıcı, olumlu ve olumsuz dinamikler insan fitratının birer özelliğidir. Bu durumda insan aklı başında, ciddi ve bilinçli seçimler yapmak durumundadır. Eğer fitratının pozitif meleke ve yeteneklerini öne geçirirse yücelir, negatif meleke ve yeteneklerinin güdümüne girerse alçalır: “*Doğrusu biz insanı en güzel bir biçimde yarattık, sonra da onu aşağıların aşağısına çevirdik.*”³⁸⁷

³⁸³ Mahmut Çamdibi, “Eğitimde Akıl-İlim-Hizmet Alakası”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Editör: Bayraktar Bayraklı, İstanbul 2000, sy. 7 s. 29

³⁸⁴ Ali Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, İz yay. İstanbul 2007, s. 204-205

³⁸⁵ İsrâ, 70

³⁸⁶ Bkz. İnsanın bazı özellikleri için, kavgacı: Kehf:54, cahil ve zulme eğilimli: Ahzab:72, nefsinin kötülüğe çağıran emirlerine itaatkâr: Yusuf:53, aceleci: İsrâ:11, hırsına düşkün ve cimri: Mearic:60; Taha:25

³⁸⁷ Tin, 4-5

İnsan başıboş bırakılmış, şu dünyaya salıverilmiş olmayıp “*Sizi boşuna yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?*”³⁸⁸ ayetinin hükmünce sorumlu bir varlıktır. “*Biz bu Kur’ân’ı bir dağın üzerine indirseydik Allah korkusundan başını eğerek parça parça olduğunu görürdün. Bu örnekleri insanlara veriyoruz; belki düşünürler.*”³⁸⁹ ayeti her insanın omzunda ki mesuliyet yükünün ağırlığını gösterir. Sorumlu olduğunu düşünen insan toplum içinde problem çıkartmaz problemi çözmeye gayret eder. Kendisine ailesine, çevresine, milletine ve bütün insanlığa karşı görevlerini yerine getirir. Sorumluluğunu hisseden fertlerden meydana gelen bir toplum ise güçlüdür, kuvvetlidir.³⁹⁰ Böyle bir toplumu hedefleyen İslam dini, Hz. Muhammed önderliğinde bireyden topluma ihya ve ıslah hareketi başlatmıştır.

Kur’an çok yerde insan tahlilleri yapmakta, toplumdan bireysele indirgeyici bir tavır sergilemektedir. Bu durumda Kur’an’ın tarih anlayışında ferdin önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. İnsan yeryüzünde Allah’ın halifelîği görevini üstlenmekle ağır ve mühim bir emaneti yüklenmiştir. İnsanın emanetini anlamlı kılan hürriyeti, onu tarih karşısında sorumlu kılan olumlu ve olumsuz güçlerle donatımlı olmasının sonucudur.³⁹¹

“*Biz insanı katışık bir meniden yarattık. Onu denemek istiyoruz; bu sebeple de kendisini işiten ve gören bir varlık yaptık. Ona yolu da gösterdik; artık ister şükreder, ister nankör ve kâfir olur.*”³⁹²

“*Ona hem kötülüğü, hem de ondan sakınma yolunu ilham edene yemin olsun ki: nefisini maddî ve manevî kirlerden arındıran felaha erer.*”³⁹³

Kur’an, insandan beklentilerini *kulluk* olarak özetlemektedir.³⁹⁴ Evrendeki her şey, mahiyeti içerisine yerleştirilmiş kanunlar çerçevesinde hareket ettiği, Allah’ın emrine doğrudan doğruya uyduğu için tüm evren Müslüman’dır. Yani Allah’ın yüce iradesine teslim olmuştur. Bu evrensel kanunun tek istisnası vardır, o da insandır.

³⁸⁸Mü’minun, 23/115

³⁸⁹Haşr, 59/21

³⁹⁰Şadi Eren, *Kur’an ve Toplum*, Zafer yay. İstanbul 1998, s.108

³⁹¹ Özsoy, *Sünnetullah*, s.113; Mehmet Erdoğan “Sosyal Değişme Karşısında İslam Hukuku”, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, Ensar neşr. İstanbul 2005, s.44

³⁹² İnsan 76/2-3

³⁹³ Şems 91/8-9

³⁹⁴ Özsoy, *Sünnetullah*, s.114; Erdoğan age., s.44

Çünkü Allah'ın emrine uyup uymamakta bir seçim yapabilme kabiliyeti ve iradesi kendisine verilen yegâne varlık odur.³⁹⁵

İnsan, iyi veya kötü karşısında neredeyse sonsuz denebilecek imkanlara sahip bir varlıktır. Zayıflıkları onu hayvan derecesine hatta daha da aşağılara indirebileceği gibi, meziyetleri insanı yüksek mertebelere de çıkarabilmektedir. Bütün bunlar karşısında insan hür iradesiyle hareket edebildiği ve tercihlerde bulunabildiği için aynı zamanda da yapıp etmelerinin sonuçlarından bizzat kendisi sorumlu tutulmaktadır. Dolayısıyla insan eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebilen bir varlıktır.³⁹⁶

İnsanın yaratılışına işaret eden ayetlerden³⁹⁷ insanın hem tür olarak hem de tek tek yaratılışının tabii bir süreç ve olay olduğu açıkça anlaşılmaktadır.³⁹⁸ Kur'an, bireyi onu diğer varlıklardan ayıran yönünü de değinmiştir. Bu ayrıcalık, Allah'ın ona bizzat kendi ruhundan üflemiş olmasıdır.³⁹⁹ Ayrıca ona "emanet" görevini yükleyerek tüm insanların birlikte gerçekleştirecekleri huzur, barış ve mutluluk dolu bir hayat bahşetmiştir.⁴⁰⁰

İnsanı yaratan ve onun özelliklerini en iyi bilen⁴⁰¹ Allah Teâlâ'nın bu cahil ve zalim yaratığa yüklediği "halifelik" görevi oldukça ağır ve çetin bir sorumluluğu gerektirir.⁴⁰² Bu öyle bir görev, öyle bir emanettir ki, gökler, yer ve dağlar bu sorumluluktan kaçınmış, korkup titremişlerdir.⁴⁰³ Ancak yüce yaratıcı bu emaneti kabul eden insanoğluna yeryüzünü zelil kılarak boyun eğdirmiş⁴⁰⁴ ona yeryüzünün egemenliğini vermiş⁴⁰⁵ sonrada ona "doğru ve eğri" yollarını göstermiştir.⁴⁰⁶ Ve insanın her türlü çaba ve gayretinin olumlu ya da olumsuz bütün eylemlerinin karşılığını er yada

³⁹⁵Fazlur Rahman, *age.* s. 113

³⁹⁶ Recep Yaparel, "Birey Özgür ve Sorumlu Varlık", Editör: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, s. 352

³⁹⁷ Sâd, 39/71; Hicr, 15/26; En'âm, 6/2; Mü'min, 40/67; Rahman, 55/14; Hac, 22/5; Necm, 53/45-46; Abese, 80/19-20

³⁹⁸ Recep Yaparel, "Birey Özgür ve Sorumlu Varlık". s. 361

³⁹⁹ Sâd, 39/71-74

⁴⁰⁰ Yaparel, *age.*, s. 361

⁴⁰¹ Mülk, 67/14

⁴⁰² Bakara, 2/30

⁴⁰³ Ahzap, 33/72

⁴⁰⁴ Mülk, 67/15

⁴⁰⁵ Neml, 27/62

⁴⁰⁶ İnsan, 76/3; Beled, 90/8-10

geç mutlaka göreceğini bildirmiştir.⁴⁰⁷ Kısaca onu iyi ve kötüyü tercih konusunda özgür bırakmıştır.⁴⁰⁸

İslam, insanın inandığı Allah ile tabiatüstü bir ilişkiye dayalı olarak, müntesiplerini dünya ve hayatın bütün yönlerini birleştirmeye davet eder. Bu birleştirme bir kavramlar düzenlemesi değil; canlı ve yaşanan bir ilişki bütünüdür. Dindar insan bu ilişkiye bütün benliği ile katılır.⁴⁰⁹

İnsanın doğruyu yanlıştan ayırt edebilmesi için elinde genel bir ölçüt vardır. O da zamanın seyri içerisinde meydana gelen olgulara sebebiyet veren faktörlerin neler olduğuna ve bu olguların hangi yön ve cihette meydana geldiğine dikkat etmesidir.⁴¹⁰

Allah'ın insanı en güzel fitratta yaratıp⁴¹¹ sonra da ona kendi ruhundan üfürmesiyle⁴¹² insan, iyi huylarla, topraktan yaratılması sebebiyle de birtakım kötü huylarla donatılmıştır. İslami literatürde bu kötülüğün adı 'nefs'tir. Nefis insanların yaşamını devam ettirebilmesi, ilerleyip yükselebilmesi, beslenip büyüebilmesi, üreyip çoğalabilmesi amacıyla gayret ve enerji kaynağı olarak, Allah'ın yarattığı bir mahlûktur.⁴¹³ Nitekim bu husus, Kur'an'da "*Allah, insan nefisine fücûrunu da takvasını da ilham etmiştir.*"⁴¹⁴ Beyanıyla ifade edilerek, ona iyilik ve kötülüğün kaynağı olan kabiliyetlerin birlikte verildiği açıkça gösterilmiştir.⁴¹⁵

İnanan bireylere hitaben Kur'an der ki: "*Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaahat kabul olunmaz, fidye alınmaz. Onlara yardım da edilmez.*"⁴¹⁶ Kıyamet günündeki durumu tasvir eden benzeri ayetlerdeki manzara bireyselliğin ve tekbaşınalığın doruk noktası olarak görülebilir. Böyle bir güne hazır olmanın ön şartı birey olmayı başarabilmektir. Kur'an, böylece kabileciliğin ve kavmiyetçiliğin hüküm sürdüğü bir toplumsal yapı

⁴⁰⁷ Necm, 53/39-41; En'am, 6/164; Zümer,39/70

⁴⁰⁸ İsrâ, 17/15,84; Abdullah Yıldız, *Tarih Bilinci*, Pınar Yay. İstanbul 2008, s.13

⁴⁰⁹ Veysel Uysal, "Dini Hayat ve Şahsi Özellikler", *Din Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, Ed: Bayraktar Bayraklı, İstanbul 1995, sy. 2 s. 165

⁴¹⁰ Murtaza Mutahhari, *İslam ve Değişim (Zamanın Gereklere)*, Fecr Yay. Ankara 2000, s.27

⁴¹¹ Tin, 95/4

⁴¹² Hicr, 15/29

⁴¹³ Ayhan Songar, *Çeşitleme*, Kubbealtı Cemiyeti Neşriyat, İstanbul 1981, s.25

⁴¹⁴ Şems, 91/8

⁴¹⁵ Muhsin Demirci, *Lokman Suresi ve Ahlâkî Öğütler*, İstanbul, 2001 s. 148

⁴¹⁶ Bakara 2/48

içerisinde değersizleşen insan onurunun yeniden hak ettiği düzeye çıkabilmesi için bireyin evrendeki konumuyla ilgili bilinç düzeyini yükseltmeyi hedeflemektedir. Kur'an'ın aynı zamanda idealize ettiği insanlık projesinde bireyler, birbirinden kopuk ve ilintisiz monatlar gibi hareket eden varlıklar değildir. Tam tersine kendisi için istediğini bir başkası için de istemedikçe gerçek bir mü'min olamayacağı bilinciyle sürekli iyinin ve güzelin elde edilmesinin peşinde koşan kimselerdir.⁴¹⁷

Fertlerin eğitimi neticesi toplumun seviyesinin yükselmesiyle tabandan tavana bir ıslah hareketinin başarılı olacağı şüphesizdir. Kur'an-ı Kerimde *“Ey iman edenler siz kendinize bakın siz hidayette olduktan sonra başkasının dalaleti size zarar vermez.”*⁴¹⁸ Ayeti işe fertten başlama noktasında bize ışık tutar. Zira nefsini ıslah edemeyen, düzeltemeyen başkasını ıslah edemez, düzeltemez.⁴¹⁹

Sorumluluk, kuvvete ve ileri derecede kişiliğe bağlıdır. Kur'an'daki ilâhî anlayış, ferde belirli bir sorumluluk yüklerken, mü'minde muayyen bir kişilik duygusunun doğmasını ve gelişmesini de gaye edinmiştir. Kendi fiil, davranış ve eylemlerinin mesuliyetine sahip olmak, ferdi diğer bütün yakınlarından ayrılarak Allah'ın huzurunda yalnız ve tek başına bırakır. Bundan dolayıdır ki, insanın yalnızca yargılanacağı ve eylemlerinin hesabını tek başına vereceği Son Yargı hakkında Kur'an'ın ehemmiyetle, ısrarla durması boşuna değildir. Sağlıklı ve sağlam bir toplum, sorumluluklarının bilincinde olan kişilerin eseri olarak karşımıza çıkar. Kur'an'da nihâî hedef bu idi. Kur'an'da tecellî ve tezahür eden İlâhî irade bunu, Allah'ın Bir ve Tek oluşu inancı etrafında ve temelinde bir İslâm ümmeti kurma şeklinde yapmak istiyordu. Köhnemiş eski inanç sistemi kökten reddedilerek, Mekke toplumundan itibaren inşa edilmek istenen yeni toplum modeli bu merkezde olacaktır.⁴²⁰

İnsan, yaşadığı her andan sorumlu tutulacağı, hesaba çekileceği ve dolayısıyla malî fizikî servetinde sınırsız bir tasarruf serbestisine sahip olmadığı düşüncesini zihninde devamlı canlı tutmalıdır. Bu düşünce, onun sadece kendi menfaatlerini

⁴¹⁷ Recep Yaparel, “Birey Özgür ve Sorumlu Varlık”, s. 363

⁴¹⁸ Maide, 5/105

⁴¹⁹ Şadi Eren, *Kur'an ve Toplum*, s.107

⁴²⁰ Şerafettin Gölcük, “Kur'an Mesajı”, *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl 2011, sy. 91

düşünmeye sevk eden egoist yaklaşımlardan kurtulmasına ve toplumun menfaatlerini de göz önünde bulundurmasına vesile olacaktır.⁴²¹

Gerçekte Kur'an'ın lanetlediği kimse Mekkelinin kimlik ve kişiliğinde münkir ve inançsız kimsedir. Böyle bir kişiyi dün Mekkelinin şahsında bugün tarihin ve coğrafyanın her devir ve zemininde yola getirmenin hakikatle yüz yüze buluşturmanın yolu herhalde nihayi yargı, son hesap silahıdır. Kur'an aynı zamanda eğitici ve öğretici bir unsur olarak ahiret gerçeğinden bahseder, bunu insanı eğitmek ve onu bilgi sahibi kılmak için bir vasıta bir araç olarak kullanır.⁴²²

2.2.1.2. Kimliğin İnşası

Kişilik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir. Günlük konuşma dilinde karakter ve kişilik terimleri birbirinin yerine kullanılagelmiştir. Oysa modern psikoloji açısından karakterin anlamı kişilikten daha dardır. Kişilik daha çok insanı bir bütün olarak tasvir etmek üzere kullanılır. Karakter ise, bireyin sahip olduğu bütün davranış özelliklerini ifade etmek üzere kullanılmaz.⁴²³

Kişi nezdinde kişisel bilinç, kendi kişilik ve kimliğini tanıma süreci birey olarak başlamıştır. Ve bu kendi benliğini tanıma kabul görmüş, dikkate alınıp değerlendirilmiştir.⁴²⁴

Watt, Kur'an'ın ilk vahiyleri hakkında bize geniş bir değerlendirme imkânı tanımaktadır. Orada Mekke toplumunun ve Kur'an'ın ilk vahiylerinin ilişkilerinin bir analizi yapılmaktadır. Ona göre dönemin sıkıntı ve bunalımları her şeyden önce dinidir. Ancak bu kriz sosyal ve ekonomik ahlakî alt cereyanlarla irtibat halindedir. Bu bunalımın giderilmesi ancak dini vasıtalarla olur.⁴²⁵

Kişilik bütünlüğü çerçevesinde her insanın öteki insanlardan farklı olmasını sağlayan, kendine özgü özellikleri vardır. İnsan, kendine has özellik ve karakterleri bakımından yegânedir. Her insan diğerlerinden farklıdır, hiçbir insan diğerlerinin aynı

⁴²¹ Şehmus Demir, "Servet Ve Mal Karşısında İnsan", *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl 2012, sy. 95

⁴²² Şerafettin Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, s.164

⁴²³ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997, s.12-15

⁴²⁴ Gölcük, *age.* s.166

⁴²⁵ Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de* (ter. M. Rami Ayas - Azmi Yüksel), A.Ü.İ.F. Yay. Ankara 1986, s.111

değildir. İnsanın fizyolojisini, biyolojik yapısını düşünelim. İnsanlar arasında sayısız ortak özelliğe rağmen her insan tek ve kendisi olabileceği özelliklere sahiptir. Hiçbir insanın parmak izinin, diğerlerinin parmak izlerine benzememesi gibi; Tıpkı bu örnekte olduğu şekilde her insan diğerleriyle ortak yönleri bulunuyor olmasına rağmen öznel bir kişiliğe, sırf kendine ait bir benliğe sahiptir.⁴²⁶

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen “şakile” kavramı özellikle mizaç olgusunu kapsamına almak suretiyle bireysel kişilik farkını ortaya koyan önemli bir Kur'an kavramıdır: “*De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar.*”⁴²⁷ Tabiat, âdet, din, hulk, niyyet, seciyye, yol, mezhep “şakile” kavramına yüklenen manalar olmuştur. Âyette herkesin kendi hal ve mizacına uygun olan yolda hareket ettiği vurgulanıyor. Hidâyet ve dalâlet olarak onun durumunun aldığı şekil, ruhunun cevheri, mizacına bağlı durumu belirtiliyor. Tutum ve davranışların değişik olması, mizaç ve alışkanlıkların değişik olmasından kaynaklanıyor.⁴²⁸

İslam şeriatında her bir insanın tam hürriyeti vardır ve devletin bütün maslahatlarıyla uygun olarak düzenlenmiştir. Devlet adına ve cemiyet namına hiçbir insanın hukuku çiğnenemez. Devletin maslahatları da fertlerin hevalarına kurban edilemez. Her bir insan, insan olma şerefiyle bütün hukuk ve vazifelerine ehil kabul edilir. İslam şeriatı nazarında, insanın imanı ve vicdanı, hukukun ve vazifelerin en doğru kaynağı ve en kuvvetli muhafızıdır. Emanetlerin ehline verilmesi emri, insanların bütün haklarını, vazifelerini tamamıyla toplar.⁴²⁹ İslam hukukunun korumayı hedeflediği temel değerler bulunmaktadır. Gerek fertlerin durumu gerekse toplum düzeninin devamı ve korunması zarûriyyâtı hamse (beş temel değer) olarak ifade edilen bu değerler üzerine kuruludur. İslam, klasik kaynaklarımızda dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması şeklinde sıralanan, sayılarının daha da çoğaltılması mümkün olan bu değerleri korumaya, özel bir itina göstermiş, bunlardan her birinin gerek varlığını ve

⁴²⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, s.16-17

⁴²⁷ İsra: 17/84.

⁴²⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, *age.* s.16-17

⁴²⁹ Musa Carullah, *İslâm Şeriatının Esasları*, Kitâbiyât Yay. Ankara 2002, s.52

ayakta durmasını, gerekse korunmasını ve sürekliliğini sağlayan hükümler koymuştur.⁴³⁰

Kur'an, kimliğin inanış ve düşünce sistemine göre olan yönünü dikkate alır. İnsanın iman merkezli kimliğine hepsinden daha çok değer verir:

*“O (Allah) bu (Kur'an)'dan önceki (kitaplarda) da, bu (Kur'an)'da da size 'müslümanlar' adını verdi ki, Elçi size şahit olsun, siz de insanlara şahit olasınız.”*⁴³¹

*“(İnsanları) Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve “Ben Müslümanlardanım” diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?”*⁴³²

Bu kişi İslâm dinine mensup olmaktan, “Ben Müslümanlardanım” ifadesini söylemekten onur duymaktadır.⁴³³ Çünkü tanınma ihtiyacı, insanın gereksinim duyduğu dürtülerden biridir. Birey, başkalarının kendisini kendi sandığı şekilde tanınmasını ister.⁴³⁴

*“De ki: “Ey Kitap ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birbirimizi Allah'tan başka tanrılar edinmeyelim. Eğer yüz çevirirlerse, “şahit olun biz Müslümanlarız deyin.”*⁴³⁵

*“Havârîler: “Biz Allah (yolu)nun yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahit ol, biz Müslümanlarız” dediler.”*⁴³⁶

Resûlullah, Kur'an değerlerini insanlığa tebliğ etmekle kalmamış, bu değerleri bizzat kendi kişiliğinde uygulamak suretiyle insanlığa bir model sunmuştur.⁴³⁷ Üstün karakteriyle, övgüye lâyık seciyye, meleke ve maneviyatıyla örnek olmuştur⁴³⁸: *“Ve sen elbette yüce bir ahlâka sahipsin.”*⁴³⁹ ve yine *“Andolsun ki, Resûlullah'da sizin için,*

⁴³⁰ Adnan Koşum, “İslâm Hukukunda Hırsızlık Konusunda Yeni Yaklaşımlar” *Diyanet İlmi Dergisi*, Ankara, 2001, c. 37, s. 87; Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati eş-Şâtübî, *Muvafakat*, Kahire, 1341, c.2, s.10

⁴³¹ Hac, 22/78.

⁴³² Fussilet, 41/33.

⁴³³ en-Neseî, *Medariku't-tenzil*, c.4, s.33; el-Kadî Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzî ve Esrâru't-Te'vil*, Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s.353

⁴³⁴ Barbara Cole, *Herkes için Psikoloji*(Trc. Çiğdem Ulueren) Düşünen Adam Yay. İstanbul 1994, s. 26.

⁴³⁵ Al-i İmrân, 3/64.

⁴³⁶ Al-i İmrân, 3/52.

⁴³⁷ Ebu'l-A'lâ Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c.6, s. 393

⁴³⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ty. c.8, s.5268

⁴³⁹ Kalem, 68/4

*Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için en mükemmel bir örnek vardır.*⁴⁴⁰ ayetleri buna örnektir.

İslâm öncesi Arap değer yargılarına göre cömertlik “gerçek asaletin bir kanıtı” olarak değerlendirilirdi. Kur'an öğretisinde ise bu kavram yeniden tanımlanmıştır. Böylece cömertlik, Araplarda olduğu gibi “gösteriş”ten uzak bir hüviyete büründü. İlgili ayette “*Elini boynuna asıp bağlama (cimri olma), hem de onu büsbütün açıp saçma (israf etme); aksi halde kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın.*”⁴⁴¹ buyrulmaktadır. Daha bunun gibi nice örnek verebiliriz ki, Kur'an vahyi, kimliğin inşasında insanlığa ahlakî değer yargıları ile ufuklar açmıştır.

2.3. SOSYAL – TOPLUMSAL DEĞİŞİM

Din – Toplum ilişkisi açısından baktığımızda İslam'ın, toplumsal şartların bir ürünü olmadığını, onun temel mesajının toplum üstü bir kaynağa dayandığını belirtmek gerekir. Esasen Wach gibi pek çok din sosyoloğu, genelde dinin temel olgularının topluma ya da ferdî akla indirgenemeyeceği görüşündedir. Bu durumda bizim açımızdan üzerinde durulacak nokta ortaya çıkan hareketin sosyal şartları ne kadar gözetmiştir.⁴⁴²

Konu üzerinde çokça duran Weber, dinlerin pratiğinin genelde hâkim zümrelere dayandığını, İslam'ın da ta baştan şövalye ruhlu bir savaşçılar zümresine tutunduğunu ileri sürer.⁴⁴³ Weber'in daha sonraki şekillenişlere ait verdiği örnekler doğru olsa da İslam ile ilgili görüşleri yüzeysel ve gerçek dışı kalmaktadır. Zira Mekke'nin hâkim aristokrat tüccar zümresi, en azından kendilerine destek sağlamak üzere bu yeni değişim hareketine sahip çıkması gerekirdi. Aksine bu zümre tüm gücüyle bu harekete karşı koymaktadır. Medine'nin hâkim zümresi olan Yahudi kabileleri de kısa bir sükkattan sonra muhalifliklerini ortaya koymuştur. İslam'a sahip çıkanlar ise genelde orta tabaka diyebileceğimiz çevrelerin gençleriyle, çok değişik kesimlerden sistemin zulmüne uğramış insanlardır. Bu kesim daha önce var olan herhangi bir sosyo-ekonomik tabakaya denk düşmemektedir. Kısacası bu oluşum ve değişim hareketi ne inşa

⁴⁴⁰ Ahzâb, 33/21

⁴⁴¹ İsra, 15/ 29

⁴⁴² Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s.81

⁴⁴³ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*(trc. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul 1986, s.242

sürecinde ne de sonrasında hiçbir zümrenin çıkarına olmamış yepyeni bir cemaat/toplum anlayışı üretmiştir.⁴⁴⁴

Bununla beraber İslam'ın toplumun belli şartlarından hareket ettiği doğrudur. İslam'ın amacı sırf önündeki toplumu düzenlemek değil, tüm toplumlar için bir birlik modeli sunmaktır. Bunun içinde Medine ve göçebe gibi toplulukları önce çözüyor ferdiyeti geliştiriyor, sonra aşırı fertçilikleri bir üst değer sistemi olan bağlı fertler (toplum) haline getiriyordu.⁴⁴⁵

Toplum anlayışını hâkim unsur kılıp ferdi o toplumun kurucu nüvesi olarak ele alan İslam'ın hedef kitlesine aktardığı ilk ve en önemli mesaj, tek olan Allah'ın varlığı ve birliğidir. O, toplumsal bütünleşmeyi ırk, renk, dil, sınıf vb. reel ama sınırlı ilkelerin bir başkasınca araç değer olabilecek prensiplerin üzerinde yüksek bir değere ulaştırmayı amaçlamaktadır. Böylece insan iradesi bir büyük iradenin içinde özgürlüğüne kavuşturulmaktadır. Diğer tüm ibadetler insanın Allah ve dünyevî olanla bağlantılarını kurmaya yönelik gayretlerdir.⁴⁴⁶

İslam büyük bir kararlılıkla mücadele etmiş ve sonunda amacına ulaşmıştır. Her şeyi cahiliye değerlerine vuran insanlardan rabbanî değer ölçülerinin hâkim olduğu ideal bir ümmet çıkartmaya muvaffak olmuştur. Ancak bu amaca İslam bir anda ulaşmamıştır. Bu belli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Vahiy döneminde Câhiliye örf ve âdetleri şeklinde görülen durumlara hemen tavır almamış, belirtilen ilahi projeye uygun olup olmadığını dikkate alan bir teşri siyaseti takip etmiştir.

Bu itibarla bu dönemde İslam dininin mevcut durumu düzeltmek için üç farklı yol izlendiği görülmektedir:

(1) **İbkâ** Câhiliye döneminde var olan güzel uygulamalar aynen devam ettirilmiştir. Bu bağlamda Kurban kesmek, Haram aylarında savaşma yasağı, şûra, kasâme⁴⁴⁷, âkile⁴⁴⁸ müesseseleri dikkat çeken unsurlardır.

⁴⁴⁴ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s.82

⁴⁴⁵ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s.83

⁴⁴⁶ Reyhan Şerif, *İslamî Topluma Doğru* (çev. Celal Halil) Akabe Yay. İstanbul 1989, s. 70

⁴⁴⁷ Kâtîli meçhul cinâyetlerde maktûlün bulunduğu köy veya mahalle halkından elli kişinin Allah'a yemin ederek "Öldürmedik ve öldüreni de görmedik" şeklinde yemin etmeleri anlamında bir İslam ceza hukuku terimidir. Bkz. "Hz. Peygamber kasâmeyi câhiliyye devrinde olduğu üzere bıraktı" Buhârî, Diyât, 22, Ebû Dâvud, Diyât, 8,9.

(2) **İslah** Özü ilahi projede yer aldığı halde vasıf itibariyle uyum sağlamayanlar belirli/gerekli düzenlemeler yapılarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda eş sayısının dörtle sınırlandırılması(Nisâ, 4/3), talakın üç ile sınırlandırılması (Bakara, 2/229), zıharın boşama sebebi olması yerine kefaretle evliliğe devam ettirilmesi (Mücadele, 58/3), daha önce sınırsız yapılan vasiyete üçte bir ile sınır getirilmesi gibi hususlar ıslah edilerek korunmuştur.

(3) **İlgâ** İlahi projeye özü ve vasfı itibariyle uygun olmayan unsurlar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu bağlamda ise evlatlık edinme (Ahzab, 33/5, 37), üvey anne ile evlenme (Nisa, 4/22), iki kız kardeş ile evlenme (Nisa, 4/23), faiz (Bakara, 2/275-279), içki, kumar (Maide, 5/90) gibi uygulamaların yasaklanması belirtilebilir. Bu siyasetin temel özelliklerini ise şöyle özetlemek mümkündür.⁴⁴⁹

- Getirilen hükümler belli bir zaman içerisinde yayılmıştır.
- Getirilen hükümlerde önem sırası gözetilmiştir. Önce gelen esaslar belirlenmiş sonra tamamlayıcı hükümler getirilmiştir.
- Aynı hüküm içerisinde de tadrîce riayet edilmiştir. Mükellefiyetlerde genelde kolaydan zora olmak üzere bir seyir izlenmiştir. Nihâî yasaklar ise bir çırpıda konulmamıştır.
- Nesih metoduna yer verilmiştir.
- Tıkanmalarda zaruret ilkesine yer verilmiştir.

Burada belirtmeliyiz ki İslam, bir kereliğine parlamış bir tarihi olay değildir.⁴⁵⁰ O ciddi bir inşa projesinin adıdır. Sıralanan hususlar İslam ümmetinin yetiştirilmesi için alınmış önlemlerdir. Ancak bu sadece Araplara ve Hz. Peygamber dönemine has bir durum değildir. Aynı süreci yaşamak durumunda olan her ulus ve zaman için geçerlidir.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Diyet anlamında kullanılan bir İslâm ceza hukûku terimidir. İhmal veya hatadan kaynaklanan ve ölümlü, sakat kalmayla ve yaralanmayla sonuçlanan fiillerin; fail, ıslah sonrası ise asabe (kusursuz sorumlular) tarafından tazmin edilmesi anlamındadır.

⁴⁴⁹ Mehmet Erdoğan “Sosyal Değişme Karşısında İslam Hukuku”, s.48

⁴⁵⁰ Mustafa Aydın, *a.g.e.* s.286

⁴⁵¹ Mehmet Erdoğan, *a.g.e.* s.49

2.3.1. İlgâ Ettikleri

Kur'an'ın insanlığı değişim-gelişim serüveninde yalnız bırakmadığını vakıa-ayyet ilişkisi ile sosyal yaşantıyı sıkı bir şekilde takip ettiğini ve toplumsal buhranlara anında reçeteler yazarak müdahale ettiğini biliyoruz. Pek tabii bu müdahalenin çeşitli yönleri, dereceleri ve kanalları vardır. Günümüz sağlık problemlerinin çözümünü formulize eden tanı, teşhis ve tedavi yöntemi, Kur'an'ın inzal olduğu dönemde de uygulanmış önce durum tespiti yapılmış akabinde kötü huylu hücreler temizlenmiş sonra ileride sıkıntıya yol açabilecek hücreler ıslah edilmiştir. Sosyal kangren olan mevzulara cerrahî hassasiyetle yaklaşmış, gerektiğinde o uzvu kesip atılmış gerektiğinde ise bir takım uygulama ve estetik yaklaşımlarla ıslah yoluna gidilmiştir.

Değişim-gelişim olgusuna dair ele alacağımız ilk örnekler uygulamada kökten değişim (ilgâ) yoluna gidilen yani kesilip atılan, daha çok toplumun çekirdeği hükmündeki ailevi sorunlara değinen kısım olacak.

2.3.1.1. Zıhar

Kur'an-ı Kerimde ilahi hitap bazen hakikî bazen de mecâzî manayla ifade olunmuştur. Misalen “Kalp” mecazi olarak duygu ve düşünce merkezi anlamında da kullanılmaktadır. Aşağıda örnek verilen âyetlerin siyak ve sibakında bazı câhiliye âdetleriyle münafıklardan söz edildiği için, bu âdetlerin fitrata ve gerçekliğe ters düştüğünü, bir kimsenin iki tanrısı ve iki dini olamayacağını ifade etmek maksadıyla bunlara bir giriş mahiyetinde vecize değerindeki şu ayete yer vermek faydalı olacaktır: *Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır.*⁴⁵²

Allah insanda tek kişilik, tek vicdan ve tek akıl yaratmıştır. İdrak, duygu, karar ve iman bu yeteneklerle elde edilmektedir. İkiyüzlüler, İnanmış gözüken ama içten inanmayanlar, gizli olarak farklı din taşıyanlar iki dinli değildir aksine onların da bir dini vardır, bu din İslâm'a aykırı olduğundan münafıklar da inkârcıdır; üstelik bu durumlarını menfaatleri sebebiyle gizledikleri için müslüman olmayanların en aşağı mertebesinde bulunmaktadır.

⁴⁵² Ahzab 33/4

*“Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara bir yardım edici de bulamazsın.”*⁴⁵³

Keza bir insanın hanımı ile annesine, başkalarının çocukları ile kendi çocuklarına karşı duyguları farklıdır. Karının aynı zamanda anne, başkalarından olma çocukların öz evlât olabilmesi için insanın iki kalbi, iki kişiliği olması gerekir. Bu da olmadığına göre karısını annesine benzeten, -eski Arap geleneğine göre- "annem olsun, annem gibidir, bana haramdır" diyerek yemin eden kimsenin eşi onun annesiolamaz ve dolayısıyla kendisine haram olmaz. İslâm'dan önce Araplar eşlerine "Sen bana anamın sırtı gibisin" derler ve bu yemin yüzünden eşlerini mağdur ederlerdi.

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah, işitendir, bilendir. İçinizde zihâr yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadındır. Şüphesiz onlar çirkin ve yalan bir laf söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedici, bağışlayıcıdır. Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin, karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır. Buna imkân bulamayan kimse, temas etmeden önce aralıksız olarak iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme), Allah'a ve Resulüne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır.”

Görüldüğü gibi İslam zihârı boşanma saymamış ancak kefareti gerektiren bir yemin olarak telakki etmiştir. Buna göre ‘bir köle azat etmek, gücü yetmezse iki ay oruç tutmak, bunu da yapamazsa altmış fakiri doyurmak’ tan ibaret olan kefareti ödemedikçe kadına yaklaşmayı men etmiştir.⁴⁵⁴

‘Zihâr’⁴⁵⁵ denilen bu âdeti İslâm kınamış, gayet açık bir şekilde ayette vakıayı ele alarak kadınların zarar görmelerini engelleyecek hükümler getirmiş, bu kötü uygulamayı tamamıyla ortadan kaldırmıştır.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Nisa 4/145

⁴⁵⁴ Hayrettin Karaman, “Asr-ı Saadette İslam Hukukunun Oluşumu”, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam I-IV*, (editör: Vecdi Akyüz), İstanbul 2007, c.II, s.237.

⁴⁵⁵ Bkz. Mücadele 58/1-4,

2.3.1.2. Evlat Edinme (Tebennî Müessesesi)

Bir başka Câhiliye uygulaması da babası belli olan veya olmayan çocukları evlât edinmek, onların kendi soy kütükleriyle ilişkilerini keserek kendi soylarına eklemek şeklindedir. Bir göğüste iki kalbin olmaması nasıl bir tabiat kanunu ise A isimli şahsın çocuğunun evlât edinme yoluyla B isimli şahsın çocuğu olamayacağı da bir fitrat ve tabiat kanunudur. Ayrıca İslâm'ın koyduğu örtünme, evlenme imkânı veya yasağı, çocuk-ebeveyn ilişkisi, karşılıklı haklar ve ödevler, miras gibi direkt sosyal yaşantıya dair kurallar da, çocuklarla gerçek ana babalarının soy bağlarının kesilip değiştirilmesine, başkalarına ait çocukların -yakın akraba olmayan ailelerde- ailenin bir ferdi gibi kalıp yaşamasına ters düşmektedir. Yapılmakta olan sosyal ve ahlâkî ıslahat içinde sıra bu âdetin kaldırılmasına gelmekle ...أَدْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ... "Onları babalarının soyadları ile anın. Bu, Allah'ın katında daha adaletlidir..."⁴⁵⁷ emri ile bu uygulamaya son verilmiştir. Tefsir kaynaklarımızda bu münasebetle Hz. Peygamber'in azatlı evlâtlığı Zeyd b. Hârise'den söz edilmekle ve âyetin inişine onun bu durumunun sebep olduğu söylenmiştir. Özetle Zeyd henüz çocuk iken kendi kabilesinden zorla alınmış, köleleştirilerek satılmış, elden ele dolaşarak Hz. Hatice'ye kadar gelmiştir. Hz. Hatice annemiz Hz. Peygamber ile evlenince Zeyd'i ona hediye etmiş Peygamberimiz ise onu azat ederek evlat edinmiştir. Zeyd'in ailesi, daha önce Medine'ye gelip çocuklarını bulmuşlar fakat Peygamberimiz kendisini seçimde serbest bıraktığı halde Zeyd, Allah'ın Resulü'nü tercih etmiştir. Bu âyet gelinceye kadar kendisine Muhammed oğlu Zeyd denirken, âyet gelince kendi babasına nispet ederek Harise oğlu Zeyd denmeye başlanmıştır. Artık o, Peygamber ailesinin bir ferdi değil, müslümanların din kardeşi, Hz. Peygamber'in sâdik bir bağılısı olarak hayatına devam etmektedir.⁴⁵⁸

İslâm'a göre himayeye muhtaç çocuklara bakmak, onları beslemek, büyütme, hem sevap hemde şerefli bir insanlık görevidir. Sevgili Peygamberimiz "*Kimseye çocukları koruması altına alan kimse ile ben, cennette yan yana iki parmak gibi beraber olacağım*"⁴⁵⁹ buyurmuştur. Ancak bunu yapmak için çocuğun kendi soy kütüğü ile ilişkisini kesmek, öz ana babasını unutturmak hakkı olmadığı gibi kanuni mirasçıların

⁴⁵⁶ Heyet, *Kur'an Yolu*, c. IV s. 366

⁴⁵⁷ Ahzab, 33/5

⁴⁵⁸ Heyet, *Kur'an Yolu*, c. IV s. 366

⁴⁵⁹ Müslim, Zühd, 42

arasına katmak, aile içinde mahremiyet bakımından öz evlât gibi davranmak doğru olmadığı gibi elzem de değildir. Bunun yerine İslâm'ın tavsiyesi koruma altına almak, bakmak, büyötmek, ihtiyaçlarını karşılamak; hukuk ve helâl-haram kuralları bakımından ona öz çocuk gibi değil, bir dinkardeşi gibi muamele etmektedir.⁴⁶⁰

2.3.1.3 Nikâh-ı Şiğar, Nikâh-ı Makt, Nikâh-ı Mut'a

İslam'dan önceki devrede sistemli bir aile düzeni olmayışı, kadınlara ve çocuklara itibar edilmeyişi, aile ile ilgili hukukî ve sosyal yaptırımların yok denecek kadar az oluşu toplum bireylerini bir aile yuvası içerisinde bulunma ihtiyacı hissetmemelerine ya da bunu bizzat istememelerine yol açmış; sonuçta toplumda derin yaralar açacak ahlakî sorunlarla karşı karşıya kalınmıştı. Bu nedenle İslam aileyi (dolayısıyla toplumu) sağlam temellere oturtmak için pratik ve meşru birçok ölçü koymuştur.⁴⁶¹

İslam'ın oluşturduğu sosyal hayat içerisinde aile sadece fiziki bir birliktelik olarak algılanmamış, aynı zamanda sosyal bir öge ve kurulması dinen gerekli bir kurum olarak görölmüştür. Bu nedenle evlilik teşvik edilmiş bekârlık kınanmıştır.⁴⁶²

İslam dini, gerek İslam öncesi Arap toplumundaki dinî anlayış ve gerekse yerleşmiş örf ve adetlere nispetle kadının sosyal, ekonomik ve hukukî konumunda çok önemli değişiklikler yapmıştır. Her şeyden önce Kur'an-ı Kerim, insan olması bakımından kadını erkekle eşit bir varlık olarak kabul etmiştir.⁴⁶³ Yüce Allah, insanların birbirleriyle kaynaşıp daha huzurlu ve mutlu yaşamaları için erkek ve kadını birbirlerine eş olarak yaratmıştır.⁴⁶⁴

İslam evliliğin ilkelerini koymuş, kimlerle evlenmenin yasak olduğunu madde madde açıklamıştır.⁴⁶⁵ Kur'an insanları evliliğe teşvik etmiş, evliliğin fayda ve hikmetlerine işaret etmiş,⁴⁶⁶ kadının kocası, kocanın da karısı üzerinde birtakım haklarının bulunduğunu bildirmiştir.⁴⁶⁷ Kur'an prensip itibariyle erkeklere, kadınlarla

⁴⁶⁰ Heyet, *Kur'an Yolu*, c. IV s. 366

⁴⁶¹ Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, (trc: Heyet), İnkılab Yay. y.y. 1996 c.2 s.29

⁴⁶² Nur, 24/32 Nisa, 4/3

⁴⁶³ Bakara, 2/187; Nahl, 16/97; Tevbe, 9/67

⁴⁶⁴ Rum, 30/21

⁴⁶⁵ Nisa, 4/21-25

⁴⁶⁶ Nisa, 4/3, 24

⁴⁶⁷ Bakara, 2/28, 233; Nisa, 4/4, 20-21; Talâk, 65/7

iyi geçinmeyi tavsiye etmiş ve her konuda her zaman uzlaşma olmayabileceğini de ima ederek “*Onlarla hoşça, güzelce geçinin. Şayet onlardan hoşlanmayacak olursanız, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de Allah onda birçok hayır takdir etmiş bulunur.*”⁴⁶⁸ buyurarak eşlerin birbirlerine karşı anlayış göstermelerinin önemine dikkat çekmiştir. Kur’an, taraflar arasında geçimsizlik olduğunda da evlilik birliğini korumaya yönelik bütün adımların atılmasını öğütlerken⁴⁶⁹ nikâhsız birliktelikleri de haram kılmıştır.⁴⁷⁰

İslam hukuku, nikah akdine daha önce düşünülmemiş bir şeref vermiş ve onu yüceltmıştır. Çünkü İslam, nikah akdini faziletlerin esası kılmıştır. Böylece eşlerin iç âlemlerinde ve diğer insanların nazarında adeta şehvet yönünü unutturacak ölçüde dini gayeyi üstün kılmayı ve hürmet duymayı arttırmak istemiştir. Allah-u Teala, Rum suresinde bu konuya dikkat çekmiştir.⁴⁷¹

“*İçinizden kendileri ile huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi onun varlığının belgelerindedir*”⁴⁷²

*Evlenin çoğalın ben kıyamet günü ümmetimin çokluğu ile övüneceğim.*⁴⁷³

Yukarıda ki Ayet ve bu Hadîs-i Şerîf, mü’minler için evliliğin önemini ortaya koymaktadır. Aile müessesesinin toplum içerisindeki düzgünlüğü ve sağlamlığı o toplumun medeniyetinin ve düzeninin temelidir. Bu yüzden aile müessesesinin sağlam esaslara bağlanması bütün beşeri hukuk sistemlerinin üzerinde durduğu en mühim gayelerden biri olmuştur. Aile kurumu ile nesebin muhafazasına yani kişinin kendi neslinin şüphe içermeyecek şekilde kendisine nisbetinin sağlanması ve korunması duygusunun yerleştirilmesi dikkate alınmıştır.⁴⁷⁴

Bu ikisi dışında evliliğin gerekliliği birçok ayet⁴⁷⁵ ve hadiste vurgulanmıştır.⁴⁷⁶ Örneğin, “*Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi uygulamazsa benden*

⁴⁶⁸ Nisa, 4/19

⁴⁶⁹ Nisa, 4/19, 34

⁴⁷⁰ Mehmet Kapukaya, “Nikâhta Uyulması Gereken Ana İlkeler” Heyet, Kur’ân’dan Öğütler, c.2, s. 218; bkz: İsrâ, 17/32; Nur, 24/32

⁴⁷¹ Tahir b. Aşûr, *Mekâsıdu’ş-Şerîati’l-İslâmiyye*, s. 158

⁴⁷² Rum, 30/ 21

⁴⁷³ Ebu Davud, Nikâh 4; Nesaî, Nikâh 11; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, Kitâbu’n-Nikâh, (y.y.) h. 1303, c.7, s.81

⁴⁷⁴ Tahir b. Aşûr, *age*. s. 145

⁴⁷⁵ Hucurat, 49/3 Araf,7/189 Zümer,39/ 6 Rum,30/ 21 Nahl,16/72 Nur,24/ 32

⁴⁷⁶ Mehmet Birekul – Fatih Mehmet Yılmaz, *a.g.e.* s.125

değildir."⁴⁷⁷Hadisi ile "Aranızdaki bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışta olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir."⁴⁷⁸ ayetievliliğin önemini beyan eden hadis ve ayetlerden sadece birkaçıdır.

Ancak cahiliye toplumu, İslam'ın üzerinde önemle ve ısrarla durduğu çevresini kalın çizgilerle çizdiği ve yanlış anlaşılmaya mahal vermeyecek derecede izah buyurduğu evlilik müessesini olabilecek en kötü haliyle yaşamaktadır. Adeta evlilik bir takım sefih zevklerin tatmini aracı haline gelmiş sorumluluktan, aidiyetten uzak bir hal almış ve nesebin muhafazası önemsiz bir şeymiş gibi görmezden gelinmiştir.

Akrabalığın ve hısımlığın evlenmeye engel olması kaide olarak bütün dinlerde, hukuk ve ahlâk sistemlerinde vardır. Sınırların geniş veya dar tutulması bu sistemlerin oturduğu temel inanca, felsefeye, sistemin insan fitratı ve tabiatıyla ilişkisine, fuhuş anlayışına ve aileye verdiği öneme bağlı olmuştur. İslâm'a göre cemiyetin çekirdeği ailedir, ailenin ilgi ve dayanışma açısından geniş tutulması öngörülmüştür. Bu geniş aile çerçevesi içinde bir kısım fertlerin birbiriyle ilişkisi ve birlikteliği daha çok olacaktır. Farklı cinsten iki ferdin çeşitli durumlarda bir arada olmaları şehvet içgüdüsünün harekete geçmesine, meşru olmayan cinsî ilişkilerin vukuuna sebep olabilecektir. Bu olumsuz gelişmeyi engellemek üzere -aile fertlerinin birlikteliğini sınırlamak yerine- cinsî ilişkinin evlenmek suretiyle olması dahi yasaklanmış; böylece birbirlerine, geleceğe yönelik, muhtemel karı-koca olarak bakmaları ihtimali de ortadan kaldırılmıştır.⁴⁷⁹ Yüce Allah şöyle buyurmaktadır;

*"Geçmişte olanlar bir yana-babalarının nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur."*⁴⁸⁰

"Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmemiş olursanız (evliliğiniz son bulduğunda) kızlarınızı

⁴⁷⁷ Buharî, Nikâh 1, Müslim Nikâh 1, İbni Mâce Nikâh 1

⁴⁷⁸ Nur, 24/32

⁴⁷⁹ Heyet, *Kur'an Yolu* c. II, s. 41-42

⁴⁸⁰ Nisa, 4/22

almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı."⁴⁸¹

Uygulana gelen çarpık nikâh yöntemlerinden biriside iki kadının mehir belirlenmeksizin biri birine mukabil olmak üzere iki erkekle evlendirilmeleridir. Buna *nikâhu'ş-şığâr* denir ki câhiliye devri Arap hukukunda mevcuttu ve sosyal hayatta yaygındı. Yani iki kişi kızlarını veya velisi buldukları kadınları veya kızları mehir olmaksızın değiştir ve evlenirlerdi.⁴⁸²Böyle bir evlilik kadınların haklarının alenen çiğnenmesidir ve bu nedenle sünnet tarafından yasaklanmıştır.Ebû Hureyre'den (r.a) şöyle rivayet edildiği görülmektedir. "*Şığâr nikahı, bir adamın, başka bir adama; sen kızını benimle; ben de kızımı seninle evlendireyim veya sen kız kardeşini benimle, ben de kız kardeşimi seninle evlendireyim*" demesidir. Hz. Peygamber bu konuda *الإسلام لا شِغَارَ فِيهِ* "*İslâm'da şığâr evliliği yoktur.*"⁴⁸³ buyurarak son noktayı koymuştur.⁴⁸⁴

Yine aynı dönemin bir diğer çarpık uygulaması üvey anne ile evlenmedir. Bir kimse babasının ölümünden sonra geride kalan üvey annesiyle evlenebiliyordu. İslâm bu tür evliliğe "*nikâh-ı makt*"⁴⁸⁵ismini vererek yasaklamıştır.Bununla beraber bir kimsenin iki kız kardeş ile aynı zamanda evli olabilmesi de Kur'an-ı Kerimde, yukarıda metni ve meali bulunan ayet ile yasaklanmıştır.⁴⁸⁶

Burada mut'a nikâhına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Zira ilga edilen uygulamalar arasındadır. Bilindiği gibi İslam nikâhı devamlı bir surette kabul eder süreli bir nikâhtan söz edemeyiz. Taraflardan biri ölünceye yahut ikinci bir tasarruf ile evlilik bağı çözülmüncye kadar nikâh sabit kalmaktadır. Ancak cahiliye dönemi Arapların uygulamasında özellikle savaş dönemlerini kapsayan bu nikâh tarzı belirli bir müddet karşılıklı rıza ve anlaşmaya dayalı olarak yapılırdı. İslam'ın kesin tavrından önce bir süre Müslümanların duruma intibakı beklenmiş ardından önce Hayber savaşı

⁴⁸¹ Nisa, 4/23

⁴⁸² İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Beyrut, ts. IX,118 vd.; Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1985, c.II, s.6

⁴⁸³ Buhârî, Nikâh 28; Ebû Davûd, Nikâh 14.

⁴⁸⁴ Hanefî mezhebi dışındakiler bu hadisten hareketle böyle bir nikâhı caiz görmezler. Hanefiler ise, nikâh sahihtir, fakat karşı tarafa mehr-i misil ödenmelidir derler. Bkz. Ömer Nasûhî Bilmen, *a.g.e.* c.II, s.142

⁴⁸⁵ Nisa, 4/22

⁴⁸⁶ Nisa, 4/23

sırasında belirli bir vakit sonrasında Mekke'nin fethi esnasında ise sürekli halde yasaklanmıştır.⁴⁸⁷

2.3.1.4. Zinâ

İslam öncesi arap toplumunda umumiyetle Arap kadını hiçbir hususta erkekle eşit görülmez bir iş hakkında erkekler gibi söz sahibi olamaz, görüşlerine de pek itibar edilmezdi. Kısacası insanî haklara layık görülmezdi. Yaşadıkları muhitinde etkisiyle Cahiliye Arapları kadınlara karşı mutlak hâkim konumdaydı.⁴⁸⁸ Belki de bu hükümranlığın yetkisiyle kadınlar bir mal veya değersiz bir eşya hükmündeydi. Yenidoğan bir bebek şayet kız ise ondan utanılıyor ve derhal diri diri gömme, suda boğma, yüksek bir yerden atma gibi yollara başvuruluyordu.⁴⁸⁹ Buna toplumda fuhşun yaygın olması ve ileride bu kız çocuklarının da fuhşa sürüklenmesi ihtimalinin neden olduğu söylenebilir.⁴⁹⁰

“Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!”⁴⁹¹

Kadının ve kız çocuğunun toplumda nasıl karşılandığına kısaca baktıktan sonra Arap sosyal yaşantısında kadına nasıl muamele edildiğini anlamak zor olmasa gerektir. Cahilî anlayışın soyut bir teoride değil böylesi bir toplum tarafında temsil edildiği⁴⁹² zamanda ve zeminde kökleşen kötü alışkanlıklardan biride zinadır.

Zinanın terim anlamı aralarında meşru bir evlilik bağı bulunmayan kimselerin cinsî münasebetidir. Bu münasebetin çeşitli çiftler arasında mümkün olduğunu söylemeliyiz.⁴⁹³ Zina bütün semâvî dinlerde haram kılınmış ve medenî olan her millet onu kanûnen yasaklamıştır.⁴⁹⁴ Zina ahlakî değerleri yozlaştıran ve insanı bedenî

⁴⁸⁷ Hayrettin Karaman, “Asr-ı Saadette İslam Hukukunun Oluşumu”, s.276

⁴⁸⁸ İbrahim Acar, *İslam Hukukunda Siyasal Haklar Yönünden Kadın*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2003, s.8

⁴⁸⁹ Ali Osman Ateş, “Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslamI-IV*, (editör: Vecdi Akyüz), İstanbul 2007, c.II, s.40.

⁴⁹⁰ Nebi Bozkurt, “Fuhuş”, *DİA*, TDV. İstanbul 1996 c.13 s.212

⁴⁹¹ Nahl, 16/58-59

⁴⁹² Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, Arslan Yay. İstanbul 1997, s.61

⁴⁹³ Mehmet Çelen, *İslam Hukukunda Zina ve Recm*, Denge Yay. İstanbul 2006, s.49,55

⁴⁹⁴ EkremDoğanay, *İslamda Tesettür ve Zina*, Gonca Yay. İstanbul 1983, s.75

hislerinin esiri yapıp aşağılayan çirkin bir davranıştır.⁴⁹⁵ Zina nefsin esaretine düşüp şehvetin kulu olmak, ruhu karartıp vicdanı kirletmek, ilahî nazargah olan kalbi semâvî rahmetten mahrum etmek ve azîz ömrü değersizce tüketmektir.⁴⁹⁶

Yüce Allah bu gerçeğe şu ayetler ile işaret etmektedir:

*“Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.”*⁴⁹⁷

*“Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan, günahının cezasını bulur.”*⁴⁹⁸

Peygamber efendimiz ise *“Mü'minleri Allah-u Tealadan daha çok fenalıklardan koruyan yoktur. Bunun için Allah açık ve kapalı fuhşiyatı (zina) haram kılmıştır.”*⁴⁹⁹ buyurmaktadır.

İslamiyet henüz gelmeden evvel ki bu dönemde kadınların kapılarına bayrak asarak erkekleri rahatça kabul ettikleri ve gebe kalıp doğurmaları halinde çocuğun kâif adı verilen uzman kişilerce benzediği tespit edilen erkekle evlendikleri ya da birden fazla erkekle birlikte olup gebe kalan kadınların doğumdan sonra bu erkeklerden biriyle çocuğun ondan olduğunu söyleyerek evlendiği yöntemler bulunuyordu. Koca, karısı hamile kalsın diye onu arzu ettiği bir başka adamla ilişkiye zorlayabiliyordu. İslamiyet tüm bu ilişki biçimlerini reddetmiş, kadının statüsünü iyileştirmiş ve zinayı her iki cins içinde suç saymıştır.⁵⁰⁰ İslam'ın getirdiği toplumsal düzende erkek ve kadının iffetli olması ve eşinin dışında hiç kimse ile ilişkiye girmemesi istenmiş, bu konuda çok serbest olan cahiliye insanına sınırlamalar getirilmiştir.⁵⁰¹

*“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”*⁵⁰²

⁴⁹⁵ Murad Karasoy, *Büyük Günahlar*, Işık Yay. İzmir 2009, s.66

⁴⁹⁶ Celal Yıldırım, *İlahî Yasaklar Büyük Günahlar*, Uysal Kitabevi, Konya 1985, s.36

⁴⁹⁷ İsrâ, 17/32

⁴⁹⁸ Furkan, 25/68

⁴⁹⁹ Buharî, Nikâh, 107.

⁵⁰⁰ Nevin Ünal Özkorkut, *Türk Hukuk Tarihinde Zina Suçu*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2009, s.74

⁵⁰¹ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, Nur Yay. Ankara 1979, s. 319.

⁵⁰² Nahl, 16/90

Hem zinanın ahlaksız bir eylem oluşunun vurgulanması hem de topluma karşı işlenen bir suç olarak kabul edilmesi, İslam hukukunda cezalandırma nedenini açıklamaktadır. Çünkü İslam hukuku genel ahlak yasalarına aykırı eylemleri cezalandırmaktadır. Zina suçu dolayısı ile zâniler ahlaka mugayir hareket etmiş ve toplumsal düzeni bozmuşlardır. Bu nedenle cezaya müstehaktırlar.⁵⁰³

*“Bunları yapan günaha girmiş olur. Kıyamet günü azabı kat kat olur, orada, alçaltılarak, hakir olarak temelli kalır.”*⁵⁰⁴

*“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah dinini tatbik hususunda sizi sakın acıma duygusu kaplamasın! Müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.”*⁵⁰⁵

Zina cezası, nesep karışıklığını önlemeye, ırz ve namusu korumaya yöneliktir. Toplumun temel nüvesi olan aileyi korumak içindir. Ayrıca toplumu tehdit eden tehlikeli ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için zina cezası, büyük önem arz etmektedir.⁵⁰⁶

*“Kadınlarınızdan zina edenlere karşı, içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar, şahitlik yaparlarsa, bu kadınları, ölüm alıp götürünceye kadar veya Allah onlara bir çıkış yolu açıncaya kadar evlerde hapsedin.”*⁵⁰⁷

İslam'da zina suçu ile korunan hukukî yarar, aile ve kamu düzeni, nesebin, iffetin ve genel ahlakın korunmasıdır.⁵⁰⁸ Ancak İslam suç işleyene ceza vermektense ziyade önceliği suç işlenen ortamı ve toplumsal yaşamı, suç işlememeye müsait bir hale getirmeyi hedefler.⁵⁰⁹ Zaten toplumsal altyapı oluşmadan ve oluşturulmadan verilen cezaların uygulanması mümkün değildir. Örneğin kıtlığın hüküm sürdüğü bir dönemde yaşamak için çalan hırsıza ceza vermenin doğru olmayacağı prensibini göz önüne almak

⁵⁰³ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, (çev. İbrahim Tüfekçi), Kitabevi Yay. İstanbul 1994, c.I, s.13-14

⁵⁰⁴ Furkan, 25/69

⁵⁰⁵ Nur, 24/2

⁵⁰⁶ Ahmet Yaşar, “İslam Ceza Hukukunun Hedef ve İlkeleri Açısından İdamı Gerektiren Suçlar”, *D.E.Ü.İ.F.D.* İzmir 1995, sy. 9, s.284

⁵⁰⁷ Nisa, 4/15

⁵⁰⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri I-IX*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, c.IV, s.138

⁵⁰⁹ İsrâ, 17/32

böyledir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) kölesini aç bırakarak hırsızlık yapmasına neden olan efendisini azarlamış, köleye ise hırsızlık cezası uygulanmamıştır.⁵¹⁰

Sonuç itibarıyla 7.yy. Arap yarımadası kız çocuklarının öldürülmesinin yaygın olduğu ve kadınlara pek az hakkın verilip çoğu zaman kötü davranıldığı, sömürüldüğü ve metâ olarak görüldüğü bir ortamdı. Kur'an kadınları buldukları bu durumdan mucizevî bir şekilde yükselterek onlara mülkiyet sahibi olma, mirastan pay alma, evlenirken mehir isteme, evleneceği kimseyi seçmede söz sahibi olma, kocası tarafından bakımının üstlenilmesi, desteklenme ve korunma vd. gibi sayılamayacak kadar çok hak vermiştir.⁵¹¹

Bunun yanı sıra belirli konularda yasaklar koyarak vazettiği yaşam biçiminin devamını sağlamayı aksi halde belli başlı cezalandırma yollarına gitmeyi uygun görmüştür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus amacın ceza vermek olmadığı aksine cezaya müstehak olacak bir ortamın oluşmamasının teminine gayret ettiği'dir. Zina bahsi de bu şekildedir. İslâmın öngördüğü sosyal duruş iffet ve hayâ duygusuna sahip olması ve bu duyguyu hayat boyu korumak üzerine inşa edilmiştir. Bubir Müslüman'ın en temel nitelikleri arasındadır. İslâm, iffet ve hayâ gibi üstün ahlâkî erdemlerin yaşatılmasına son derece önem atfetmiş, hayânın imandan olduğunu belirtmiş, hayâ duygusunun körelmesini ise birçok suçun işlenmesinin sebebi olarak görmüştür. Bir hadislerinde Hz. Peygamber, her dini diğerlerinden ayıran kendine özgü bir ahlâkının bulunduğunu, İslâm'ın ahlâkının ise hayâ olduğunu belirtmiştir.⁵¹²

Zina yasağının en önemli sebep ve hikmetlerinden birisi de, dinimizin kadın ve erkeğin onuruna yani insanlık onuruna verdiği önemdir. Onun iffet ve vakarını korumayı amaçlamaktadır. Zira iffeti ve vakarı korunmuş, insanlık onuruna sahip, imânî haya ile donatılmış bir birey elbette topluma karşı sorumluluklarını yerine getirecek sağlam yapılı, temiz karakterli, saf bir kişilik olacaktır. Tabiatıyla hem nefesine zulmetmeyecek hem kimseye zarar vermeyecektir.⁵¹³

⁵¹⁰ Mehmet Çelen, *İslam Hukukunda Zina ve Recm*, Denge Yay. İstanbul 2006, s. 27

⁵¹¹ Carol L. Anway, *Bir Başka Dünyanın Kızları*, (çev. Nuray Şentürk) İz Yay. İstanbul 2001, s. 112

⁵¹² Sabri Erturhan, "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2010, sy. 16, s. 236.

⁵¹³ Mehmet Çelen, *İslam Hukukunda Zina ve Recm*, Denge Yay. İstanbul 2006, s. 37

2.3.1.5. Hamr (İçki)

İslam'ın ilga ettiği konulardan biri de içki konusudur. Akli başında insanı muhatap kabul eden Kur'an-ı Kerim elbette insana aklını kaybettirecek şeylere karşı muhatapı insanı muhafaza yoluna gidecek ve ona bazı tavsiyelerde bulunacaktır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

*“Ey İnananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir, bunlardan kaçının ki saadete eresiniz”*⁵¹⁴

Bu bağlamda; İslam, sarhoşluk veren içkileri yasaklayarak insanı hem kötü alışkanlık ve bağımlılığa karşı korumuş hem de ona destek olmuştur.⁵¹⁵ Şarabın (hamr) haram kılındığını ifade eden açık ifadelilerle sahih hadîs-i şerîfler vardır.

Başlangıçta kesin bir tavır ortaya koymasa da, içki yapımında kullanılan hurma ve üzümün güzel rızık olmayacağını öne sürmek suretiyle konuyla ilgili ilk adımını, Mekke döneminde atmış oldu.⁵¹⁶ Bu husustaki ilk ayette şöyle denilmektedir:

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

*“Hurma ve üzümde hem sarhoşluk veren içki, hem de güzel gıdalar elde edersiniz. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran kimseler için alacak ibret vardır.”*⁵¹⁷

Kur'an'ın içki yasağı konusunda bundan sonraki aşamada -Medine döneminde- yer verdiği husus, faydasıyla zararını karşılaştırarak, zararın daha çok olduğunu gösterme şeklindedir.⁵¹⁸

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَاعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا كَبِيرٌ مِنْ نَفْعِهِمَا

*“Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları faydalarından daha çoktur”*⁵¹⁹

⁵¹⁴ Maide, 5/90

⁵¹⁵ Recep Cici, “Günlük Hayat”, Editör: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş - Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 372

⁵¹⁶ Muhsin Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s. 245–246

⁵¹⁷ Nahl, 16/67

⁵¹⁸ Demirci, *age.*, s.246

⁵¹⁹ Bakara, 2/219. “İçki, akli götürdüğü gibi malı da götürür. Ayette geçen “menfaatler” tabirinden maksat, maddî menfaatlerdir. Zira içkiyi yüksek fiyatlara satarak büyük para kazanıyorlardı. İçki ticaretini yapanlar büyük paralar kazanırken içenler ise kaybederler. Ayrıca birtakım geçici olarak duydukları haz, sarhoşluk geçtikten sonra büyük bir hüznü dönüştürür. Sâbûnî, *Revâii'l-Beyân*, c.1, s.273

Bu ayetin de bir önceki gibi içki yasağıyla ilgili açık bir yasaklama getirmediği, ancak muhatapları böyle bir yasağa zihnen alıştırdığı anlaşılmaktadır.⁵²⁰ Kur'an üçüncü aşamada;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

“Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi hakıyla bilmedikçe namaza yaklaşmayın.”⁵²¹ diyerek kısmî bir yasaklama getirmiştir.⁵²² Dördüncü aşamada;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felah bulasınız!”⁵²³ demek suretiyle içkiyi kesin olarak yasak kılmıştır. Bu ayette içkinin yasaklığını hem *رِجْسٌ* kelimesinden anlıyoruz hem de *فَاجْتَنِبُوهُ* ifadesinden anlıyoruz. Çünkü “necis” manasına gelen “rics” kendisinden uzaklaşılması gereken pis şeydir,⁵²⁴

Emrin tadrîci olmasında birçok hikmet vardır. İçkiye çok alışkın olan Cahiliye Arapları şayet, emir bir defada gelseydi bu onlara çok ağır gelecekti. Ve belki de bu emri uygulayamayacaklardı.⁵²⁵

“Şarap ve kumarla şeytanın yapmak istediği tek şey, sizin aranızda düşmanlık ve kin salmak, sizi Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoymaktır. Artık bu habis şeylerden vazgeçtiniz değil mi?”⁵²⁶ Müminin, bir işten duygusal olarak nefret etmesi, psikolojik olarak tiksinişi, fitrat olarak ondan ürküp kaçması ve ondan sakınması için, bu işin şeytan işi olduğunu öğrenmesi esasen yeterli olmalıdır.⁵²⁷

İslâm dininin içkiyi yasaklamasının birçok yarar ve hikmeti vardır. İlgili âyette de ifade edildiği gibi, sarhoşluk insanlar arası ilişkileri bozmakta, toplumda kin

⁵²⁰ Muhsin Demirci, age. s.246

⁵²¹ Nisa, 4/43

⁵²² Muhsin Demirci, age.s.247

⁵²³ Mâide, 5/90

⁵²⁴ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2007, c.2, s. 577–578; el- Bursevî, *Rûhû'l-Beyân*, c. 2, s. 435

⁵²⁵ Sâbûnî, *Revâii'l-Beyân*, c.1, s. 273

⁵²⁶ Mâide, 5/91

⁵²⁷ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c.2, s. 577–578; el- Bursevî, *Rûhû'l-Beyân*, c. 2, s. 435

ve düşmanlığı, hayâsızlığı körüklemekte, akli dengeyi bozarak insanların iradelerini zayıflatmakta, onur ve kişiliğini zedelemekte, sonu gelmez bir bağımlılığın içine sürüklemektedir. Çoğu kez, kendisine alışanların ani ölümüne neden olmaktadır. Konuyu sadece yasal tedbir ve cezalarla önlemenin imkânsızlığı ortadadır. İnsanları içki içmeye sevkeden ortam ve şartların, bilgisizlik ve eğitimsizliğin, sosyal ve ekonomik sıkıntıların iyileştirilmesi, insanlara ayıp ve günah kavramlarının öğretilmesi, içki içmenin normal, hatta çağdaş ve entelektüel bir tercih olduğu şeklindeki ön kabul ve propagandaya karşı mücadele verilmesi, birey kadar toplum ve devletin de bu konuda ciddi ve kararlı bir politika izlemesi ve dinî öğretinin desteğini yanına alması şeklinde sıralanabilecek bir dizi tedbir ve çaba içkiyle mücadelede vazgeçilmez bir önem taşımaktadır.⁵²⁸

Esasen içkinin, akıl, ruh ve beden sağlığına zarar verdiği, aile ve toplumda derin yaralar açtığı herkes tarafından kabul edilmektedir. Kur'an, içki yasağının hikmetini, “*İnsanlar arasında kin ve düşmanlığı artırması, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyması*”⁵²⁹ şeklinde açıklamıştır. Şerefli olan insan bir yönüyle de zayıf, bilgisiz ve kötülüğe eğilimlidir.⁵³⁰ Nefsine ve tutkularına kapılabilmekte, düşkün ve bağımlı duruma gelebilmektedir. Din, içkinin haram ve günah olduğunu bildirerek insana yardımcı olmakta, onu koruyup kollamaktadır. Dindar toplum ve kesimlerde içki tüketiminin az, dinî duyarlılığı zayıf kesimlerde ise çok yüksek olması, İslâm'ın önleyici ve koruyucu gücünü gösteren bir olgudur. O hâlde, toplumda huzur ve güven ortamının oluşması için İslâm'ın insan ve toplum hayatına ilişkin ilkelerinden yararlanmak büyük önem taşımaktadır.⁵³¹

Aklın bozulması, tasarrufun disiplinsizliğinden dolayı büyük bir fesada götürür. İşte bunun için, ferdin içmekten, ümmetin de bireyleri arasındaki içki içmenin yaygınlaşmasından alıkonması gerekir. Aynı şekilde esrar, afyon, morfin, kokain ve eroin gibi Hicrî XIV. asırda kullanmaları artan uyuşturucuların (el-müfsidât)

⁵²⁸ Sâbûnî, *Revâiü'l-Beyân*, I., s. 281; Heyet, *İlmihal*, TDV Yay., II., s. 189

⁵²⁹ Mâide, 5/90-91

⁵³⁰ Meâric, 70/19; Ahzab, 33/72

⁵³¹ Recep Cici, “Günlük Hayat”, Ed: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş - Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 374

yaygınlaşmasından korunması da bu çerçevede yer alır.⁵³²Bu nedenle içki içme suçu şahsi bir suç olmayıp, toplumsal bir suçtur.⁵³³

Başta ailenin dağılması, cinayetler, trafik kazaları olmak üzere birçok toplumsal sorunun da sebeplerinden biri olan alkollü içki kullanımını, sadece hukukî yaptırımlarla önlemek mümkün değildir. Nitekim çağımızda alkolizmi önleme yönündeki çabalar, arzu edilen sonuca ulaşamamıştır. Dolayısıyla bu konuyla mücadelede İslâm'ın, yasaklama ve diğer hukukî önlemlerden önce fertlerin sorumluluk bilincine dayalı dinî/ ahlâkî donanımı öngörmesinin daha önemli ve etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁵³⁴

2.3.1.6. Kumar (Meysir)

İslam ahlakı haksız kazancı haram sayar ve reddeder. İnsan için sadece çalışıp kazandığı geçerlidir. Gayri meşru yollarla elde edilen mallar ve paralar haramdır. Kumar, talih oyunları, karaborsa, ihtikâr, hayali ihracat, haksız kredi, rüşvet, suistimal, hırsızlık dolandırıcılık vb. faaliyetlerle elde elden mallar haksız kazanç olup haramdır.⁵³⁵ Hz. Peygamber'in “*Bizi aldatan bizden değildir.*”⁵³⁶ Hadisi şerifi ile ciddi bir uyarı getirdiği bu konuya dair pek çok ayet mevcuttur ve kumar, içki içmek ile birlikte zikredilir.⁵³⁷

Kur'ânî ahlâk, insanı iyi yönde faaliyette bulunmaya sevkeder. Bu yüzden ferdin bizzat kendisine, ailesine ve çevresine zararlı olan davranışları yasaklar. Herkesçe iyi bilinmektedir ki, ferdin manen ve maddeten bitip tüketen bedenen ve ruhen çöküntüsüne sebep olan aile yuvaların yıkılmasını bile ortaya çıkaran kötülüklerin başında içki ve kumar gelmektedir. Kumar her defasında kazanma hırsını kamçılar, yenilen kimse bunu hazmedemez ve tekrar tekrar oynamak ister, kaybettiklerini geri alabilme arzusu ve hırsıyla yanar.

Kaynaklarımızda geçtiğine göre, kumar hakkında henüz hiç bir ayet indirilmezden evvel Araplar arasında iki türlü kumar oynanırdı. Bunlardan birisi meysir

⁵³² Recep Cici, *age.* s. 374

⁵³³ Tahir b. Aşûr, *Mekâsıdu 'ş-Şeriâti'l-İslâmiyye*, s. 80

⁵³⁴ Recep Cici, *age.* s. 374

⁵³⁵ Hayrani Altıntaş, *İslâm Ahlâkı*, Ankara, 1999, s.251

⁵³⁶ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahân ed-Dârimi, *es-Sünen*, (thk. Fevvâz Ahmed Zemerli vd.), Beyrut, Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 1407, c.II s.323; İbn Mâce, *Sünen*, c. II s.749

⁵³⁷ Bakara, 2/219; Mâide, 5/ 90- 91

ve diğeri de muhâ tara denilen bir kumardır. Meysir (مَيْسِر), Arapçada yüs (الْيُسْر) mastarı kökünden gelen bir kelime olup zorluk anlamındaki “usr” kelimesinin zıddı olmak üzere kolaylık, hafiflik, bolluk ve zenginlik gibi anlamlara gelir. Buna göre meysir, Arapların şans ve fal oklarıyla oynadıkları bir tür kumardır. Arapçada mef’ıl kalıbında olan bu kelime, zaman ve mekân ismini ifade eder.⁵³⁸ Bu itibarla kelimenin kolaylık, zenginlik ve bolluğun bulunduğu yer ve zamanı anlatmak için kullanılmış olduğu düşünülebilir.

Bu oyun Arap kültüründe bir üstünlük vasfı olarak bilinen, cömertlik ile tanınmış kişilerin daha ziyade kışın ve her türlü darlık ve sıkıntı anlarında oynadıkları bir oyundur.⁵³⁹ Bir diğ er kumar da muhâ tara denen bir bahis oyunuydu. Cahiliye döneminde kişi ailesi ve malı üzerine bahse girerdi. Kazanan taraf diğ erinin ailesini ve malını alıp götürürdü. Bu oyuna da muhâ tara denirdi.⁵⁴⁰

Kur’ân’ın açıktan yasak kapsamı içinde belirttiğ i kazanç yolları ve gelir kaynaklarından biri olan kumar hakkındaki bir ayette, alkollü içecek ve uyuşturucularla birlikte; “*Bu ikisinde insanların faydaları da vardır zararları da vardır. Ancak zararları faydalarından daha büyüktür.*”⁵⁴¹ buyrulur. Bu “*içki ve kumarın haram kılınırdan sonraki günahı, haram kılınmazdan önceki faydasından daha büyüktür*” şeklinde anlaşılmıştır.⁵⁴²

⁵³⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.* VI, 4959; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c.XIV, s. 462

⁵³⁹ Bu kumar oyununda, ortada boğazlanmış bir deve olur ve hayvan, yirmi sekiz parçaya ayrılırdı. Yâsir denen kişinin boğazlayıp dağıttığı bu hayvan üzerine kumar oynamak için toplanmış kişilere de eysâr (الأي سار) adı verilirdi. Bu katılımcılar, boğazlanıp parçalara ayrılmış hayvandan pay veya paylar alabilmek arzusunda idiler. Meysir fezz, tev’em, rakîb, hıls, nâfis, müsbil, mu’allâ, menîh, sefih, vağd adları verilmiş ezlâm ve eklâm denen on okla oynanırdı. Üçü dışında bu okların her birinin boğazlanan deveye bir payı vardı. Payı olmayanlar ise menîh, sefih ve vağd idi. Bu paylar fezzin bir, tev’emin iki, rakîbin üç, hılsın dört, nâfis beş, müsbin altı ve mu’allâ’nın yedi olmak üzereydi. Her okun üzerinde adını ve payını belirten işaretler mevcuttu. Oklar ribâbe denen bir torbaya konur ve mûcil denen adaletli bir kişinin önüne bırakılırdı. Bir kişi de arkasından o adaletli kişiyi gözetler ve hiç kimseyi kayırmamasına dikkat ederdi. Sadece başını çıkarabileceğ i bir elbise giydirilen bu adil adam, torbayı sallayıp çalkaladıktan sonra, elini torbaya sokarak oyuna katılanlardan herhangi biri adına bir ok çekerdi. Üzerinde pay bulunan oklardan çıkanlar, oktaki hisseyi alırlar, üzerinde bir pay olmayan oklardan çıkanlar ise bir şey almazlar ve boğazlanan hayvanın parasını öderlerdi. Oyunda kendilerine bir pay çıkmış olanlar, onu yemezler ve fakirlere verirlerdi. Böyle davranmaları sebebiyle Araplar yaptıkları bu işle iftihar ederler, bu oyuna katılmayanları kınarlar ve onları cimrilikle itham ederlerdi. Bkz. Necdet Ünal, Kur’an’da Meysir Kavramı ve Günümüzdeki Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçeve de Değ erlendirilmesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, 2010, ss. 247 -265.

⁵⁴⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-Beyan an Te’vili Âyi’l-Kur’an*, (Tahk: Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü’r Risale, I-XXIV, y.y. 2000, c.IV, s.324; Celaluddin, Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsir bi’l-Me’sûr*, (Tahk: Abdullah b. Abdu’l-Muhsin, I-XV, Kahire 2003, y.y. c. II, s.546

⁵⁴¹ Bakara, 2/219

⁵⁴² et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c.IV, s.329

Kumardaki günahı veya haksızlığı görmek veya tahmin etmek pek de zor olmasa gerektir. Her şeyden önce kişi, kumar oynamakla hakka mani olur ve zulme ortak olur. Zira kumar oynayanlar arasında kötülük vuku bulur ve bu da onların günaha girmelerine sebep olur. Bu oyunu oynayanlarda birbirine karşı kin ve düşmanlık oluşur. Nitekim bu durum ayette de belirtilmektedir.⁵⁴³ Kumarda gayet açık olan zarar ve günahlardan birisi de malın batıl yolla alınıp yenilmesidir ki bu da başkasına ait malı helal saymak anlamına gelir. Bu gidişin sonunda, karşılıksız olarak malını kaybedenler ve zor duruma düşenler, dolayısıyla hırsızlık yapmak, kendini mahvetmek ve ailesini kaybetmek gibi felaketler olabilecektir. Nitekim zenginken fakirliğe düşüp yıkılıp giden evler, bir anda fakir düşüp sönüp giden ocaklar kaçınılmaz olacaktır.⁵⁴⁴

Ayette ‘*faidalar*’ olarak nitelendirilen meysirin yani kumarın bir takım menfaatlerinden söz edilmektedir ki bunlar, kumarın haram kılınmasından öncedir. Bu faydaların başında emek olmaksızın bir mal isabet etmek, zahmetsiz kazanç elde etmek ve zaman zaman bir para kazanma yolu olmak gelmektedir. Tabi ki kumarda kazananın, elde ettiği bu malı veya parayı, kendisi ve ailesi için harcayacak olması da onun açısından bir faydadır.⁵⁴⁵

Burada Kur’ân-ı Kerîm’de sözü geçen meysire özgü bir diğer faydadan da söz etmek gerekir. Kaynaklarımızda geçtiğine göre cahiliye döneminde oynanan bu oyundan istifade edenler fakirlerdir. Çünkü meysir denen bu kumar oyununda kendisine isabet edenler, o payları fakirlere dağıtırlardı. Bu da onlar için bir faydadır. Nitekim bu durum, kazandıklarını dağıtanlar için bir iftihar vesilesi olarak görülürdü.⁵⁴⁶

Bir başka ayet ise zararı çok olan bu şeyleri başka unsurların da ilavesi ile “*şeytan işleri*” olarak vasıflandırır ve “*kurtuluşa erebilmek için onlardan kaçının, uzak durun*” hükmü ile yasaklar.⁵⁴⁷

⁵⁴³ Maide 5/91: إِمَّا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْحَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ ۚ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ
Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?

⁵⁴⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c.IV, s.326.

⁵⁴⁵ Şihabuddin Ebu’l-Fadl Mahmûd el-Alûsî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azîm ve’s-Sebi’l-Mesânî*, Dâru’l İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, t.s. c.II, s.114-115.

⁵⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.II, s.766; Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, Dâru Tayyibe, y.y. 1417/1997, c.I, s.579.

⁵⁴⁷ Fahrettin Olguner, *İnsan ve İslâm*, İstanbul 2010, s.185

Kumarın haram kılınmasında pek çok hikmetler vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Dinimiz, başkasının malını mukaddes sayar. Başkasının malını ancak emek, ticaret, hediye, sadaka gibi yollarla almayı caiz görür. Oysa kumarda başkasının malını haksız yere almak vardır.

2- Kumar, taraflar arasına kin ve düşmanlık tohumu eker. Buna bağlı öldürmeler çoğalır. Bu da sosyal hayat için zararlıdır.

3- Kumar ibadete engel olur.

4- Kumar neticesinde üretime katılmayan, işsiz, kumar oynamakla vakit geçiren kimseler çoğalır.

5- Kumarda kaybeden kimse ailesini ihmal eder. Onların ekmek parasını kumarbazlara ve kumarhanelere yatırır.

6- Kumarda kaybeden kişi kaybettiklerini geri almak ister, oynayacak parası olmadığından hırsızlık yolsuzluk rüşvet gibi haram ve zararlı yollara başvurur.

7- Kaybeden kişi bunu ailesine ve çevresine açıklamaktan çekindiğinde intihara başvurur.

8- Kumarcı, Allahın kazanç için emrettiği meşru yolu terk ederek işi şansa bırakır. Bu da onun yemesini içmesini hayatını ve çevresini etkiler.

9- Kumarda kaybetmek kişiyi, haysiyetini, vatanını ve namusunu fedaya kadar götürür.⁵⁴⁸

2.3.1.7. Ribâ (Faiz)

İslam'ın haksız kazançlara karşı tutumunu ele almış iken ciddi birde haksız kazanç kapısı ve toplumsal ekonomik çöküntü sebebi olan faiz (riba) konusunu burada incelemek yerinde olacaktır.

Yüce Allah insanları mükerrer bir varlık olarak yaratmış, özel olarak rızıklandırmıştır.⁵⁴⁹ Beşeriyeti diğer canlı ve cansız varlıklardan farklı bir statüye yerleştirmiş, halife kılmıştır.⁵⁵⁰ Onu muhatap kabul etmiş ve yarattığı yeryüzünü ona hizmet eder kılmıştır.⁵⁵¹ Kendisine sayılamayacak kadar çok nimetler bahşetmiş⁵⁵²

⁵⁴⁸ İsmail Mutlu, *Kur'an ve Sünnet Işığında İslâm'da Örtünme*, İstanbul, 2002, s.147

⁵⁴⁹ İsrâ, 17/70

⁵⁵⁰ Bakara 2/30; Fatır 35/39

⁵⁵¹ Casiye 45/13

ancak bu helal nimetleri sebepsizce kendine haram kılmasını yasaklamıştır.⁵⁵³ Bununla birlikte insanoğlunun kendisine bahşedilen nimetlere ulaşması için meşru yolları kullanmasını ve bâtil yollardan uzak durmasını emretmiştir. Bu itibarla alışverişi helal kılmış buna mukabil faizi (*riba*) yasaklamıştır.⁵⁵⁴ Mü'minlerin karşılıklı rıza ile yapılan ticaret dışında harama meylederek birbirlerinin mallarını haksızca yemelerini nehyetmiştir.⁵⁵⁵

Sözlük itibariyle ribâ; artma, fazlalaşma anlamlarına gelmektedir. *Riba*'nın anlam örgüsüne bakıldığında ise; artırma, yükseltme, güçlü olma, oyuna getirme, aldatma, biriktirme ve giderme bu kavramın karakterini oluşturmaktadır. Araplar ve diğer kavimler; borçlarda sermayedarın lehine, borçlunun ise aleyhine cereyan eden fazlalığa *riba* ismini vermişlerdir.⁵⁵⁶

İslam'ın ekonomi alanındaki temel söylemlerinden birisi faizin her türüyle haram olduğudur. İslam'dan önceki semavi dinlerde de faiz yasaklanmıştır. Tevrat⁵⁵⁷, İncil⁵⁵⁸, Zebur⁵⁵⁹ ve Kuran'da⁵⁶⁰ faizi haram kılan ayetler vardır. Ancak İslam öncesi dinlerin mensupları bu yasağı değişik gerekçelerle çiğnemişler ve bu sebeple daha dünyada iken bir kısım musibetlere maruz kalmışlardır.

Cahiliye döneminde de faiz değişik türleriyle uygulamada olup, dönemin toplumu faizli işlemlerle iç içe olduklarından Kur'an faizi yasaklarken tadrîc yöntemini takip etmiş, bir çırpıda faizi yasaklamak yerine, belirli bir süreç içerisinde bu yasağı koymuştur. İslam'daki faiz yasağının kapsamı hakkında bir bilgi sahibi olabilmek için

⁵⁵² İbrahim 14/34

⁵⁵³ Maide 5/87

⁵⁵⁴ Bakara 2/275

⁵⁵⁵ Nisa 4/29; Bakara 2/188

⁵⁵⁶ Afzalur Rahman, a.g.e. c.II, s.496

⁵⁵⁷ “Eğer kavminden yanındaki fakir birine ödünç para verirsen, ona murabahacı olmayacaksın, onun üzerine *riba* koymayacaksın” Tevrat, Çıkış, 23/25; “Ve eğer kardeşin fakir düşer ve senin yanında zayıf bir halde bulunursa, ona yardım edeceksin, yanında garib ve misafir gibi yaşayacak. Allah'tan kork ve ondan *riba* ve kâr alma, tâ ki kardeşin yanında yaşasın. Ona gümüşünü *ribayla* vermeyeceksin ve zahireni ona kârla (*borç*) vermeyeceksin” Tevrat, Levililer 25/35; “Para *ribası* olsun, zahire *ribası* olsun veya ödünç verilen her çeşit eşyanın *ribası* olsun, kardeşine *riba* ile ödünç vermeyeceksin; yabancıya faizle ödünç/borç verebilirsin, fakat kardeşine faizle ödünç/borç vermeyeceksin” Tevrat, Tesniye 23/19

⁵⁵⁸ “Eğer mislini almayı ümit ettiğiniz kimselere ödünç verirseniz, sizin ne faziletiniz olur? Günahkârlar da günahkârlara karşılığını almak üzere ödünç verirler. Fakat siz düşmanlarınızı sevin, onlara iyilik edin ve hiçbir şey beklemeden ödünç verin ki, alacağınız ecir büyük olsun” İncil, Luka 6/34-35

⁵⁵⁹ “Hileyle kazanılan ekmek bir adama tatlıdır, fakat sonradan onun ağzı çakılla doldurulacaktır.” Süleyman'ın Meselleri 20/17

⁵⁶⁰ Bakara, 2/265, 275, 276, 278; Âl-i İmran 3/130; Nisa 4/161; Ra'd, 13/17; Nahl, 16/92; İsra, 17/24; Mü'minun, 23/50; Hac, 22/5; Şuara, 26/18; Rum, 30/39; Fussilet, 41/39; Hakka, 69/10

ilgili bütün ayetlere, hadislere ve ilk dönem uygulamalarına bakılmalıdır. Aksi takdirde, tek bir ayet ya da tek bir hadise bakarak faiz yasağının boyutunu tespit etmek sağlıklı olmayacaktır.⁵⁶¹

İslamiyet gelmeden evvel Araplar arasında faizli işlemlerin yaygın olmakla birlikte hoş karşılanmadığı Kâbe'nin yeniden inşası sırasında Ebû Vehb b. Abid el-Mahzumî'nin kureyşe hitaben söylediği rivayet edilen şu sözlerinden anlaşılmaktadır. “*Buraya yalnızca temiz kazançlarınızı sokun, ne zina yoluyla ne faiz alarak ne de başkasına zulmederek kazandıklarınızı sokmayın.*” Görüldüğü gibi bu ifade faizin İslamiyet öncesinde cahiliye döneminde gayri ahlaki olduğunun bir göstergesidir. Muhtelemelen bunu Hz. İbrahim'in şeraitinden kalan bir hüküm olarak yaşatmaktaydılar.⁵⁶²

Riba, Peygamber dönemi Arabistan'ında *tefecilik* kabilinden sömürücü bir sistem idi. Kur'an'ın belgelerinde açıkça gösterdiği ve hadislerin de desteklediği gibi bu sistemin ana özelliği borç verilen belli miktar bir paranın, kısa bir zaman diliminde kat kat çoğalmasıydı. Bu işlemin olağan şekli şöyleydi: Bir şahıs başka bir şahıstan belirlenmiş bir zaman -diyelim ki altı ay veya bir yıl- için para ödünç alıyordu ve faizi de belirleniyordu. Genellikle vade sonunda alacaklı, borçluya gelip "borcunu geriye mi ödeyeceksin yoksa (ana miktarı artıracak mısın?)" diye soruyordu. Eğer borçlu şahıs ödeme yapmazsa alacaklı kişi bir vade daha koyardı. Bu ertelemeler fazlalışırdı. Sonunda borçlunun borcunu ödeyemeyeceği duruma gelir; hatta bütün *ev halkı* olarak alacaklının kölesi oluyordu.⁵⁶³

Muhammed Abdullah Draz Kur'an'ın faizin yasaklanmasında esas aldığı tedriciliği, içkinin dört ayrı ayette tedricen haram kılınmasına benzetmiştir.⁵⁶⁴ Gerçekten ilk gelen ayette faiz yasaklanmamış kötülüğüne dikkat çekilmiştir. İkincisinde kendilerine yasak olduğu halde faiz yiyen Yahûdilerin düştükleri acıklı durum gözler

⁵⁶¹ Nihat Dalgın, “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.16, Ekim 2010, s.106

⁵⁶² İshak Emin Aktepe, *Faiz ve Finansman Hadisleri*, Yedirenk Yay. İstanbul 2010, s.31

⁵⁶³ Fazlurrahman, *İslami Yenilenme, Makaleler III*, (Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s.108

⁵⁶⁴ Abdülaziz Bayındır, “İslam'da Faiz Mefhumu ve Unsurları”, *Para, Faiz ve İslam*, İSAV Yay., İstanbul, 1987, s.118

önüne serilmiştir. Üçüncü ayette faiz yasaklanırken, dördüncü ayette ise yasağın şiddeti nihayet noktasına varmıştır.⁵⁶⁵

Riba yasağı İslam iktisadının esas paradigmalarından biridir. Umumi olarak haksız ve adaletsiz gelir aktarmalarını ifade eder. Bu durumlar daha çok ödünçlerde ve mübadelelerde ortaya çıkmaktadır.⁵⁶⁶ İslam'da faiz (riba) yasağı kesin olmakla beraber, neyin faiz kapsamında görüleceği tarih boyunca tartışılmıştır.⁵⁶⁷

Faiz toplumu sinsice sömüren bir araçtır. Çünkü toplum bireylerinin kullandığı ve tükettiği her şeyde bedel karşılığı olmayan anlamsız bir fazlalık vardır.⁵⁶⁸ Ancak haram yollarla elde edilen malın ne bu dünyada ne de âhirette bir faydası olur. Meşru olmayan yollardan elde edilen mal ve imkânların âhirette hesabının verilmesi mümkün olmadığı gibi her ne kadar bu dünyada çeşitli açılardan faydalanıldığı zannedilse de haram bulaşan maldan her iki dünyada da hayır görülmeyecektir.⁵⁶⁹

Faiz yasağının hikmet tarafı araştırılırken, dikkatler sadece faizin haksız bir kazanç olduğu noktası üzerine yoğunlaştırılmakla kalmamalı, faizin kredi mekanizmasının işleyişini sağlayan bir müessese olduğu hususu önemle göz önüne alınmalıdır. Zira günümüzde doğrudan doğruya faizin sebep olduğu haksız kazançlar ve diğer olumsuz sonuçlar, bizzat kredi mekanizmasının yol açtığı haksız kazançlar ve diğer etkileri yanında adeta mütevazı kalmaktadır. Başka bir ifadeyle, faiz geliri elde edenlerin kazançları, kredi kullanan yatırımcıların bu yolla sağladığı kazançlara göre ikinci plana itilmiş durumdadır. Faiz yasağı, sermayenin bağımsızlaşmasını ve gayri şahsi hale gelmesini sağlamaktadır. Buna karşın, kredi sistemi toplumdaki kardeşlik ve orta toplum ideallerine ulaşmaya engel oluşturmaktadır. Vasat ümmet ideali faizsiz bir ekonomik yapıyı gerekli kılar. Bir toplumun orta yol bir toplum olabilmesi için onun yapısı içinde orta sınıfların merkezi bir ağırlığa sahip olması gerekir. İşgücünün doğrudan, bütün nüfusun ise dolaylı olarak içinde yer aldığı bağımlı çalışan-işveren veya işçi patron çelişmesini yaşayan bir toplumun ise böyle bir toplum olmadığı açıktır. Yani, faiz kurumunun ve onun işlerlik kazandırdığı kredi mekanizmasının geçerli

⁵⁶⁵ İsmail Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, Nil Yay. İzmir, 1993, s.63

⁵⁶⁶ Süleyman Uludağ, *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergâh Yay. İstanbul, 1998, s.5

⁵⁶⁷ Nihat Dalgın, *Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar, a.g.e. s.77*

⁵⁶⁸ Mehmet Yazıcı, *Faiz*, Yayılım Yay. İstanbul 1999, s.109

⁵⁶⁹ Emre Dorman, *Kur'an-ı Kerimdeki Temel Emirler ve Yasaklar*, İstanbul Yay. İstanbul 2011, s.141

olduğu toplumlarda sosyal orta yolculuğun ihtiyaç duyduğu iktisadi ve sosyal arka plan normal olarak mevcut değildir. Dolayısıyla İslam ümmeti için “*orta yol bir ümmet olma*” idealini içeren ayet bu ortamda yeterince gerçekleşme şansı bulamayacak demektir.⁵⁷⁰

Faizi yalnızca iki şahıs ya da kurum arasındaki iktisadi bir muamele olarak görmek hatalıdır. Faiz de bir hayat nizamıdır. Faizin psikolojik ve ahlaki boyutları vardır. Faizin yürürlükte bulunduğu toplumlarda bütün ilişkiler maddi menfaat ve çıkar esasına dayalıdır. Dolayısıyla bu tip toplumlarda yardımlaşma, karşılıksız verme, iyilikte bulunma gibi davranışlar zayıflamış ya da kaybolmuş durumdadır. İktisadi faaliyetlerde faizli alışverişlerin yoğunlaşan toplumlarda merhamet, şefkat, sevgi yoktur. Dolayısıyla cimrilik, bencillik ve her şeyden çıkarını gözetme, menfaatini en büyük şekilde korunması ahlak prensibi olarak tanıma vardır. Faiz ile yapılan alışverişler insanı daha çok kazanmaya yöneltebileceğinden ahlakı ve insan ruhundaki tüm güzel duyguları öldüren bir mekanizma, bir sistem olarak görmek lazımdır.⁵⁷¹

İslam’ın öngördüğü ve tavsiye ettiği sosyal yaşantı ve ahlak kuramında *karz-ı hasen, infak, birr, ihsan, in’am, hayr* gibi karşılığını Allah’tan alıp verdiği kimseden karşılık beklemeyen içeriğinde kişisel seküler menfaat değil uhrevi kazanımlar barındıran antikapitalist bir yaklaşım tarzı vardır. Malî bir siyaseti olan din olgusunun ise mevcut *ribak* kavramını yasaklamaması kurmaya çalıştığı kendi düzenini bozar ve hükümlerini etkisiz kılar. Bunun neticesi ise başarısızlık olur.⁵⁷²

2.3.1.8. Kölelik

Cahiliye yaşantısı arap yarımadasında hüküm sürerken sadece Arap dünyasında değil dönemin Sasanîlerinde, Bizanslılarında ve dahi bütün dünyada kölelik bütün dehşetiyle devam eden, ekonomik ve sosyal bir vâkıydı.

“Kur’an, birden ve derhal köleliği niçin ilga etmedi, kaldırmadı?” bu sürekli sorulan bir sorudur. Hamidullah’a göre cevabın şöyle olması uygundur: “Kur’an, köleliği pratikte kaldırdı, ilga etti ancak o teoride devam etti. Zira o dönemde Bizans ve Pers gibi büyük devletler, kölelik kurumunu işletiyorlardı. Bu iki büyük devletin

⁵⁷⁰ Nihat Dalgın, “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”, *a.g.e.* s.90,91

⁵⁷¹ Ali Acar, “Faiz Toplum İlişkisi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.16, 2010, s.189

⁵⁷² Süleyman Uludağ, *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, s.245

uygulamalarına karşı köleliği hemen ilga etmek, saçma bir şey olurdu. Asla makul değildi. Bu şartlarda kaybeden İslâm olurdu. İslâm'a göre kölelik, savaş esiri şeklinde değerlendirilmiştir.⁵⁷³

İslam dini köleliğin diğer bütün kaynaklarını derhal yasakladı, (sadece savaş esirliği sonucunda ulül-emr'e, karşılıklı olma ve kamu yararı şartları gerekli kılınyorsa) onu zarurî ve geçici bir ara statü olarak benimsedi.⁵⁷⁴

İslamiyet köleliği, eski medeniyetlerde ve çağdaşı güçlü devletlerde yerleşmiş ve tabii kabul edilmiş bir konumda bulunduğundan onu tek taraflı ve kesin bir kararla kaldırma yönüne gitmeyip zaman içinde ortadan kalkmasına imkân verecek bir zemin oluşturma yolunu seçmiştir. Bunun başlıca üç sebebi olduğu söylenebilir:

Köleliğin en önemli ve devamlı kaynağını savaş esirleri teşkil eder. Savaş esirlerinin tasfiyesi ise üç yolla mümkündür. **1-Öldürmek, 2- Fidyeye almak, 3- Hür insanlardan ayrı bir statü vermek.** Her savaş esirinin parası olacak ya da mübadele edecek karşı esirleri bulunacak diye bir kayıt yoktur. Bu durumda İslam'da kölelik, ölmenin alternatifi olarak kişiye hayat hakkı tanımadır. Ele geçirilen savaş esirlerinden köle olarak faydalanılacağını bilmek savaş esnasında gereksiz kan dökme işini belirli ölçüde önlemektedir. Ayrıca bu durum savaşın sona ermesinden sonraki esir katliamına da mani olmaktadır. Köleliği tek taraflı bir kararla kaldırmanın ilk dönem İslam toplumunun aleyhine olduğu açıktır. Zira gayrimüslim devletler köleliği uygulayıp ele geçirdikleri Müslüman esirleri devamlı köleleştirirken İslam devletinin elindeki esirleri serbest bırakması onun zayıflaması sonucunu doğuracaktır.⁵⁷⁵

Tüm bu sebeplerden dolayı İslam devleti köleliği def'aten ortadan kaldırmak yerine tedrici bir metotla azatlamayı uygun görmüştür. Kölelerin bu zaman zarfında ise insanca muamele görmesini sağlama ve sonunda hür olarak yeniden insanlığa kazandırma yolunda başarılı adımlar atmıştır.⁵⁷⁶

⁵⁷³ Şerafettin Gölçük, *Kur'an ve Mekke*, s.67

⁵⁷⁴ Mustafa Ahmed ez-Zerka, *el-Fıkhü'l-İslâmî fiSevbihi'l-Cedit*, Dimaşk, 1967, c.1, s.44; Muhammed Tahir İbn Aşur, *İslam Hukuk Felsefesi Gaye Problemleri*(trc. Mehmet Erdoğan Vecdi Akyüz) İstanbul, 1988, s.117

⁵⁷⁵ Ceyda Gürman, *Ahkâm Ayetlerindeki Ahlâkî Boyut*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s.80-81

⁵⁷⁶ Mehmet Akif Aydın, "Köle" *DİA*. Ankara, 2002, c.26, s.237-246

Esirler salınırken kendilerinden bir daha Müslümanlar aleyhine hareket etmeyeceklerine dair söz alınırdı. Erdemli kişilerin sözlerinde durma ihtimali yüksek olduğu için bunun da bir faydası vardır. Ancak bir kısmının sözünden cayması yine Müslümanlar aleyhine mücadele vermesi ihtimali yok değildir. Gerçekleşmediği halde böyle bir ihtimal var diye ele geçen esirleri öldürmek “Allah’a kulluk ve onun yarattıklarına şefkat” dini olan İslam’a yakışmakta mıdır? Kuran’ın bu duruma verdiği cevap açıktır: “Vehim ve ihtimale dayanılarak insan hakları çiğnenemez. Yaşama hakkı bunların başında gelir. Hıyanet ihtimali gerçekleşirse hainler er geç yine yakalanır ve hak ettikleri cezayı görürler.”⁵⁷⁷

Kuran-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde “köle edinin” diye bir tek emir yoktur. Aksine köle ve cariyeyi azad etmenin faziletlerinden bahseden ayetler⁵⁷⁸ yanında, hadis kitaplarında da bağımsız bölümler bulunmaktadır. Aslında tarih boyunca gelen bütün kutsal kitapların köleliğe karşı çıktığını belirtmek gerekir. Bugünkü Tevrat ve İncildeki köleliği destekleyen hükümlerin daha sonradan eklendiği ise bilinmektedir.⁵⁷⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.), kölelerle ilgili şöyle der: “Onlara, ‘kölem, cariyem’ demeyiniz.” ‘Oğlum, kızım’ deyiniz.”⁵⁸⁰ “Onlara yediğinizden yedin, giydiğinizden giydirin...”⁵⁸¹

İslam, Allah’ın rızasına kavuşmak isteyen Müslümanların samimiyetle benimsedikleri köle azat etme alışkanlığını yerleştirmek, ayrıca bazı günahların kefareti olarak köle azadını şart koşmak suretiyle köleler için hürriyete kavuşma yollarını çoğaltmıştır. Yalnız İslam hukukunda görülen bir uygulama olarak da devlet, gelirlerinin belirli bir bölümünü köle azadına tahsis etmiştir. Bu arada İslamiyet kölelere, birçok noktada hürlere yakın bir hukukî statü vermiş ve bunu sosyal hayatta uygulamaya koyarak onlara hürriyetlerine kavuşuncaya kadar insanca yaşama imkânı sağlamıştır. Köle ve cariyelerle evlenmenin teşvik edilmesi, kölelere karşı kötü muamelenin yasaklanıp onlara iyi davranmanın dinî ve hukukî bir sorumluluk haline getirilmesi bunun örnekleridir. Bunların ne ölçüde ileri ve insanî bir anlayışı yansıttığını anlamak için İslam toplumunda ki kölelerle diğer toplumlarda –özellikle yakın zamana

⁵⁷⁷ Heyet, *Kur’an Yolu* c. II, s. 710;

⁵⁷⁸ Nisa, 4/92; Mâide, 5/89; Nûr, 24/33; Muhammed, 47/4; Enfal, 8/67, 70-71

⁵⁷⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, İstanbul 1996, s.18

⁵⁸⁰ Buhârî, Itk, 50-51

⁵⁸¹ Buhârî, Itk, 15

kadar Amerikan toplumunda– yer alan kölelerin yaşayışlarının karşılaştırılması yeterli olacaktır.⁵⁸²

Kur'an, bütün insanlığın aynı babadan geldiğini belirterek ayırım yapmamakta “*Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*”⁵⁸³ demekle de kendisinden başkasına tapılmasını yasaklamaktadır. Yine; “*Fakat o sarp yokuşu aşmaya çalışmadı. Böyle yaparak verilen nimetlerin şükürünü eda etmedi. Sarp yokuş, bilir misin nedir? Sarp yokuş: bir köleyi, bir esiri hürriyetine kavuşturmadır.*”⁵⁸⁴ve “*Takvâ, yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirme değildir. Lâkin takvâ Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman eden, sevdiği malını Allah’ı hoşnud etmek için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren, namazı hakkıyla ifa edip zekâtı veren, sözleştiği zaman sözlerinde duran, hele hele sıkıntı ve hastalık hallerinde, savaşın şiddetleri esnasında sabreden kimselerin davranışlarıdır. İşte onlardır imanlarında samimi olanlar ve işte onlardır her türlü fenalıktan korunan takvâhılar!*”⁵⁸⁵ ayetleri, İslam’ın köleliği kaldırmada ne kadar ısrarcı olduğunun göstergesidir. Keza yemin kefareti⁵⁸⁶ köle azâd etmeyi ister.⁵⁸⁷

Köle azadı hürriyete açılan kapıların en genişidir. Kefâretlerin hemen bütününde ilk sırayı alan bu ödeme türü topluma bir üye kazandırmakta kölelik ölüm; hürriyet hayat olduğuna göre ölümden sonra onları diriltmek ve yaratılıştan hak sahibi olunan bu en değerli varlığı karşılıksız salma, iyi davranmaya teşvik gibi çeşitli sebepler yanında kefaretle de onlara bağışlanmak gayesi güder. Köle azadının kefareti eğer hata yoluyla öldürme kefareti ise başka bir manası daha vardır. Ölenle bir üyesini kaybeden toplum hürriyetine kavuşan bir köle ile kaybını telafi edecektir.⁵⁸⁸

Özet olarak şunu diyebiliriz ki, İslam dini ve Kur’an, toplumsal yaşantıya nüfuz edememiş problemlere çözümler sunmaktan uzak salt direktiflerden ibaret bir metin kitabı değil aksine her an ve her zaman bireylerin hem özel yaşantıları, hem ailevi

⁵⁸² Mehmet Akif Aydın, “Köle” *DİA*. c.26, s.237–246

⁵⁸³ Zâriyat, 51/56

⁵⁸⁴ Beled, 90/11-13

⁵⁸⁵ Bakara, 2/177

⁵⁸⁶ Mâide, 5/89

⁵⁸⁷ Hasan Tahsin Fendoğlu, *a.g.e.s.* 197-198

⁵⁸⁸ Vecdi Akyüz, *age.s.*190–192

hayatları hem de toplumsal ilişkileri açısından müdahil, söz sahibi, savunucu ve hakikati merkeze alan bir yapıya sahiptir. Ortaya koyduğu tavsiye ve uyarılar, emrolunduğu gibi uygulansa, akıbet muhakkak güzel ve sevindirici olacaktır. Teorisi mevcut bu ilahi projenin pratik boyutu tam olarak yaşandığında, uygulamadaki eksikler düzelecektir.

Sonuçta açıkça görülmektedir ki; Vahiy zincirinin son halkasını oluşturan Kur'an, inzal süresi boyunca tedricen indirilerek bir taraftan muhatap kabul ettiği toplumun ihtiyaçlarına cevap vermiş; diğer yandan da, o toplumdaki sonsuzluk âlemine uzanan hayat çizgisinde fert ve cemiyet için ihtiyaç duyulan evrensel prensipler koymuştur. Dolayısı ile o, önceki vahiy muhtevalarının bir uzantısı olarak hem hal ve istikbali düzenlemek, hem fert olarak insanı ruh, beden, duyular; ya da cenin, çocukluk, gençlik, yaşlılık ve ölümden sonrası gibi bir ayırımı tabi tutmaksızın bir bütün olarak ele almak, hem de insanlığa yön vermek gibi gayeler gütmektedir.⁵⁸⁹

2.3.2. İslah Ettikleri

İnsanlığı tüm kötü durumlardan kurtarma ameliyesi bağlamında inançtan başlamak suretiyle Kur'an bireysel ve toplumsal yapının bünyesinde başarılı bir operasyon gerçekleştirmiştir. Bu operasyonun iki önemli aşaması vardır: **a-** İnsanlığın dini inancını tashih etmek. **b-** İnsanlığın ameli/eylemsel yapısını bütün gayri ahlakiliklerden ve gayri insaniliklerden kurtararak ve her türlü kötülük ve çirkinlikten her çeşit tehlikeli zararlı ve zulüm sayılacak şeylerden arındırarak adil hakşinas yararlı ve düzgün bir yapıya kavuşturmak. Önce işin ussü'l esası olan inancın ıslahından meseleye başlamak gerekir.⁵⁹⁰

Kur'an inancın tashihine ayrı bir önem ve farklı bir öncelik verir. Zira sahih/sağlam bir kaynaktan beslenerek vicdanın derinliklerine nüfuz eden onu kalıcı bir biçimde tatmin eden benliği kuşatıcı bir özelliği bulunan sahih bir inaçla ancak kişiler ve toplumlar düzgün ve faydalı bir hayat tarzına kavuşabilirler. Kur'an gerek inişinin ilk dönemi Mekke'de, gerek inişinin ikinci dönemi Medine'de aynı zamanda fitri olan

⁵⁸⁹ Yusuf el-Kardavî, *el-Hasâisu'l li'l-İslâm*, Beyrut 1985, s. 105

⁵⁹⁰ Halil Çiçek, *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır*, s.47

tevhid inancını insanlığın benliğine nakşetmek ve benliğin derinliklerine yerleştirmek üzere çok yoğun bir istidlal mesaisi sarf etmiştir.⁵⁹¹

Kur'an'da aklın önünü açan ve akli yoğun bir şekilde düşünmeye davet eden yüzlerce pasaj bulunmaktadır: *“O, ölüden diriye çıkarır, diriden ölüyü çıkarır ve ölmüş toprağa hayat verir. İşte siz de öldükten sonra böylece diriltileceksiniz.”*⁵⁹²

Buraya kadar zikredilen itikatta ıslaha taalluk etmektedir. Kur'an'ın ameldeki ıslah projesine değinecek olursak, Kur'an'ın indiği dönemde arapların durumu tezimizin birinci bölümünde uzunuzun zikrettiğimiz üzere kronikleşen bir hastalık ve bedbahtlığın her tarafı sardığı bir hengâmede toplumun bir ıslahî müdahaleye acil ihtiyacı vardı. Kur'an düşünce alanında gerçekleştirdiği muazzam devrimlerin yanı sıra hayatın ruhu konumunda olan bireysel ve sosyal yapıyı insaniliğe, samimiyete, istikamete, erdeme, iffete, izzete, âlicenaplığa, dürüstlüğe... Hülasa her türlü maddi manevi ruhi ve nefsi olgunluk ve üstünlüğe kavuşturan ilke ve prensipler alanında da çok büyük ve köklü devrimler gerçekleştirdi; büyük düzeltmeler ve köklü ıslahî değişimler getirdi. Özellikle insanın izzet ve şerefine haysiyet ve onuruna yaraşır bir hayatı sürdürebilmeleri için insanlığın önüne çok zengin bir haklar yelpazesi koydu. Fikri açılımlar gerçekleştirebilmek için engin düşünce ufuklarını açtı. İbadet siyaset ahlak iktisadi ilişkiler insan hakları kadın hakları konularında çözüm önerileri sundu. Eğitim yardımlaşma çalışma dayanışma aile hukuku komşu hakları hayvan hakları ticaret usulleri alanında da insanlığın belki hiç tahayyül edemediği yüksek seviyede eğiti evrensel prensip ve ilkeler koydu.⁵⁹³

Kur'an'ın hedeflediği ıslahın kapsayıcı ve kuşatıcı bir yapıda olduğunu söylememiz gerekir. Bu proje devlet ve milleti kuşattığı gibi bireyi toplumu ve aileyi de kuşatan bir ıslah projesidir. Bu ıslah dini, bedeni, akli, ahlaki, iktisadi, idari ve siyasi bir ıslahtır. Bu Kur'anî ıslah hareketi zaman ve mekâna bağlılığı olmadığından tüm çağlara

⁵⁹¹ Halil Çiçek, *a.g.e.* s.48

⁵⁹² Rum, 30/19; devamında 25. Ayete kadar tek tek gece gündüz, eşlerin yaratılışı, göklerin ve yerin yaratılışı, topraktan halk olunmamız, şimşek ve gök olayları vb. hadiseleri ifade ederek bizi düşünmeye davet eder.

⁵⁹³ Halil Çiçek, *a.g.e.* s.59

hitap eden ve merkezinde insan olan bir harekettir. Bizleri de sürekli “*Emri bil maruf nehyi anil münker*” ile bu ıslah sürecine katılmaya davet eder.⁵⁹⁴

2.3.2.1. Çok Evlilik (Taaddüd-i Zevcât)

Bilindiği gibi cahiliye Arapları arasında çok kadınla evlilik oldukça yaygındı. Bunun gayesi de aile yuvası kurmaktan ziyade alınan eşler sayesinde servet çoğaltmaktı. Servet çoğaltma aracı olarak kullanılan kadın da tabî ki bir taraftan toplumsal baskılara diğer taraftan da zulüm ve haksızlıklara maruz kalıyordu. İşte kendi tarihinde okunduğu zaman da anlaşılacağı üzere Kur’an, o gün toplumda servet çoğaltma vasıtası olarak kullanılan, ezilen, horlanan ve çeşitli haksızlıklara maruz kalan kadını, içinde bulunduğu mağduriyetten kurtarmak için yeni bir düzenleme getirmiştir. Bu düzenleme:

*Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur.”*⁵⁹⁵ ayetinde belirtilen yetim kızları karşı karşıya buldukları kötü hayat şartlarından kurtarmayı amaçlamaktadır. Çok kadınla evlilik konusu ise tâli bir mesele olarak öne çıkmaktadır.⁵⁹⁶

Birden fazla kadınla evliliği ortaya İslam çıkarmamıştır, aksine ona sınırlama getirmiştir. Ayrıca birden fazla kadınla evliliği emretmemiş, belirli şartlar dâhilinde izin vermiştir.⁵⁹⁷

İslam, erkeklerin hiçbir sınırlama ve kayda uymadan on tane, daha çok ya da daha az kadınla evlenebildiği dönemde büsbütün serbest bırakmak için değil sınırlamak için gelmiştir. İşi erkeğin hevasına bırakmamış, realist ve pratik bir düzen sunmuştur. İslâm, insan fitrat ve yapısıyla uyum içindedir. İnsan gerçeklerine ve zorluklarına uygundur. Farklı bölge ve zamanlarda ve farklı durumlarda değişen hayat koşullarıyla da uyumaktadır. İnsanın pratiği ile çarpışan zaruretler altında ahlâkın bozulmasına ve

⁵⁹⁴ Halil Çiçek, *a.g.e.* s.61

⁵⁹⁵ Nisa, 4/ 3

⁵⁹⁶ Muhsin Demirci, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, s. 51–52

⁵⁹⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’an*, c.1, s. 577; Muhammed Ali Sâbûnî, *Revâiü'l-Beyân fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur’ân*, Dımaşk, 1980, c.1, s. 428;

toplumun kirlenmesine neden olabilecek maddi bir olgunun oluşmasına müsamaha göstermez.⁵⁹⁸

İslamın birkaç kadınla evlenmeye müsaade etmesi aralarında adaleti temin etmeye bağlıdır. Şayet aralarında adalet temin edilemez yahut adaleti temin edememekten korku vârid olursa bir kadından fazlasıyla evlenmek caiz olmaz. Adaleti, aralarında mutlak surette temin edebileceğine inanırsa erkek dörde kadar evlenebilir.⁵⁹⁹

*“Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocasını hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir”.*⁶⁰⁰

Bu ayet, çok eşliliği öylesine sınırlandırmıştır ki, bu durumda çok evlilikten yalnızca istisnaî durumlarda söz etmek mümkündür. Ayetin istisnaî durumlar için öngördüğü çok eşlilik ruhsatı zaman zaman istismar edilip kötüye de kullanılmaktadır. Bu durumda ayet çok eşliliğe müsaade etse de esas olan tek eşli bir hayat sürmektir. Şu da bir gerçek ki zaten söz konusu ruhsatın istismar edilip toplum için zararlı boyuta taşınması durumunda idarecilerin din bilginleriyle istişarede bulunarak çok evliliği yasaklaması da mümkündür.⁶⁰¹

Kadın bir erkekle evlenirken üzerine bir başka kadınla evlenilmemesi şartını ileri sürebilir; bu takdirde kocası, mezkûr şarta riayet edecektir. İkinci eş olarak istenen kadının da bu talebi red hakkı vardır; buna rağmen kabul ediyorsa onun tercih hakkına saygı göstermek gerekir.⁶⁰²

Aynı surede yer alan bu iki ayet, iyice tetkik edildiğinde tek kadınla evlenmenin esas olduğu, adalete riayet, dirlik ve geçim için daha uygun bulunduğu gerekiyorsa birden fazla kadınla da evlenilebileceği, ancak bunun şartları ve rizikolarını unutmamak gerektiği anlaşılacaktır. Şartlar fazlasını gerektirdiği halde bir kadınla evli kalmanın mahzurları vardır. İslâm, iki mahzuru karşılaştırmış, şartları bulunduğu, haklara riayet edildiği takdirde birden fazla evlenmenin mahzurunun daha az bulmuş ve bunu caiz görmüştür. Ancak günümüzde birden fazla kadınla evlenmenin önceki kadın,

⁵⁹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâlî Kur’an*, c.1, s. 579

⁵⁹⁹ Nisa, 4/ 3

⁶⁰⁰ Nisa, 4/ 129; Abdülkâdir Udeh, *İslam Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*, İstanbul 1976, s. 86; Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, c.II, s. 163

⁶⁰¹ Muhsin Demirci, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, s. 57

⁶⁰² Hayrettin Karaman, *İslam’da Kadın ve Aile*, s. 204

çocuklar ve diğer yakınlar üzerindeki olumsuz, zarar verici etkileri bugün değişmiş ve artmıştır, bu sebeple ciddi bir gerekçe bulunmadan sırf zevk için ikinci kadınla evlenmenin bugün de caiz olduğu söylenemez.⁶⁰³

Günümüz hukuk sistemlerinde çoğunlukla, tek evlilik kabul edilmekte ve çok evliliğe izin verdiği için İslâm hukuku eleştirilmektedir. Bu İslâm'ın geldiği dönemi dikkate almaksızın ve onun bütün zamanlara hitap eden evrensel bir din olduğunu göz önünde bulundurmaksızın yapılan haksız bir eleştiridir. Çok evlilik, İslâm'ın emrettiği bir husus değil, aksine zorunlu hallerde adalet şartına bağlı olarak müsaade ettiği bir husustur. Asıl olan ve dînen tavsiye edilen ise, tek evliliğdir.⁶⁰⁴

Çok evliliğin hikmetlerinden bazıları şunlardır: **1.** Zina ve fuhşiyatın yayılmasını men etmek, **2.** Nüfusun meşru surette artmasını temin etmek, **3.** Bazı şartlarda himayesiz kalan kadınlara sahip çıkmak, **4.** Kadın nüfusunun arttığı dönemlerde kadınların ırz ve namuslarını muhafaza etmek.⁶⁰⁵ Bu faydalara baktığımızda taaddüd-ü zevcâtın meşru kılınmasındaki temel maksadın, sedd-i zerâi (günahlara giden yolları kapatarak yaşama ortamını emniyet altına almak) ve maslahat ilkesine dayandığını görürüz. Bazı Batı ülkelerinde evlilik dışından doğan çocuk sayısının evlilik içi doğan çocuk sayısından daha fazla olduğunu ve çok evliliğe karşı çıkılmasına rağmen sayısız kadınla beraber olan insanların yaşadığı toplumlardaki zina ve ahlâksızlığın hangi boyutlara ulaştığını gördüğümüzde veya savaş sonrası bazı ülkelerde ortada kalan yüz binlerce kadının maruz kaldığı sıkıntıları düşündüğümüzde herhâlde meselenin hikmetlerini anlamakta güçlük çekmeyiz. Çünkü İslâm, nesebe çok önem verdiği gibi, “zinaya yaklaşmayın” (İsrâ Suresi, 17/32) emriyle de nesebi bozacak bütün yolları kapamaya çalışmıştır.⁶⁰⁶

Taaddüd, (birden çok evlilik) adalet şartına bağlı kılınmıştır. Bu hususta adaletin söz konusu olması ise neredeyse imkânsızdır. Bundan dolayı genel bir ilke olarak âyetlerin tek eşliliğe yaptıkları vurgu kuvvetlidir. Bununla birlikte zaruret arz eden durumlarda ve adâletin temininin söz konusu olabileceği durumlarda çok eşliliğe ruhsat da verilmiştir. Bu, erkeğin takdirine bırakılmaması gereken bir iştir. Öyle ki onların çoğu heva ve özel heyecanlarıyla sürüklenirler. Bu işin mutlak olarak takdir

⁶⁰³ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 301

⁶⁰⁴ Mehmet Paçacı, “Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslam Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 75

⁶⁰⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e. c. 2*, s. 114

⁶⁰⁶ Yüksel Çayıroğlu, “Çok Evlilik” *Yeni Ümit Dergisi*, İstanbul 2010, sy. 90, s. 24

merci yargı olmalıdır. Herhangi birçok eşlilik uygulaması da yargının hükmü, görüşü ve izni doğrultusunda olmalıdır. Kur'ânî ve nebevî telkinler yargının ailevî meselelerde ve onların düzenlenmesinde müdahale hakkı bulunduğunu ilham ettiği sürece bu böyledir.⁶⁰⁷

2.3.2.2. Boşanma (Talâk)

İslam öncesi Cahiliyye Arap toplumunda talakın (boşanma) bir sınırı olmadığı için, bir adam karısını dilediği kadar boşayıp tekrar onu eş olarak kabul edebiliyordu. Boşama yetkisinin kocaya ait olduğu gibi boşadıktan sonra ona dönebilmesi için eşinin onayını almasına da gerek yoktu. Bundan en fazla zarar görenler kötü niyetli kocaları olan kadınlardı. Çünkü kocanın aynı anda çok sayıda kadını nikah altında toplayabilmesi ve sınırsız cariye edinebilmesi, bazı hanımlarına bu yolla haksızlık (zulüm) yapmasına sebep olabiliyordu. Koca boşadığı eşine, iddetine az bir zaman kala dönüp tekrar boşuyor ve iddetini yeniden uzatıyordu. Bu yöntem tekrar tekrar başvurularak kadının bir başkası ile evlenmesi engellendiği gibi kocasıyla da normal bir aile hayatı sürmesine fırsat tanınmıyordu.⁶⁰⁸

Hz. Âişe (r.a) Cahiliyyedeki bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Erkek karısını dilediği kadar boşardı. Hatta yüzlerce ya da daha fazla boşanmış olsa bile, iddet süresi içinde karısına döndüğü takdirde, o onun karısı sayılırdı. Öyle ki bir gün bir adam karısına ‘Allah’a yemin ederim ki, seni asla ne talâk-i baîn ile boşayacak ne de karım olarak evimde barındıracağım’ dedi. Kadın; ‘Bu nasıl olacak?’ diye sordu. Adam, ‘Seni hep boşayacağım ve her defasında iddetin dolmak üzere iken de yine sana döneceğim’ dedi. Bunun üzerine kadın, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yanına gitti ve kocasının yaptıklarını bildirdi. Hz. Peygamber sükût etti. Nihayet bu (boşamaya sınır getiren) âyetler⁶⁰⁹ nâzil oldu.”⁶¹⁰

Cahiliyye’de görülen sınırsız boşamaya belli bir düzenleme getiren âyetlerde şöyle buyrulmaktadır: *Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey*

⁶⁰⁷ İzzet Derveze, *ed-Düstûru'l-Kur'anî*, Dimaşk, yy. 1956 s. 181

⁶⁰⁸ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, (I-İXX), Dâru'l-Fikr, y.y. c.II, s. 381

⁶⁰⁹ Bakara, 2/229-230

⁶¹⁰ Tirmizi, Talak 16 (c.III), s.497; Abdulfettah Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl, Sahabe ve Muhaddislere Göre*, (Çev. Salih Akdemir), Fecr Yay. Ankara, 1996

*almanız size helal olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidiye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa iste onlar zalimlerdir. Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir baksa erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helal olmaz. Eğer bu kişi de onu boşarsa, (her iki taraf da) Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde beis yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Allah bunları bilmek, öğrenmek isteyenler için açıklar.*⁶¹¹

Kur'ân, mü'minlerden eşlerini boşamaya ancak son çare olarak başvurmalarını istediği gibi⁶¹² bunun da üç talak hakkının bir defa da kullanılarak yapılmamasına⁶¹³ işaret eder.⁶¹⁴ İbn Abbâs'ın rivayet ettiği bir hadiste ise Rasulullah'ın bir defa da îkâ edilen üç talakı bir olarak saydığı ve bu uygulamanın Hz. Ebû Bekir devri ile Hz. Ömer devrinin ikinci yılına kadar böyle süregeldiği nakledilir.⁶¹⁵

2.3.2.3. Miras

Bir ölünün terikesinden yakınlarına intikal eden mala, *miras* denir. Mirasa hak kazanana “*varis*”, varise intikal eden mala “*mevûs*”, varisin malı intikal eden ölüye müverris” ya da muris, birini ölüye varis kılmaya da” “*tevrîs*” denilir.⁶¹⁶

Her insan için ölüm mukadderdir. Hemen her insanın geride bıraktığı ve artık sahibi sayılamayacağı malı, alacağı ve borcu vardır. Keza yaratılış kanunu icabı bir ana ile bir babadan dünyaya gelmiş bulunan insanın en azından aynı soydan gelen hısımları vardır. Eğer bunlarda yoksa manevi hısımları olan din kardeşleri ile bunların mümessili

⁶¹¹ Bakara, 2/230 ayetinde geçen "فَإِنْ طَلَّقَهَا / Eğer boşarlarsa" ibaresi genellikle Türkçe meallerde “Eğer onu üçüncü defa boşarlarsa...” çevrildiğine dikkat çeken Salih Akdemir şu açıklamaları yapmaktadır: İslam hukukçuları ve müfessirler söz konusu ayeti İslam hukukundaki üçlü boşamaya dayanak kılmışlardır. Bilindiği gibi ayette ‘üçüncü defa’ ifadesi mevcut değildir. İslam alimleri bu sonuca yorum ile varmışlardır. Ancak son zamanlarda yayınlanan bir araştırmada ‘üçlü boşamanın’ kur’ânî olmadığı ispatlanmaya çalışılmaktadır. Araştırmaya göre bizzat Kur’an-ı Kerim’de açıkça bildirildiği üzere ‘boşama iki defadır’ sonucuna varılmaktadır.

⁶¹² Nisa, 4/34-35

⁶¹³ Bakara, 2/229

⁶¹⁴ Mehmet Erdoğan, *age*, s.172

⁶¹⁵ Müslim, Talak 15 (c.II) s. 1099

⁶¹⁶ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1, s. 411; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 380

olan devlet vardır. Bütün bunlar düşünülünce ölünün geride bıraktığı terike ile hısımları arasındaki hak ve borç münasebetini düzenleyen hukuk dalının yani miras hukukunun önemi ortaya çıkmış oluyor.⁶¹⁷

Kur'an'da mirasla ilgili hükümler bir anda indirilmeyip, faiz ve şarabın yasaklanmasında olduğu gibi tedrici bir tarzda düzenlenmiştir. Çünkü Arapların eski uygulamalarına bakılırsa Kur'an'ın miras konusundaki düzenlemeleri başlı başına bir devrim sayılabilir. Pek tabidir ki alışılmış eski uygulamaların kaldırılıp yerine yeni bir hükmün yerleştirilmesi bir anda olamaz.⁶¹⁸

*“İman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.”*⁶¹⁹

*“Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların analarıdır. Akriba olanlar, Allah'ın Kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap'ta yazılı bulunmaktadır.”*⁶²⁰

Miras hukukuna dair ahkâm, aile içerisinde yardımlaşmaya müteveccihdir. Akrabayı yaklaştırmakta ve sevgiyi iletmektedir. Mirastaki dağılım ihtiyaca göredir. Evin geçimini baba sağlamak zorunda olduğu için kadına göre daha fazla pay alır. Yine bu mirası ailesi ve hanımı için harcar.⁶²¹ Mîras konusundaki taksimat: *“Miras konusunda, Allah çocuklarınız hakkında şöyle emreder: Erkeğin hakkı, kadının hissesinin iki mislidir. Şayet kadınların sayısı ikiden fazla ise onlar terikenin üçte ikisini alırlar. Eğer kız evlat tek ise terikenin yarısını alır. Anne babaya gelince, ölenin çocuğu varsa, onun terikesinden her birine altıda bir hisse vardır. Eğer çocuğu yoksa ve kendisine ana babası vâris oluyorsa annesine üçte bir hisse vardır. Şayet ölenin kardeşleri varsa, ölenin yaptığı vasiyetin ifasından ve borcunun ödenmesinden sonra*

⁶¹⁷ HayrettinKaraman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1, s. 411

⁶¹⁸ HayrettinKaraman, *age. I.*, s. 419; MuhsinDemirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s. 70

⁶¹⁹ Enfal, 8/75

⁶²⁰ Ahzab, 33/6

⁶²¹ Yani ölenden sonra erkek ve kız çocuklar kalmışsa erkeğin payı dişinin iki katıdır. Çünkü erkekten nafaka, kazanma, çalışma, zorluklara katlanma, hanımının mehrini verme gibi yükümlülükler istenir. Kadının ise herhangi bir kimseye harcama yapması istenmez, ister kız, ister kızkardeş, ister hala, ister teyze olsun. Ancak büyüdükten veya bulûğa erdikten sonra şayet evli değil ise kendi masraflarını kendisi karşılar. Mirası da sizin aranızda hak, adalet ve maslahat esasına göre paylaştırmıştır. O bakımdan siz de O'nun bu konudaki düzenine tabi olunuz. Cahiliye dönemi insanların yaptıkları gibi sizler de kadınlar ve zayıf kimseler gibi mirasçılardan herhangi bir kimseyi mahrum etmekten kaçınınız. Vehbe ez-Zuhayli, *Tefsîru'l-Münîr*, c.4, s. 275–277

annenin hissesi altıda birdir. Anne babanız ile evlatlarınızdan hangisinin size daha faydalı olacağını siz bilemezsiniz. Bunlar Allah'ın koyduğu farzlardır. Allah muhakkak ki alîm ve hakîmdir (her şeyi hakkıyla bilir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir).Eşlerinizin çocukları yoksa terikelerinin yarısı siz kocalarındır. Eğer çocukları varsa dörtte biri size aittir. Bütün bunlar, yaptığı vasiyetin ve üzerindeki borcun ifasından sonradır. Sizin de çocuğunuz yoksa terikenizin dörtte biri eşlerinizindir. Eğer çocuğunuz varsa terikenizin sekizde biri onlara aittir. Bunlar da yaptığınız vasiyetin ve borcunuzun ödenmesinden sonradır. Eğer miras bırakan erkek veya kadın, çocuğu ve anne babası olmayan bir kimse olur ve onun erkek veya kız kardeşi de bulunursa, bunlardan her birinin hissesi altıda birdir. Şayet onların sayısı daha fazla ise, o takdirde onlar üçte bir hisseye ortak olurlar. Bu da yapılan vasiyet ve borcun ödenmesinden sonradır. Bütün bunlar, vârisler zarara uğratılmaksızın yapılacaktır. Bu, Allah tarafından size bir buyruktur. Allah alîm ve halîmdir (her şeyi hakkıyla bilir, cezalandırmada aceleci değildir).⁶²²ayetleriyle sabittir.⁶²³

“Akraba olanlar, Allah'ın Kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap'ta yazılı bulunmaktadır.”⁶²⁴ayeti de

⁶²² Nisa, 4/11–12

⁶²³ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1, s.411; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 380

⁶²⁴ Ahzâb, 33/6; İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar, câhiliye örfünde olduğu gibi kendi aralarında anlaşma yaparak, her konuda birbirlerine yardımcı olacaklarına dair beyânatta bulunur, bu güvencenin bedeli olarak da birbirlerine mirasçı olurlardı. Ancak Nisâ, 4/29'da Allah, “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin.” buyurarak bu uygulamayı kaldırmıştır. Medine'ye hicretten sonra konuyla ilgili olarak Enfâl,8/72 “İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur.” ayeti nâzil olunca mü'minler hicret sebebi ile birbirlerinin kardeşi (muâhât) ve mirasçısı ilan edildiler. Bu uygulamayla hicret etmemiş bir Müslüman, hicret etmedikçe muhacir müslüman yakın akrabasından miras alamıyordu. Fakat bu uygulama da Enfâl, 8/75 “Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.” ile nesh edilmiş oldu. Yukarıda yer alan Ahzâb,33/6'da Enfâl, 8/75'in konuyla ilgili ortaya koyduğu hükmü birebir aynı lafızlarla tekrar etmektedir. Böylece ne anlaşma ne de hicretle birlikte uygulanan kardeşlik müessesesi mirasçılığın sebebi olarak kabul edildi, kişinin mirasçısı olarak zevi'l erhamın (terikede üçte bir, dörtte bir gibi belli bir sehmi olmayan ve terikeyi asabeden olmak sıfatıyla da elde edemeyen kan hısımlarıdır.) daha uygun olduğu belirtildi. Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c.3, s. 464-465

Miras konusunda tadrîcî bir uygulamanın takip edildiği bu alanda kimlerin mirasçı olacağı ve ne kadar pay alacakları Nisâ,4/11, 12, 176 ile açıkça ortaya konuldu. Böylece câhiliye toplumunda kadının mirasçı olarak kabul edilmemesi, erkek dahi olsa küçük çocuğun mirastan pay alamayıp, sadece savaşı ve ganimet elde edebilen kimsenin mirasçı olabilmesi yürürlükten kaldırılmış oldu.

Arapların örfî uygulamalarını kaldırmakta ve kişileri birbirine akrabalık bağı ile mirasçı kılmaktadır.⁶²⁵

Kur'an, terikenin belli bir sınıf veya zümrenin tekelinde toplanmasını istememiş bundan dolayı mümkün olduğu ölçüde yakın hısımların hepsine mirastan pay vermiştir. Söz konusu payların dağıtımında da kişilerin aile içindeki sorumlulukları göz önünde bulundurularak mükellefiyetle miras payı arasında bir denge kurulmuştur. Yani ailenin geçim yükü, aile bireylerine, bu arada kız kardeşleri ve anneye bakım sorumluluğu ailede koca, baba, oğul, oğlun oğlu gibi erkeklerin omuzlarında olduğundan onlara kızlara göre daha fazla (iki kat) pay ayrılmıştır.⁶²⁶

2.3.2.4. Oruç (Savm)

Arapçada "savm" ve "siyam"⁶²⁷ olarak geçen oruç; bir şeye karşı nefsin tutmak ve bir şeylerden uzak durmak anlamlarına gelir.⁶²⁸ Oruç, imsak vaktinden iftar vaktine kadar, bir amaç uğruna ve bilinçli olarak, yeme içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir.⁶²⁹

İslâm'ın doğuşu esnasında cahiliye dönemi Arapları Muharrem ayının 10. gününde "Aşûra" adını verdikleri bir oruç tutarlardı. Güvenilir hadis kaynaklarına göre Hz. Peygamber de gerek peygamberlik öncesi gerek sonrasında bugünde oruç tutmuş ve Müslümanlara da o güne eriştiklerinde oruç tutmalarını emretmiştir.⁶³⁰ Ancak bu oruç müşriklere muhalefet amacıyla sadece Muharrem ayının 10. günü değil, 9, 10 ve 11.

⁶²⁵ Bütün mirasın mirasçılar arasında paylaşılmasından önce tereke ile alâkası olan borçların ödenmesi ve vasiyetlerin yerine getirilmesi söz konusudur. Yüce Allah teşri buyurduğu şekilde mirasın ölenin yaptığı vasiyetin yerine getirilmesinde ve yine ölenin ölümden önce zimmetine taalluk eden borcun ödenmesinden sonra yerine getirilmesini emir ve tavsiye etmektedir. Ödemede borç öncelikli olmakla birlikte vasiyetin borçtan önce zikredilmesi ona verilen önemi belirtmek, vasiyetin inkârını önlemek ve yerine getirilmesini teşvik etmek içindir. Borca gelince, borcun ödenmesinin ne derece güçlü bir görev olduğu bilinen bir husustur. İster ona öncelik tanınsın, ister tanınmasın. Şayet borç terikenin tamamını kuşatacak olursa herhangi bir kimsenin alacak bir şeyi kalmaz. Ölenin kefenlenme ve defnedilme masrafları ise -insanlığına duyulan saygı dolayısıyla- borcun da vasiyetin de hatta mirasın da önüne geçirilir. Vehbe ez- Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-Münîr*, Beyrut, 1991, IV., s. 276

⁶²⁶ Muhsin Demirci, *Nas Olgu İlişkisi Bağlamında Kur'an Sosyal Gerçeklik*, Ensar Neş. İstanbul 2008, s.65-66

⁶²⁷ Oruç anlamında "savm/siyâm" kelimesi ve türevleri, Kur'ân-ı Kerim'de on dört yerde geçer. Bakara, 2/ 183, 184, 185, 17, 187, 196, 196; Nisâ 4/ 92; Mâide 5/ 89, 95; Meryem 19/ 26; Ahzâb 33/ 35; Mücâdele 58/ 4. "Ramazan" kelimesi de, Kur'ân-ı Kerim'de 1 yerde geçer: Bakara, 2/ 185

⁶²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, "savm" mad.

⁶²⁹ Beşir İslâmoğlu, *Modern İlmihal*, Ankara 2002, s.122; Vecdi Akyüz, *İbadetler İlmihali Serisi: Oruç*, İstanbul 2006 s. 16

⁶³⁰ Buhari, Savm, 69; Müslim, Siyam, 134; Tirmizî, Savm, 50; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, IV, 29-30

günlerini de içine almaktadır.⁶³¹ İşte Hz. Peygamber ve Müslümanların Mekke dönemi boyunca devam ettikleri oruç bu ayetle⁶³² Ramazan ayına münhasır olarak bir aylık oruç şeklinde farz kılınmış ve bundan sonra da Aşûra orucu nafîle bir ibadet niteliği kazanmıştır.⁶³³

*“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir.”*⁶³⁴ buyrulmuştur. Bu ayetten akıl bâliğ her Müslümanın oruç ile mükellef tutulduğu anlaşılmaktadır. Yine *“Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz”*⁶³⁵ ayeti ile farziyeti ifade olunmuştur.⁶³⁶

Ayet sonunda *“Umulur ki korunurlar”* buyrulması orucun meşruiyetindeki hikmetin, nefsi haram olan şeylerden korumak olduğuna işaret içindir.⁶³⁷ Zira oruç, sadece aç kalmak değil, ruhu beslemektir.⁶³⁸

Toplumsal barışın ve birlikteliğin sağlanmasında orucun yeri büyüktür. Çünkü oruç, kavgalara, kötü sözlere açık değildir. Onun sadece midesi değil aynı zamanda dili, eli, gönlü bütün uzuvları dünyada bu tür çirkinliklere karşı iftarı olmayan bir oruçtadır. Kısa vadede onun dilinin iftarı güzel sözdür, gönlünün iftarı güzel duygulardır, elinin iftarı onu hayır işlerde kullanmaktır, gözünün iftarı güzel şeylere bakıp, kerih olanlara âmâ olmaktır, aklın iftarı insanlığa huzur verecek bilgi ve düşünceler üretmektir. Uzun vadede ise bu uzuvların iftarı, yüce Rabbimizin müjdesine erdiğimiz andadır. İncancımıza göre asıl müjde ve iftar da bu olsa gerektir. Orucun bu boyutu asla göz ardı edilmemelidir. Nice masum hayatların sönmesinin, kanların akıtılmasının, aile ve dostlukların yıkılmasının temelinde hiçbir değeri olmayan söz ve kavgaların olduğunu

⁶³¹ Buhari, Savm, 69; Ahmed Bin Hanbel, *Müsned*, II, 57, 359/360

⁶³² Bakara, 2/183

⁶³³ Demirci, *age.*, s.64

⁶³⁴ Bakara, 2/185

⁶³⁵ Bakara, 2/183

⁶³⁶ Mehmet Vehbî, *Ahkâm-ı Kur'aniyye*, s. 118

⁶³⁷ Mehmet Vehbî, *a.g.e.*, s.119

⁶³⁸ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meal-Tefsir*, s. 64

görmekteyiz. Bu tür olayların gerek fert, gerekse toplumsal boyutta tamiri imkânsız yaralar ortaya çıkardığı da bir gerçektir. İşte dar anlamda oruçlu, geniş anlamda ise Müslüman, kavga ve anlamsız sözlere kapalıdır. Onun kapısı iftar sofrası gibi hep güzelliklere açılır.⁶³⁹

2.3.2.5. Kurban

Kur'an-ı Kerim paganist bir toplumu tevhidi topluma, haz toplumunu da hayır toplumuna dönüştürmüştür. Seküler bir zihniyetin hâkim olduğu bir toplumu da uhrevi/eskatolojik temaların inşa edildiği bir toplum haline getirmiştir.⁶⁴⁰ Bunu yaparken nazil olduğu ortamın bazı adetlerini ibka ettiğini bazılarını yeniden düzenleyerek ıslah ettiğini, bazılarını da ilga ettiğini söylemiştik. Bu bağlamda yeniden düzenleyerek devam ettirdiği ritüellerden biri de kurban uygulamasıdır.

Kurban, “karube” fiilinden masdar olup, sözlükte “yaklaşmak, Allah’a yakınlık sağlamaya vesile olan şey” gibi mânâlara gelir. Kur'an-ı Kerim’de “mensek” “nüsük” ve “zibh” kelimeleri kurban manasına gelmektedir. Dinî bir terim olarak “ibadet maksadıyla belirli bir vakitte belirli şartları taşıyan hayvanı, usulüne uygun olarak boğazlamak, ya da bu şekilde boğazlanan hayvan” demektir.⁶⁴¹ Kurban, mali bir ibadet olup, kulun malı ile Yaratanına karşı kulluk vazifesini ifa etmesidir.⁶⁴²

“*Sen de Rabbin için namaz kıl ve kurban kes.*” ayetinden kurbanın yalnız Rabbe tahsis edilmesi gerektiğini anlıyoruz. Çünkü vahyin ilk günlerin beri kurban kesilmekteydi. Kurbanı, adına kesilen binlerce puta değil halisane olarak Rabb’e tevdi etmek gerekliliği bu ayetin beyanıdır. Tevhid ve ihlâsın gereği budur.⁶⁴³

Kur'an-ı Kerim tarih boyunca inanç ve ahlak toplumu inşa etmede geçmiş ile gelecek arasında kopmaz bir bağ kurmuş ve bağın kopmamasını talep etmiştir.⁶⁴⁴ Bu bağlamda sonrakini anlamının temel parametresi öncesi ile kurulan ilişki ve köprüdür. Geleceğin inşası mazi ile olan bağı ile mümkündür. İlahi metnin tarihe bakışını ve

⁶³⁹ Yaşar Yiğit, “Oruç, Mü'minler İçin Kalkandır” Heyet, *Kur'an'dan Öğütler c.2*, s. 237

⁶⁴⁰ Montgomery Watt, *İslam Nedir*, (trc. Elif Rıza), Birleşik Yay. İstanbul 1993, s.61

⁶⁴¹ Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, s. 221; Saim Yeprem, *Hac ve Kurban*, İstanbul 1965, s.110; Düre, *age.*, s. 53; Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, s. 308–309; Yunus Vehbi Yavuz, - İsmail Karagöz, “Allah’a Karşı Görevler”, Ed: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş- Gençliğin İslam Bilgisi*, İstanbul, 2007, s. 328; Vecdi Akyüz, *Uluslararası Kurban Sepozyumu: “Fıkhî Açından Kurban”* İstanbul, 2008, s.25

⁶⁴² Abdurrahman Düre, *a.g.e.* s.53

⁶⁴³ Mustafa İslamoğlu, *a.g.e.* s.1312

⁶⁴⁴ Yusuf, 12/111; Nisa, 4/163; A'raf. 7/101; Taha, 20/99.

müdahalesinin tespiti iyi yapıldığında aktüeli yakalama daha da sağlıklı olabilir.⁶⁴⁵ Arapların kurban hususunda takip ettikleri çizgide yanlış duruşlarının Allah'a ve eşyaya karşı tutumlarının eğriliğinin de etkisi yadsınamaz. Putları hayatın merkezine alan bir toplumun kurbanları da putlar adına kesmeleri garipsenemez.⁶⁴⁶

Cahiliye Arap toplumunda Kurbanlar putlar için kesilirken, Kur'an-ı Kerim bunu tevhide anlayışa" uygunluk sürecine yerleştirerek Allah adına kesilmesini temin etmiştir. Yine İslam öncesi putlar için kesilen kurban etleri zayi olurken Kur'an-ı Kerim'in topluma getirdiği "ahiret anlayışı" ile bunu imkânı olmayanlara verilmesini temin etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in getirdiği bir başka husus da kurbanın "takva" esaslı üzerine oturtulmasıdır⁶⁴⁷ ki bu anlayış O'nun temel hedefleri arasındadır.

İbadet ettikleri bu taşların üzerinde kurbanlar kesilirdi. Putlara kan bulaştırmanın ona kutsallık kazandıracağı anlayışı vardı. Putların Kâbe'ye gelen taraflarına kanları serpilir ve etleri yarılıp bu taşların üstüne konurdu. Kâbe'ye saygının ancak bu şekilde temin edileceği inancı vardı. Müslümanlarda kurban kesmek suretiyle Kâbe'ye saygı göstermeye kendilerinin daha layık olduğunu düşünerek cahiliye dönemindeki bu âdeti devam ettirmek istemiş ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelip "Ey Allah'ın Resulü! Cahiliye müşrikleri Kâbe'yi kurban keserek tazim ediyorlar, oysaki Kâbe'yi tazim etmek en fazla bizim hakkımız" demeleri üzerine: "Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır. Lâkin O'na ulaşan tek şey, kalplerinizde beslediğiniz takvâdır, Allah saygısıdır. O bu hayvanları size âmâde kıldı ki, sizi doğru yola erıştirdiği için O'nun yüceliğini ilan edesiniz. Öyleyse güzel davrananları müjdele!" ayeti⁶⁴⁸ nazil olmuştur.⁶⁴⁹

Kur'an-ı Kerim kurban etlerinin taşların üstüne konulup bazen zayi edilerek yenilmemesini, özellikle toplumda bulunan fakir kimselere yedirilmemesini şöyle eleştirir: "Biz kurbanlık büyükbaş hayvanları da sizin hakkınızda Allah'ın dininin şeâirinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar boğazlanmak üzere saf halinde dururken onları kestiğiniz zaman Allah'ın adını anın! Yanı üstü yere yıkılınca da

⁶⁴⁵ Zeki Tan, "Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamadaki Rolü: Kurbân Örneği", *S.Ü.İ.F.D.* Yıl 2011, sy. 32, s. 144

⁶⁴⁶ Zeki Tan, *a.g.e.*, s. 145

⁶⁴⁷ Tan, *a.g.e.*, s. 143

⁶⁴⁸ Hac, 22/37

⁶⁴⁹ Tan, *a.g.e.* s.145

onlardan hem siz yiyin, hem kanaat gösterip istemeyene, hem de isteyen fakire yedirin. İşte şükredesiniz diye böylece onları sizin emrinize verdik."⁶⁵⁰

Bir yıl boyunca pek çok sıkıntılar çekmiş, belki de ağzına et lokması koymamış bir fakir böylece Allah için çekilen ziyafetten nasîbedâr olmaktadır.⁶⁵¹ Bu suretle iktisadi bir mesele dini ve ahlâkî bir veche kazanır. Kurban kesmekle elde edilen şahsi menfaat amme menfaati şekline çevrilmiş olur.⁶⁵² Bu bağlamda kurban insanî duyarlılıkları ve yardımlaşmayı ön plana çıkaran, kardeşlik paylaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutan, sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunan malî bir ibadettir.⁶⁵³

Kur'an-ı Kerim; Allah'ı, insana şah damarından daha yakın olan ve nefsinin insana ne fısıldadığını bilen, hayatın her anına müdahil bir varlık olarak anlatır. Allah, kâinattaki denge ve düzenin varlığına bağlı olduğu, olmadığı da denge ve düzenin kaybolacağı, Allah'tan bağımsız bir alanın hakikatin parçalanması/şirk olduğu buna da kesinlikle müsaade etmeyen bir kudrete sahip olduğu dikkate verilir. Böyle bir Allah'ın kurban gibi inancın ve imanın sembolü olarak gösterdiği bir ritüele müdahil olmaması söz konusu değildir. Cahiliye Araplarına dönecek olursak kurban ibadeti onların hayatlarının her karesinde görünür bir hal almıştı. Cenab-ı Hak da asıl hedefi zatı değil insan ve onun davranışları olması hasebiyle kurban ibadetinde nasıl davranılacağını hatırlatır. Bunun ilk evresi hayvan boğazlanırken put isimlerinin anılmasına karşı çıkmadır. Putlara ve Allah dışında herhangi bir varlık adına kurban kesmek ve kesilen eti yemek "...Allah'tan başkası adına kesilen..." ayeti⁶⁵⁴ gereğince haram kılınmıştır. Ancak Araplar yemek maksadıyla kestikleri hayvanlara tanrılar panteonunda en yüce varlık olarak yer vererek Allah'ın adını anmazlardı. Kesilen bir hayvan için Allah'ın adının anılmasının o hayvanı Allah için bir adak haline getireceğini ve dolayısıyla ondan yemenin mümkün olmayacağını düşünürlerdi. Bu nedenle kestikleri hayvanlara

⁶⁵⁰ Hac, 22/36.

⁶⁵¹ Saim Yeprem, *Hac ve Kurban*, s. 115

⁶⁵² Abdurrahman Düre, *İslâm Ahlâkı ve Manevî Tekâmül*, s. 54

⁶⁵³ Yunus Vehbi Yavuz - İsmail Karagöz, "Allah'a Karşı Görevler" Editör: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş- Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 328

⁶⁵⁴ Nahl, 16/115

genelde diğ er tanrısal varlıkların adlarını anarlar ya da hiçbir varlığın adını anmadan keserlerdi.⁶⁵⁵

Kur'an'daki Bakara kıssasında Hz. Musa (as) zamanında İsrailoğulları arasında vuku bulan faili meçhul bir cinayet konu edinilmektedir. Cinayetin aydınlatılması için Musa (as)'e danışılır. Kendilerine bir sığır kurban etmeleri emredilir. Fakat İsrailoğulları Allah'ın kurban edilmesini emrettiği o sığırı kesmemek için çok direnir ve hayvanın nitelikleri hakkında anlamsız ve gereksiz sorularla işi yokuşa sürmeye çalışırlar. Fakat sonuçta istemeye istemeye bir kurban bulup keserler.⁶⁵⁶

Allah'a yaklaşımda kurban takdim etmenin ehemmiyetini anlatan hadisede mülkün sahibinin Allah olduğu ortaya konulmaktadır. İsrailoğulları "bakara" kesme emrine hayret etmelerinin sebebi, sığırı mukaddes kabul etmeleriydi. Kendi cinsinin bütün üstün özelliklerini taşıyan bu yaratık beden yapısı ile kutsal Apis öküzünü andırıyor, altın sarısı rengiyle de Yahudinin altına karşı duyduğu sevgiyi temsil ediyordu. Bu iki sebepten dolayı mutlaka kesilmesi, kurban edilmesi gerekiyordu. Ancak bu özellikte bir kurban sayesinde altına karşı düşkünlükleri biraz engellenmiş olacaktı.⁶⁵⁷

Allah, insanlardan bir şey istemişse bunu yine insanlar için istemiştir. Belli ki Allah, kurban ibadetiyle insanlar üzerinde derin bir terbiyeyi murâd etmiştir. Bu terbiyenin başka araçlarla ikâme edilmesini talep etmek, bu konuda bir tartışmaya girmek, yeniden bir pazarlık konusu açmak, kurbanı rasyonel bir akılla yaklaşmak, onda bir çelişki yakalamaya çalışmak doğru değildir.⁶⁵⁸

Kurban toplumda kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutar sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Zengine malını Allah rızası, yardımlaşma ve paylaşma yolunda harcama zevk ve alışkanlığını kazandırır, onu cimrilik hastalığından dünya malına tutkunluktan kurtarır. Fakirin de varlıklı kullar aracılığıyla Allaha şükretmesine dünya nimetinin yeryüzündeki dağılımı konusunda

⁶⁵⁵ Şinasi Gündüz, "İslam Öncesi Arap Dini", Yaşayan Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Ank. 2007, s. 545.

⁶⁵⁶ Bakara, 2/68-71

⁶⁵⁷ Emin Işık, "Bakara Suresi", *DİA*, İstanbul 1991, c.4 s.527.

⁶⁵⁸ Yasin Aktay, *Uluslar Arası Kurban Sempozyumu*, "Bir Varoluş Düzeyi Olarak Kurban", İstanbul, 1994, s. 146

karamsarlık ve düşmanlıktan kendisini kurtarmasına ve kendisini toplumun bir üyesi olarak görmesine vesile olur.⁶⁵⁹

2.3.3. İbkâ Ettikleri

Câhiliye döneminde var olan güzel uygulamalar aynen devam ettirilmiştir. Zira Peygamber Efendimiz: *"Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim."*⁶⁶⁰ buyurmaktadır. Câhiliye döneminde erkekler için anneler, kızlar, teyze ve halalarla evlenme yasağı vardı. Kadınların da baba ve dedeleri gibi usulleriyle, oğul ve torunları gibi furu'larıyla evlenmeleri caiz değildi. Bu kurallar, Kur'an'da⁶⁶¹ da yer almıştır. Kurban kesmek, Haram aylarda savaşma yasağı,⁶⁶² şûrâ, kasâme, âkile müesseseleri, tefvîzî talak⁶⁶³ da bu tür uygulamalardandır. Ancak şunu hemen belirtelim ki, İslam'da muhafaza edilen İslâm öncesi âdetler bile, Peygamber'in onayının izini taşır.⁶⁶⁴

Bu onaya bir örnek olarak Hz. Peygamberin serdettiği şu hadisi şerifi kaydetmekte fayda var *"Ey Saib! Cahiliye çağında yaptığın faziletli şeylere İslâm devrinde de devam et. Misafiri ağırla, yetime ikram et ve komşularına iyi davran."*⁶⁶⁵

Bunun yanı sıra O' cahiliye devrinin uygulaması olan hac hizmetlerinden *sikâye*⁶⁶⁶, *sidâne* ve *hicâbe*⁶⁶⁷ gibi âdetlerin devamını onaylamıştır. Zirâ Mekke fethi sırasında Peygamberimizin: *"Dikkat edin! Kâbe'nin hizmeti ve hacılara su dağıtımını dışında geçmişe ait bütün gelenekleriniz, kan ve mal davalarınız ayağımın altındadır."* Hadisi Şerifi ile hem devamını arzu ettiği güzel adetleri hemde kökünden kestiği İslâmî değerlere aykırı kötü geleneklerin iptalini izah buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce katıldığı bugünkü sivil toplum kuruluşları mânâsındaki "hilfû'l-fudûl"

⁶⁵⁹ Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde Ve İslamda Kurban*, s. 370

⁶⁶⁰ Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, İstanbul 1992, Hüsnü'l-hulk 8.

⁶⁶¹ Nisâ 4/23.

⁶⁶² Bakara 2/217; Mâide 5/2, 97

⁶⁶³ Muhammed Hamidullah "Tefvîzü't-Talak şekli İslam'dan önce vardı ve Araplarca bilinmekte idi. Peygamberimiz (s.a.v.)'in dedelerinden Haşim, Medine'de bir kadınla bu şekilde evlenmişti. Boşama hakkını karısına vererek evlenen Haşim'in o kadından Abdulmuttalip adında oğlu doğdu. Malum olduğu üzere bu şahıs peygamberimiz (s.a.v.)'in dedesidir. Bu demektir ki, Tefvîzü't-Talak İslam'dan önce Araplar arasında biliniyordu. Fakat Haşim'den önce ne zamana kadar dayandığı bilinmiyor. Yani biz bilmiyoruz. İslam bunu aynen kabul etmiş ve caiz görmüştür." der. Bkz. "İslâm'da Teaddüd-ü Zevcât" (çev. Mehmet Özgü Aras), *SÜİFD*, sy.18, s. 230.

⁶⁶⁴ Mehmet Emin Özağar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yay. Ankara 1998, s.42; Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s.149.

⁶⁶⁵ Müsned, c.3, s.425

⁶⁶⁶ Ziyaret için gelen hacılara su dağıtma vazifesi.

⁶⁶⁷ Kâbe'nin bakımı ve anahtarlarını muhafaza vazifeleri.

adındaki yardımlaşma derneği faaliyetleri ile ilgili olarak, "*Ben (İslâm'dan önce) Abdullah b. Cü'd'an'ın evinde bir antlaşmaya şahit oldum. Orada bulunmayı nice sevdiğim kırmızı develere tercih ederim. Şayet böyle bir anlaşmaya İslâmî dönemde (şu anda) çağrılısam hemen kabul ederdim.*"sözüyle, İslâm'dan önceki Arapların güzel geleneklerini onayladığını göstermektedir. Artık bunlar aynı zamanda İslâm'da yeni teşri de kabul edilmektedir.⁶⁶⁸

2.3.3.1. Âkile

İslâmiyet öncesi Arap toplumunda, *âkile* adıyla bilinen bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı bulunmaktaydı. Gerçi bu anlayış hukûkîmanada sosyal norm niteliğinde değildi. Toplumsal düzeni, örf ve adet kuralları belirliyordu. Bu kuralların müeyyidesi, kabile gücüne dayanıyordu. Bu bağlamda *âkile*, cemaat niteliğine haiz kandaş toplumlardagörülen kollektif sorumluluk anlayışının özel bir şeklini ifade etmekteydi.⁶⁶⁹

Diyet uygulamasının yaygın olduğu İslâm öncesi Cahiliye Arap toplumunda da aynı usul geçerliydi.⁶⁷⁰ Kollektif sorumluluk anlayışının hâkim olduğu *âkile* düzeninde, ihlâle uğrayan bir ferдин öcünü almak, fertleridiğer kabilelerin saldırısından korumak, *âkilenin* yükümlülüğündeydi. İntikamın uzlaşma yoluyla diyet ödenerek telâfi edildiği durumlarda diyeti ödemek *âkilenin* yükümlülüğünde olduğu gibi, diyeti almak da tüm *âkileye* ait bir hak olarak görülüyordu.⁶⁷¹

İslam ceza hukukunun özellikle sosyolojik gelişimi bakımından önemli bir müessesesi olan *âkile*, sosyal hüviyetini ve meşruluğunu bizzat Hz. Peygamberin tatbikatı ile kazanmıştır.

⁶⁶⁸ Selim Arık, Gelenekler Örf - Âdet ve Din, *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl 2012, sy. 96

⁶⁶⁹ Hadi Sağlam, "İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?", *C.Ü.İ.F.D.* Yıl 2011, Cilt: XV, Sayı: 1 Sayfa: 267

⁶⁷⁰ İslâm câhiliye döneminde mevcut olan diyet uygulamasını kabul etmiştir. Câhiliye devri uygulaması olan bir kişinin diyetinin yüz deve olması hususunu benimsemiştir. Diyet bedelinin kâtilin akilesinin ödemesine dair uygulamayı da benimsemiştir. Cahiliye döneminde kâtilin kabilesi kâtili koruyarak kısasa mani olur, tayin edilmiş olan diyeti ödemezdi. Bu durumda kan davaları meydana gelir, çoğu zaman kabileler arası savaflara yol açardı. İslâm bu uygulamayı reddederek, maktulün velisinin kısas veya diyet almakta serbest olduğunu bildirmiştir. Bkz. Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, İstanbul 1996, s. 454-456.

⁶⁷¹ Kaşif Hamdi Okur, *İslâm Hukukunda Âkile Kurumu ve Sosyal Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi*, A.Ü.S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s 77.

İslam öncesi Arap kabileleri arasındaki uygulamada suçta kasıt unsuru bulunup bulunmadığına bakılmadığı gibi, âkile kavramı yakın akrabalar yanında bütün kabile fertlerine teşmil edilmişti. Hz. Peygamber uygulamasıyla İslam hukuku bu müesseseyi kabul ederken bazı sınırlayıcı esaslar getirerek yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Başta uygulamanın hukukî fonksiyonu, kasıt bulunmayan (*hataen*) veya kasıt benzeri (*şibh-i amd*) öldürme, yaralama halleriyle sınırlandırılmıştır. Bu tahdit Kur'an'ın⁶⁷² kasıtlı öldürme ile *hataen* öldürme arasında yaptığı ayrıma dayanmaktadır. Diğer bir sınırlandırma da suçun sabit olmasıyla ilgilidir. Suçun delille değilde itirafı sabit olması halinde âkilenin diyeti ödeme mükellefiyeti yoktur. Bunun gibi diyet ödemeye taraflar arasında varılan bir antlaşma ile gidilmesi halinde âkile bu ödemeye katılmaz.⁶⁷³

Hz. Peygamberin (sav), Hüzeyl kabilesinden iki kadının kavgası sırasında yaşanan çocuk düşürme olayında *diyeti/tazminat* haksız fiili işleyenin âkilesine ödettirmesi ile ilgili bu prensip hukukî bir hüviyete kavuşturulmuştur.⁶⁷⁴

Ebu Hureyreden gelen rivayet şöyledir: “*Hüzeyl kabilesinden iki kadın birbirleriyle kavga etti. Birisi diğerine taş attı ve karnındaki çocuk ile birlikte kadını da öldürdü. Dava Rasulullah'a (s.a.v.) götürüldü. Ceninin diyeti olarak erkek veya kadın köle, kadının diyetinin de akilesi tarafından ödenmesine hükmetti.*” Bu olayda Hz. Peygamber haksız fiil failinin asabesini⁶⁷⁵ yani baba tarafından erkek akrabalarını âkile olarak diyet ödemekle yükümlü tutmuştur.⁶⁷⁶

2.3.3.2. Kasâme

Sözlükte “yemin etmek, yemin eden topluluk” gibi anlamlara gelen kasâme, Terim olarak, kâtili meçhul cinâyetlerde maktûlün bulunduğu köy veya mahalle halkından elli kişinin Allah'a yemin ederek “Öldürmedik ve öldüreni de görmedik” şeklinde yemin etmeleri anlamında bir İslam ceza hukuku terimidir.⁶⁷⁷

⁶⁷² Bakara, 2/178-179; Nisa, 4/92

⁶⁷³ Hamza Aktan, “Âkile” *DİA*, TDV. İstanbul 1993 c.2, s.248

⁶⁷⁴ Kaşif Hamdi Okur, *a.g.e.* s 84.

⁶⁷⁵ Asabe, bir kimsenin babası, oğulları ve baba tarafından erkek akrabaları anlamına gelir. Yani insanın akraba çevresini meydana getirir. Baba, oğul, amca, kardeş ve bunların oğulları bir kimsenin yakın akrabalarıdır. Fukahâ, insanın soyundan gelen ve ölü ile kendi arasına kadın girmemiş olan her erkek kişi şeklinde tarif etmişlerdir. Bkz. Hamza Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İşaret Yay. İstanbul 1991, s. 77

⁶⁷⁶ Buhârî, *Diyat* 26; Tirmizi, *Diyat* 15.

⁶⁷⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.* c.III, s.156

İslam öncesi Arap toplumunda yalan yere yemin etmenin dünyevî kötü sonuçları olacağına dair köklü inanışları sebebiyle ispat hukukunda yemin'e sıkça başvuruluyor, yemin etmesi istenen şahsın yeminden kaçması sübut yönünde önemli delil sayılıyordu. Bunun için faili meçhul cinayetlerin çözümünde de bu yöntemle başvurulduğu görülmektedir.⁶⁷⁸

Cahiliye Arapları tarafından bilindiği ve yer yer başvurulduğu anlaşılan kasâmeye Kur'an-ı Kerimde temas edilmez, sadece diyet⁶⁷⁹ ve kısas⁶⁸⁰ konusunda beyanatta bulunan Kur'an doğrudan ya da dolaylı olarak kasâme ile ilgili bir irade beyanında bulunmaz.

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyetödemek gerekir. Bu Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır”

“Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü (bu hak kendisine tanınarak) ona yardım edilmiştir”

Kasâme'nin İslamî literatürdeki delili sünnettir. Tevrat'ta⁶⁸¹ da mevcut oluşu, bunun menşeinin Hz. İbrahim'e kadar çıktığını düşündürmektedir. Çünkü benzeri bir uygulama cahiliye döneminde Abdülmuttalib tarafından tatbik edilmiştir. Bunu İbni Abbas'ın şu rivayetinden anlıyoruz: *“Cahiliye devrinde ilk kasâme, bizim Haşim oğulları arasında olmuştur.”*⁶⁸² Tevrat'ta da bu konuda hükümlerin bulunması, Abdülmuttalib'in Araplar arasında kasâme hususundaki hükümleri ilk defa ortaya koyan kimse olmayıp, bunu Cahiliye devrinde uygulayan ilk kimse olduğunu hatıra getirmektedir. Kısacası kasâmenin ilahî menşeye dayanan bir uygulama olup, Hz. İbrahim'in dininin

⁶⁷⁸ Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA*, İstanbul 2001, c.24, s. 528

⁶⁷⁹ Nisa, 4/92

⁶⁸⁰ Bakara, 2/178

⁶⁸¹ Tesniye, 21/1-9

⁶⁸² Buhari, Menakıbu'l-Ensâr, 26

bir esası olarak İslâm öncesinde hem Yahudilik'te hem de Araplar arasında devam ettiği düşünülebilir.⁶⁸³

Kasâme uygulamasının İslam'da mevcut olduğunu ve bizzat Hz. Peygamberin tatbiki ile devam bulduğunu Ebu Seleme İbnu Abdirrahman ve Süleyman İbnu Yesar'ın, Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'ın bir sahabîsinden naklen beyan ettikleri şu rivayetten anlıyoruz: “*Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm, kasâmeyi cahiliye devrindeki şekliyle takrir edip kabul etti. Hatta Hayber yahudileri aleyhine dava ettikleri bir ölü için Ensârdan bir kısım insanlar arasında kasâmeye hükmetti.*”⁶⁸⁴

Arap toplumunda tek etkin bağ kan bağıdır ve bundan doğan asabiyet, aynı kan bağına sahip insanların gerek saldırı gerekse savunma için bir araya getirilmesini emreder. Bu iki uygulama (saldırı – savunma) kan gütme ve intikam yasasını gündeme getirmiştir. Dolayısı ile asabiyetin en önemli tezahürlerinden biri, belki de en etkili olanı intikam duygusudur. Her hangi bir kabile mensubu başka bir kabile ferdini öldürdüğü zaman, öldürülenin yakınları, ölenin intikamını almak için katilin kendilerine teslimini istemekle yükümlüdür. Çünkü asabiyet onları intikam almayla sorumlu tutar. Aynı şekilde bir kabile mensubu başka bir kabileden birini öldürürse katilin kabilesi de maktulün diyetini ödemek başta olmak üzere hadisenin diğer bütün sonuçlarına katlanmak zorundadır.⁶⁸⁵

Görüldüğü gibi Cahilî Arap toplumunda bireysel şuur ve sorumluluk yerine kolektif bir sorumluluk anlayışı mevcuttur. Bu kabilecilik zihniyetinin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸⁶ İslam bu kolektif sorumluluk anlayışını, İslamî toplumun gelişimi içerisinde yavaş yavaş kişisel sorumluluğa götürmüş, suç ve ceza ‘şahsilik’ ilkesini benimsemiştir. Cahiliye çağındaki kabilenin bütününe şamil sorumluluk karakteri taşıyan diyet uygulaması İslam sonrasında da eski statüsüne büyük ölçüde devam etmiştir denilebilir. Fakat İslam diyeti eşitlik ilkesine dayandırmış ve şekille ilgili bir iki düzenleme ile kan bağı yönünü kabileden aileye indirgemıştır. Buna

⁶⁸³ Ali Osman Ateş, “Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler”, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslamI-IV*, (editör: Vecdi Akyüz), Beyan Yay. İstanbul 2007, c.II, s.222

⁶⁸⁴ Müslim, Kasâme, 8

⁶⁸⁵ Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihine Etkileri*, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2004, s.51

⁶⁸⁶ “Kardeşin mazlum da olsa, zalim de olsa ona yardım et” ifadesi bir cahiliye devri Arap atasözüdür. Bkz. Zahid Aksu, *a.g.e.* s.117

akrabalar arası bir nevi sigorta demek yanlış olmaz. Bu sigorta, hataen ölen veya ölü bulunan bir kişinin arkada kalan velisini düşmanlık hislerinden kurtarmak, toplumsal bir çözülmeye gidecek tehlikeyi telafi etmektir.⁶⁸⁷

2.3.3.3. Şûrâ

Sözlükte ‘danışma, görüş alışverişinde bulunma’ anlamındaki şûrâ, İslamî literatürde yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının görev alanlarına giren işler hakkında ilgililere danışıp onların eğilimlerini göz önünde bulundurmak olarak ifade edilebilir. Uygulama biçimi ve ölçüsü değişmekle birlikte yöneten-yönetilen ayrışmasının ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren hemen bütün toplumlarca bilinen şûrâ yönteminin, İslamiyet öncesi Arap toplumlarında gerek kurdukları krallıkların idaresinde gerekse kabile ve aşiret yönetiminde kullanıldığını biliyoruz.⁶⁸⁸

Kur’an bize bu konuda Sebe Kraliçesi Belkıs’ın devlet yönetimine ilişkin olarak kavminin ileri gelenlerine danışmasını örnek olarak sunmaktadır:

Sebe melikesi: *"Ey ileri gelenler! Bana, Bismillahirrahmanirrahim diye başlayan ve 'sakın bana karşı baş kaldırmayın ve teslim olarak gelin' diyen Süleyman'dan gönderilen önemli bir mektup bırakıldı" dedi. "Ey ileri gelenler! Vereceğim emir hakkında bana fikrinizi söyleyin; siz benim yanımda bulunmadıkça, bir iş hakkında kesin bir hüküm vermem" dedi. "Biz güçlü kimseler ve zorlu savaş adamlarıyız, emir senindir, sen emretmene bak." Melike: "Doğrusu hükümdarlar bir şehre girdikleri zaman orasını bozarlar, onurlu kimselerini aşağılık yaparlar. İşte böyle davranırlar. Ben onlara bir hediye göndereyim de, elçilerin ne ile döneceklerine bakayım" dedi.*⁶⁸⁹

Cahiliye Araplarında da durum böyleydi. Kabile reisi, kabileyi ilgilendiren meselelerde aşiret şeyhleriyle kabile meclisine danışıp karar vermekle yükümlüydü. Ancak cahiliye Araplarında aşiret yapısının bir getirisi olarak şûrâ üyeleri önde gelen aile temsilcileri konumundaydı. Belki de bu durumun en tipik örneği Mekke şehir devletidir. Mekke’nin siyasi ve idari işleri Kusay b. Kilab tarafından inşa edilen Dârünnedve’den yürütülüyordu. Bir nevi asiller meclisi olan bu kurula

⁶⁸⁷ Zahid Aksu, *a.g.e.* s.121

⁶⁸⁸ Talip Türcan, “Şûrâ”, *DİA*, c.39, s.230

⁶⁸⁹ Neml, 27/29-35

Kusayoğullarından başka genellikle Kureyş boylarından yaşları kırkı geçmiş başkanlar katılırdı.⁶⁹⁰

Kur'an bize diğer tüm sosyal konularda olduğu gibi şûrâ konusunda da rehberlik yapmakta onu mevcut durumdan farklı olarak nasıl yorumlamamız gerektiği hususunda bazı bakış açıları sunmaktadır. Örneğin: *"Size verilen herhangi bir şey, sadece dünya hayatının bir geçimliğidir. Allah katında olan; inanıp Rablerine güvenen, büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan çekinen, öfkelendiklerinde bile bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namaz kılanlar için daha iyi ve daha süreklidir. Onların işleri aralarında danışma iledir."*⁶⁹¹ ayetinde Müslümanların asıl nitelikleri olan iman etme, namaz kılma, infakta bulunma ve zulmü engelleme gibi hasletlerle beraber zikredilmekle şûrâ'ya atfedilen önem gösterilmektedir.

Bir diğer ayette Hz. Musa'nın peygamber olarak görevlendirildiği dönemde kendisine bir yardımcı ve danışman (klasik literatürde tefvîz veziri) olarak kardeşi Hz. Harun'un görevlendirilmesine dair duası ve Allah (C.C.) tarafından kabulü konu edilmiştir, şöyle ki: *"Musa: "Rabbim! Göğsümü genişlet, işimi kolaylaştır, dilimin düğümünü çöz ki sözümü iyi anlasınlar. Ailemden kardeşim Harun'u bana vezir yap, beni onunla destekle, onu görevimde ortak kıl ki Seni daha çok tesbih edelim ve çokça analım. Şüphesiz Sen bizi görmektesin" dedi."*⁶⁹²

Cahiliye dönemi uygulamalarına dair detaylı bilgi sahibi olmadığı şûrâ konusunu Kur'anî nefha ile nasıl anlamamız gerektiğine dair kısa bir açıklama uygun olacaktır.

İlk olarak şûrâ hayatın her alanına yönelik ilâhî bir emirdir. Kur'an'ı Kerim'in 42. Suresi bu ismi taşımaktadır. Şûrâ suresinin 38. Ayetinde ise, bu prensibin Müslümanların hayatında, devletin siyasi ve idari bir nizamı olmaktan öte İslam cemaatinin, ailede, toplumda ve sosyal hayatın bütün alanlarında uygulanması gereken ana vasfı olduğunu beyan etmektedir. Başka bir ifade ile 'şûrâ, müşavere ve meşveret toplumun nüvesini teşkil eden aile hayatından başlayarak aile idaresinde, çocuk terbiyesinde, ilim ve eğitim faaliyetlerinde, millet ve devlet idaresinde vb. alanlarda akla

⁶⁹⁰ Talip Türcan, *a.g.e.* s.230

⁶⁹¹ Şûrâ, 42/36-38

⁶⁹² Tâhâ, 20/25-35

ve gerçeğe uygun karar vermenin, doğru icraatta bulunmanın başta gelen düsturlarından biri olarak görülmüştür.⁶⁹³ Ailevi bir meselede dahi istişarenin emredilip eşlerin karara eşit düzeyde katılmasının aranması ortak sorumluluk gerektiren konularda tek taraflı iradeye dayalı uygulamanın uygun görülmediği vurgulanmıştır.⁶⁹⁴

İkinci olarak, İslam'da şûrâ, yöneticinin yalnızca bilgi almak ve güvendiği insanlardan karar verirken yardım alması şeklinde anlaşılmalıdır. Bu aynı zamanda Kendisini ilgilendiren konularda halkın hakkıdır. Bir başka deyişle yönetimin yükümlülüğüdür. Allah Rasûlü (s.a.v.), şûrâ müessesine sırf görünüşte usulen başvurmamış tam aksine ashâbı ile istişare etmeyi benimsemiş, emre uyararak ve neticede zuhur edecek bazı zararları da göz önüne alarak onu gerektiği her yerde uygulamıştır.⁶⁹⁵

Ancak İslam medeniyeti içerisinde bir Kur'anî bir kavram olan şûra'nın ilgi odağı haline geldiğini söylememiz mümkün değildir. İslamî gelenekte şûraya bir sistem gözü ile bakılmamış ve şûrayı gerçekleştirecek müesseseler üzerinde düşünerek buradan bir siyaset felsefesi gerçekleştirilmesi yoluna gidilmemiştir.⁶⁹⁶

Şûra geleneksel anlamda dar bir anlam ifade etmiş ve kendisine sadece 'öğüt verme' işlevi yüklenmiştir. Başka bir ifade ile şûra bir müessese olmaktan çok öğüt verme işini yerine getiren bir 'danışma süreci' olmuştur.⁶⁹⁷ Asıl olan ise, şûrâ emri ile hem siyasi iktidarı elinde bulunduranların dikta ve istibdada sapmalarını önleyici, hem de mü'minlerin doğru bildiklerini söylemelerini özendirici nitelikte oluşunun bilinmesidir. Şûrâ ilkesinin doğru uygulanması ile siyasi ve sosyal işleyişlerin etkin güç yanında muhalif seslere de söz hakkı tanınması ve bu hakkın kullanılmasında hiçbir engellemeyle karşılaşılmayacağını ortaya konulmasıdır.⁶⁹⁸

2.3.3.4. Tefvîz-i Talâk

İslam Hukukuna göre boşanma hakkı erkeğe ait olup, erkek bu hakkı, bizzat kendi kullanabildiği gibi bir vekil aracılığıyla da kullanabilir. Bu vekil, herhangi birisi

⁶⁹³ Ali Arslan Aydın, "İslam'da Şûrânın Manası Yeri ve Önemi", *İslamî Yönetimin Temeli Şûrâ*, Vefa Yay. İstanbul 1992, s. 15-16,18

⁶⁹⁴ Talip Türcan, a.g.e. s.231

⁶⁹⁵ Mehmet Nazif Şahinoğlu, "Şûrâ'ya Bir Bakış" *İslamî Yönetimin Temeli Şûrâ*, Vefa Yay. İstanbul 1992, s.85

⁶⁹⁶ Mehmet Zeki İşcan, *Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri*, Dergâh Yay. İstanbul 1998, s.352

⁶⁹⁷ Süleyman Uludağ, "İslam-Devlet İlişkileri", *Türkiye Günlüğü*, Yıl 1990, sy. 13 s.31

⁶⁹⁸ Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yay. İstanbul 1998, s. 96

olabileceği gibi, hanımı da olabilir. Kişi boşanma yetkisini üçüncü kişiye verdiğiğinde, bu yetki vermeye tevkil üçüncü kişiye de vekil denir. Fakat kişi, bu boşanma yetkisini bizzat eşine vermişse, bu yetki vermeye “tefviz-i talak” hanımına da “mufavvaza” denir.⁶⁹⁹

Boşanma hakkına sahip kadının, bu hakkını kullanarak kocasından boşanması bir ayırıcı (bain) talak meydana gelmiş olup, kadının rızası olmadığı müddetçe erkek evlilik birliğine dönemez.⁷⁰⁰

Belirtmek gerekir ki, bu yolla kocalarından boşanan kadınlar enderdir. Hem kadınlar İslam’ın kendilerine verilen haklardan habersiz olmaları hem de böyle bir talepte bulunan kadınların hoş karşılanmamış olması, tefviz-i talak müessesini teoride bırakmıştır. Ancak bunun yine de hiçbir şekilde toplumda yer bulamayan atıl bir düzenleme olduğu söylenemez, zira Hz. Aişe bir rivayetinde: “Hz. Peygamber (s.a.v.) bizi serbest bıraktı. Biz ise Allah ve Rasulünü tercih ettik...”⁷⁰¹ buyurmuştur. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere, onların boşanmayı tercih ederek boşanabilme hakları vardı.⁷⁰²

Döneminde ve günümüzde çok fazla örneği olmayan bu uygulamayı şu ayeti kerîme ile noktalamak yerinde olacaktır:

“Ey peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim. Eğer Allah’ın Peygamberini ve ahiret yurdunu diliyorsanız, bilin ki, Allah, içinizde güzel davrananlar için büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”⁷⁰³ buyurulmuştur. Âlimlerin çoğunluğuna göre, kadınların dünyayı tercih etmelerinden kasıt, boşanmayı talep etmeleridir. Dolayısıyla boşanma yetkisi onlara da verilebilmektedir.

⁶⁹⁹ Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, *el-Ahvalü’ş-Şahsiyyeti fi’ş-Şeriatil-İslamiyeti*, Mektebetü’l-İlmiye, Beyrut 2003, s. 300.

⁷⁰⁰ Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi Yay. Konya, 1988, s.69

⁷⁰¹ Buhari, Talak, 5, c.VI, s.165; Müslim, Talak, 4, c.II,s.1104

⁷⁰² Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yay. İstanbul 1995, s. 418-419

⁷⁰³ Ahzab, 33/28-29

2.3.3.5. Haram Aylar

İslâm'da bazı zamanlar kutsal kabul edilmektedir. Bu ayların “Haram aylar” olarak nitelenmeleri dikkat çekicidir. Haram Aylar⁷⁰⁴ sırasıyla Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarından oluşmaktadır. Bu aylardan üçü peş peşe gelmekte Recep ayı ise başka bir zaman diliminde gelmektedir.⁷⁰⁵

Haram aylar anlayışı Hz. İbrahim ve İsmail'den beri mevcut olan bir uygulamadır. Araplar o zamandan beri buna titizlikle riayet etmişler, bu uygulamayı nesilden nesile büyük bir özenle devam ettirmişlerdir. Bu aylar musâlaha aylarıdır, mukaddes aylardır. Bu itibarla Cahiliye Arapları bu aylara son derece hürmet ediyor, hiçbir şekilde savaşmayı mubah görmüyorlardı.⁷⁰⁶ Hatta bir şahıs baba veya kardeşinin kâtiline dahi rast gelse ona saldırmadan sessizce yoluna devam ediyordu. Bu yasak nedeniyle herkes çarşıya ve pazara son derece güven içerisinde gidiyor, her türlü ihtiyacını karşılıyor ve ticaretini yapıyordu. Bu ayların haram kılınması, çöl hayatının doğasının gerektirdiği kaçınılmaz bir gereklilikti. Çünkü çöl ahalisi son derece yoksulluk ve fakirlik içerisindeydi. Hayatlarını idame için birbirleriyle yarışıyorlar, bazen ot ve su yüzünden bazen de kervan yollarına sahip olmak için birbirleriyle çarpışıyorlardı. Savaş ve akınlar adeta hayatlarının bir parçası idi. Bu derece çetin hayat şartlarından biraz uzaklaşmak için nefes alacak ve hayatlarına düzen verecek bir zaman dilimi gerekmekteydi ki bu da haram aylar sayesinde mümkün olmaktadır. Yine bu ayların dinî nitelikli barış ayları olmasına istinaden Araplar Hac mevsiminde Mekke'ye yolculuk yapabiliyor, Hac menâsikini ifa edebiliyorlar, sonra evlerine güven içerisinde ve korkusuzca dönüyorlardı.⁷⁰⁷

Şüphesiz bu aylarda Araplar açısından çok büyük dinî, ictimaî ve iktisadî maslahatlar bulunmaktaydı. Bu nedenle ayet ve hadislerde de vurgulandığı üzere bu ayların hürmetine son derece titizlikle riayet ediyorlar, bu kutsal barış sürecini ihlal etmemek için son derece itina gösteriyorlardı. Öyle ki kan akıtmayı barındırması nedeniyle bu aylarda av dahi yapmıyorlardı. Kısaca bu süre içerisinde insanlar kendilerini son derece bir güven ve huzur içerisinde hissediyorlardı. Böyle bir barış ortamının doğmasında tabî ki bu ayların haramlığının dinî bir boya ile boyanmasırol

⁷⁰⁴ Bakara, 2/194, 217; Maide, 5/2, 97; Tevbe, 9/5, 36.

⁷⁰⁵ Hüseyin Alan, *Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, Beyan Yay. İstanbul 2012, s. 61

⁷⁰⁶ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ) İrfan Yay. İstanbul 1993, c.II, s.858-859.

⁷⁰⁷ Sabri Erturhan, “Haram Ayların Fikhî Okunuşu”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2009, sy. 13, s. 198

oynamıştır. İşte dinî, sosyal ve ekonomik birçok maslahatı barındırması hasebiyle Kur'ân, yararlı ve elverişli olanın ibkâsı prensibine riayetle bu ayların hürmetini ve kutsallığını tekid etmiştir:⁷⁰⁸

“...Allah'a göre ayların sayısı onikidir. Bunlardan dördü hürmetli aydır. Bu dosdoğru bir nizamdır. Öyleyse o aylar içinde kendinize yazık etmeyin...”⁷⁰⁹ Bu tekid sonunda da meşru müdafaa, zulmün engellenmesi, İslâmî davetin hürriyetinigaranti etme dışında bu aylarda hiçbir şekilde harbe izin vermemiştir.

“Allah, hürmetli ev Kâbe'yi, hürmetli (haram) ayı, kurbanı, boynu tasmalı kurbanlıkları insanların faydası için ortaya koydu. Bu, Allah'ın göklerde ve yerde olanları bildiğini ve Allah'ın şüphesiz her şeyi Bilen olduğunu bilmeniz içindir.”

Kur'ân'da bazı yer ve zamanlara dikkat çekilmesiyle ilgili olarak *Reşid Rıza* özetle şunları söyler: “Yüce Allah, bazı yer ve zamanlar için özel bazı emir ve yasaklar koymuştur. Bunun nedeni, onları insanların daha bir özenle yerine getirmelerini sağlamaktır. Çünkü insan psikolojisi tekdüzelikten sıkılır. Bu yüzden İslam'da devamlı yapılması istenen ibadetler oldukça kısa ve hafif tutulmuştur. Sözelimi sürekli kılınması gereken vakit namazlarının farzları çok kısa zamanda yerine getirilebilir. Örnek olarak Cenab-ı Hak, insanların haftalık genel toplantı gününde Cuma namazını özel olarak farz kılmıştır. Senede bir ay (sayılı günlerde) orucu farz kılmıştır. Aynı şekilde Zilhicce'nin sayılı günlerinde haccı meşru kılmıştır. Yine hac için gidiş geliş ayları olan haram aylarda savaşı yasaklamıştır. Savaşı olabildiğince azaltıp barışı yaygınlaştırmak ve güvenli bir ortamda umre yapılmasını sağlamak için, senenin ortasında olan Receb'i de haram aylardan saymıştır. Hacıların güvenliği için Mekke ve çevresini güvenli belde (harem) kılmıştır. Kâbe'yi kendisine izafe edip (Beytullah=Allah'ın evi) ona hürmet edilmesini istemiştir. Böyle özel belirlemeler olmasaydı, insanların belli bir yer ve zamanda anlaşmaları imkânsız olurdu.”⁷¹⁰

Özetle cahiliye öncesi hanif dini ve kültürüne dayanan bu güzel anlayışın tüm güzellikleri tamamlayıcı İslam ile bekâ bulduğunu söylemek yanlış olmaz. Bize düşen ise bu ayların önemli bir fırsat olduğu bilmek, bu ayları her türlü ibadet, taat ve salih amellerle ihya etmenin yolları aranmaktır.

⁷⁰⁸ Sabri Erturhan, *a.g.e.* s. 199

⁷⁰⁹ Tevbe, 9/36

⁷¹⁰ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, Daru'l-Fikr, Kahire 1923, c.X, s.413-414

2.4. SOSYAL DEĞİŞİMDE TEDRİCİLİK

Tedric, bir şeyin kademeli olarak yapılmasıdır. Bir ağacın meyve vermesi matlup olmakla beraber bu hedefe adım adım varılır. Önce çekirdek toprağa atılır. Sonra sabırla yetişmesi beklenir. Bu arada suyu verilir. İlaçlanır ve bakımı yapılır. Ancak aradan yıllar geçince meyve toplanmaya başlanır. Bunun gibi topluma kök salmış zararlı alışkanlıkları birden toplumdaki kaldırıvermek mümkün değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) 13 yıl süren Mekke hayatında devamlı tevhibi anlatmış, uygulamalı konulara pek girmemiştir. Medine döneminde ise kademeli bir şekilde muamelat ile ilgili hükümler inmeye başlamıştır.⁷¹¹

Tedrice riayet prensibi aşağıdaki şekillerde gerçekleştirilmiştir:

1- Zaman içinde tedrice riayet edilmiştir: bütün hükümler bir anda değil, belli bir zaman süreci içerisinde ve özellikle de yeni gelişmelere paralel olarak oluşturulmuştur.

2- Ahkâmda önem sırası gözetilmiştir: Asıl hükümler önce konulmuş, tamamlayıcı hükümler (mükemmilat) genelde sonra getirilmiştir. Ayrıca önce icmal, sonra tafsil esası da bu kısımda mütalaa edilebilir.

Hükümler içerisinde tedrice riayet edilmiştir: Mükellefiyetlerde genelde kolaydan zora doğru bir seyir izlenmiştir. Öte yandan nihaî yasaklar ise bir çarpıda konulmamıştır. Namazın önceleri iki vakitten beşe çıkarılması⁷¹² aynı hüküm içerisinde ki ibadetlerin kolaydan zora doğru farziyet sırası ise benzeri hükümler arasında ki tedrici gösterir. Kesin içki ve riba yasaklarına dört aşamada ulaşılması da yasaklamalar alanındaki tedriciliğin en çarpıcı örnekleridir.⁷¹³ Tedric içki ve kumar gibi geleneklerle ruhi hastalıklarda ve esirleri köle edinme gibi içtimai ve devletler hukukunu ilgilendiren meselelerde söz konusudur.⁷¹⁴

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

⁷¹¹ Şadi Eren, *Kur'an ve Toplum*, s.105

⁷¹² Muvatta, Kasru's Salât, 8 (1/146); Buhari, Salat, 1; Müslim, Salatü'l Müsafirin, 1; Taberanî, *Evâil*, 13; Ebu İshak Eş-Şatıbbî, *el-Muvafakat fi Usuli'l Ahkam*, (thk. Abdullah Draz) Kahire ty. c.3 s.104

⁷¹³ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s.140

⁷¹⁴ Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumi'l Kur'an*, s.59

“Hurma ve üzümde hem sarhoşluk veren içki, hem de güzel gıdalar elde edersiniz. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran kimseler için alacak ibret vardır.”⁷¹⁵

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ۗ وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۗ قُلِ الْعَفْوَ ۗ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ۗ

“Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları faydalarından daha çoktur. Bir de senden hayır olarak ne harcayacaklarını sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı harcayın. Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya ve âhiret hakkında düşünesiniz.”⁷¹⁶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا ۗ وَإِن كُنتُمْ مَرَضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا

“Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye, cünüp iken de -yoldan geçmeniz dışında- gusledinceye kadar mescide yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz veya tuvaletten gelmiş yahut hanımlarınızla yatmış olur da gusledecek su bulamazsanız, O vakit temiz toprağa teyemmüm edin, arınmak niyetiyle yüzünüze ve ellerinize meshedin. Muhakkak ki Allah afiuv ve gafurdur (af ve mağfireti boldur).”⁷¹⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felâh bulasınız.”⁷¹⁸

Toplumu birden düzeltmeye kalkmak beşerin tabiatına aykırıdır. Bu gerçeği bilmeyen bir kısım hevesli heyecanlı insanlar bir nutukla bir hitapla bir darbe ile

⁷¹⁵ Nahl, 16/67

⁷¹⁶ Bakara, 2/219

⁷¹⁷ Nisa, 4/43

⁷¹⁸ Maide, 5/90

toplumu birden değiştirebileceklerini zannederler, aldanırlar. Hâlbuki ıslah uzun yıllara yayılmış mükemmel bir proje ve bu projenin adım adım takibi ile gerçekleşir.⁷¹⁹

Fert ve toplumun ruhuna kök salmış olan meselelerle sathi meseleler arasındaki bu ayrımın ışığında İslam, cana kıyma, hırsızlık, yol kesme, insanların mallarını batıl yollardan yeme ve muamelatta diğer aldatma yollarına baktığı açıdan zinaya bakmış ve onu bir defa da kesin olarak yasaklamıştır.⁷²⁰

Bu gibi hususlarda yasaklamaların Kur'an'da daha sonra varid olduğu ve çoğunun Rasulullah'ın Medineye hicretinden sonra vuku bulduğu söylenebilirse de – kesin ve genelleme yaparak – bu gibi şeylerin merhale merhale tedrici olarak haram kılındığını söylemek yanlış olur: Allah Teâlâ “*Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, şüphesiz bir hayâsızlıktır, kötü bir yoldur.*”⁷²¹ Sözüyle nasıl bir defada zinayı yasaklamışsa “*Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebedi kalıcı olmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiştir. Ona lanet etmiştir ve ona çok büyük bir azap hazırlamıştır.*”⁷²² Sözüyle cana kıymayı da bir defada yasaklamıştır. Hikmeti gerekli gördüğünde hırsızlığı da şu sert ve kesin üslupla yine bir defada yasaklamıştır:⁷²³ “*Erkek hırsızla kadın hırsızın –o irtikâp ettiklerine bir karşılık ve ceza, Allah'tan insanlara ibret verici bir ceza almak üzere– ellerini kesin*”⁷²⁴

Yine kesinlikle haksız yere insanların mallarının gasp edilmesini haram kılarak şöyle buyurmuştur⁷²⁵: “*Aralarında (birbirinizin) mallarını haksız sebeplerle yemeyin ve kendiniz bilip dururken insanların mallarından bir kısmını günahı mucip suretlerle yemeniz için hâkimlere aktarma etmeyin*”⁷²⁶

⁷¹⁹ Şadi Eren, *Kur'an ve Toplum*, s.106

⁷²⁰ Subhi es-Salih, *a.g.e.* s.57

⁷²¹ İsrâ, 17/32

⁷²² Nisa, 4/92

⁷²³ Subhi es-Salih, *a.g.e.* s.58

⁷²⁴ Maide, 5/38

⁷²⁵ Subhi es-Salih, *a.g.e.* s.58

⁷²⁶ Bakara, 2/188

SONUÇ

Hız. Peygamberin hayatında davet ettiği esaslara ve vefatında din olarak bıraktığı asıllara göre, O'nun inandığı, tebliğ ve tatbik ettiği Müslümanlık ve tebliğ tatbik sürecinin ilk elden uygulayıcıları olan ilk dönem cahilî arap toplumunu asr-ı saadete dönüştüren ashab-ı güzîn üzerine yaptığımız bu çalışmada, tarihin görülecebilecek en karanlık ve kötü dönemini Kur'an'î vahyin şualarıyla aydınlatma gayreti ve bu gayretin aşamaları, uygulama metodları, sonuçları ve almamız gereken öğütler tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmamızda, genel olarak sosyal bilimler özel olarak ise din sosyolojisi çalışmalarındaki bilgiler ve sosyolojik tahliller çalışmamızda oldukça faydalandığımız kaynaklar arasında yer aldı. Çalışmamızda asırlara örnek bir toplumun çok kısa bir sürede nasıl sıfırdan inşa edildiğini ve nüzul sürecinde toplumun nasıl kademe kademe şekillendiğini ele almaya çalıştık. Bunu yaparken Tarih – İslam Tarihi, Sosyoloji - Din Sosyolojisi, Siyer, Hadis, İslam Hukuku ve tabî Tefsir kaynaklarına başvurduk. İslam dünyasında her döneme referans olma özelliğini yitirmeyen ilk dönemin ya da diğer adıyla altın çağın anlaşılmasına ve toplumda gerçekleştirilen ıslah ve ihyâ uygulamalarının tespitine, elimizden geldiğince çok kaynak ve yorum eşliğinde bakmaya ve açıklamaya çalıştık.

Vahiy sayesinde ilk dönem İslam toplumu kültürel, ekonomik, siyasi, hukukî ve dinî alanlar itibariyle kendisinden önceki dönemlerden ileriye gitmiş, kendisinden sonra gelecek toplumlara ise temel dinamikler hususunda oldukça geniş bir malzeme bırakmıştır. Bu bağlamda bizde: aile müessesesi, onun nezdinde nikâh, zıhar, talâk, miras, evlatlık müessesesi; sosyal olgu olarak kölelik, kadın hakları, insan hakları, âkile, kasâme, şûrâ, değişim ve gelişim; helaller ve haramlar olarak ise içki, kumar, zina, riba, oruç, kurban kavramları gibi konulara ayetlerin nüzûlü aydınlığında genişçe yer ayırmaya gayret ettik.

Çalışmamızda elde ettiğimiz kazanımları şöyle ifade edebiliriz:

İslam bizatihi ilahi vahye dayanır. Bu vahiy nüzülü esnasında toplumsal ihtiyaçlardan hareket etse dahi hiçbir ilkesi bu olaylarla özdeşleştirilemez. Esasen İslam beşeriyetin kendiliğinden bulamayacağı bir değerler hiyerarşisi getirmiş; bu hiyerarşi

açısından önceki toplumlarda var olan kültür unsurlarından bazılarını ilga etmiş, bazılarını düzelterek ve yeni fonksiyonlar yükleyerek ihya etmiş, bazılarını ise olduğu üzere bırakıp ibka etmiştir. Ve böylece daha önce olmayan bir senteze ulaşmıştır. İslam dininin orijinalliği de zaten daha önce hiç bilinmeyen unsurları bir araya getirmesinde değil, mevcut üzere yeni uygulamaları tayin ettiği yörünge ve ulaştığı sentezde kendisini göstermiştir.

İslam toplumsal etkileşimlerin bir ürünü olmadığı için ferdi ve toplumu şekillendirme gücüne sahiptir. Ta başlangıçta kendine has bir fert ve toplum inşa etmiş, diğer dinlerde (mesela politeizmde) olduğu gibi kendisi toplumsal yapılara göre bir muhteva kazanmamıştır. Dolayısıyla da aile, ekonomi, siyaset, kültür, devlet gibi kurumlar üzerinde içinde olduğu toplumun önceki haliyle karşılaştırılamayacak bir değişiklik meydana getirmiştir. Mekke döneminde fert, Medine döneminde sosyal yapı üzerinde meydana getirilen sonuçlar bunun en açık göstergeleridir.

Ancak İslam'ın ilk oluşumdan sonraki gelişmesi tarihi-sosyal şartlara bağlı olmuştur. Yani özü itibariyle toplumüstü bir kaynağa dayansa da İslamî pratikler, onun algılanış ve uygulanış biçimi toplumsal şartlarla paralel yürütmüştür. Bir başka ifade ile bu pratikler ne kadar İslam'a uygun olurlarsa olsunlar salt dinî değildirler, o günün toplumsal şartlarını yansıtırlar.

İslam'ın sosyal yönü çok güçlüdür. Sadece bir dini inanış değildir. Bu yönü onun yapısının gereğidir. Çünkü İslam, Tevhid inancı, uhrevî âlem telakkisi ile sosyal-ahlakî düzen bileşkesinde bir dindir. Bu bakımdan müslüman bir toplum onu, sosyal hayatından tecrid edemez. Esasen İslam, Tevhid akîdesinin sürekliliğini bir sosyal-kültürel gelişmişliğe bağladığı için toplum üzerinde ısrarla durur ve ilkelerini toplumsallaştırmada yoğunlaştırır. Sonuç olarak ta İslam, toplumu şekillendirir; toplum ise ona süreklilik kazandırır. Onun için sağlıklı çözüm, söz konusu fonksiyonel ilişki ve bütünlük içinde ahlâkî ve tarihî boyut arasındaki bağlantıyı iyi kurabilmeye bağlıdır.

İslam tarihi içerisinde bu kıymetli asrın en iyi şekilde kavranabilmesi, bu metodolojiyi içeren çalışmaların yaygınlaşmasını gerektirmektedir. Böylece her çağa referans kaynağı olan bu dönemin anlaşılması ve sosyal hayata aktarılması mümkün olacaktır.

Biz bu çalışmayla Kur'an'ın nüzul dönemine sadece dinî açıdan değil sosyolojik açıdan da bakılabileceğini tecrübe ettik. Son derece münbit ve geniş çalışmalara kaynaklık edebilecek bu konu, istekli ve azimli araştırmacılar için tavsiye edilebilecek niteliktedir.

KAYNAKLAR

- Abdülhamit, Muhammed Muhyiddin, *el-Ahvalü'sh-Şahsiyye fi'sh-Şeriatü'l-İslamiyeti*, Mektebetü'l-İlmiye, Beyrut 2003
- Abdürrezzak, Mustafa, *ed-Din ve'l-Vahy ve'l-İslam*, Mektebetü'sh-Şebab, y.y. 1997
- Acar, Ali, "Faiz Toplum İlişkisi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2010, sy.16
- Acar, İbrahim, *İslam Hukukunda Siyasal Haklar Yönünden Kadın*, Ankara 2003
- Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, (trc: Heyet), İnkılab Yay. y.y. 1996
- Akarsu, Bedia, *Mutluluk Ahlakı*, İnkılab Yay. İstanbul 1998
- Akdoğan, Ali, *Ahlak, Medeniyet ve İslam*, Pınar Yay. İstanbul 2011
- Akgül, Muhittin, *Kur'an İnsan ve Toplum*, Işık yay. İstanbul 2001
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri I-IX*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992
- Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dini*, DİB. Yay. Ankara 1972
- Aksu, Zahid, *İslâm'ın Doğuşunda Toplumsal Realite*, İlâhiyât Yay. Ankara 2005
- Aktan, Hamza, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İşaret Yay. İstanbul 1991
- , "Âkile" *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1993
- Aktay, Yasin, *Uluslar Arası Kurban Sempozyumu*, "Bir Varoluş Düzeyi Olarak Kurban", 8-9 Aralık, İstanbul 2008, s.143-149
- Aktepe, İshak Emin, *Faiz ve Finansman Hadisleri*, Yedirenk Yay. İstanbul 2010
- Akyüz, Vecdi, *İbadetler İlmihali Serisi: Oruç*, İz Yay. İstanbul 2006
- , *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yay. İstanbul 1998
- , *Uluslararası Kurban Sempozyumu: "Fikhî Açından Kurban"* İstanbul 2008
- Alâiyye, Alâeddin Muhammed b. Ömer ed-Dımaşki İbn Abidinzade, *el-Hediyetü'l-Alâiyye*, Kahraman Yay. İstanbul 1984
- Alan, Hüseyin, *Hiz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, Beyan Yay. İstanbul 2012
- Albayrak, Halis, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şule yay. İstanbul 1993
- , Halis, "Vahiy Gerçeği", (*Kutlu Doğum Haftası, 12-17 Ekim, 1989*), TDV Yay. Ankara 1990
- Altıntaş, Hayrani, *İslâm Ahlakı*, Akçağ Yay. Ankara 1999
- Anway, Carol L. *Bir Başka Dünyanın Kızları*, (çev. Nuray Şentürk) İz Yay. İstanbul 2001

- Apak, Âdem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihine Etkileri*, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2004
- Arık, Selim, Gelenekler Örf - Âdet ve Din, *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl 2012, sy. 96
- Arslantürk, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, M.Ü.İ.F. Yay. İstanbul 2001
- Aslan, Abdülgaffar, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2000
- Atay, Hüseyin, "Kur'an'da Bilgi Teorisi", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara 1968, sy.16
- Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, Beyan Yay. İstanbul 1996
- , "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslamI-IV*, (Ed. Vecdi Akyüz), Ensar Neş. İstanbul 2007
- Aydın, Ali Arslan, "İslam'da Şûrânın Manası Yeri ve Önemi", *İslamî Yönetimin Temeli Şûrâ*, Vefa Yay. İstanbul 1992
- Aydın, Mehmet Akif, "Köle" *DİA*. TDV. Yay. Ankara 2002
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, D.E.Ü. Yay. İzmir 1987
- Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay. y.y. 1991
- Bardakoğlu, Ali, "Kasâme", *DİA*, TDV Yay. İstanbul 2001
- Bayındır, Abdülaziz, "İslam'da Faiz Mefhumu ve Unsurları", *Para, Faiz ve İslam*, İSAV, İstanbul 1987
- Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, İFAV. İstanbul 1999
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübra*, Dârü'l-Hulefa li'l-Kitâbi'l-İslamiyye, Kuveyt 1303
- Bilgiseven, A. Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1986
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kâmusu*, Bilmen Yay. İstanbul 1985
- Birekul, Mehmet; Yılmaz, Fatih Mehmet, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*, Yediveren Yay. Konya 2001
- Bozkurt, Nebi, "Fuhuş", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1996
- Bulaç, Ali, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, İz yay. İstanbul 2007
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, Mektebetu Eser, İstanbul 1969
- Carullah, Musa, *İslâm Şeriatının Esasları*, Kitâbiyât Yay. Ankara 2002

- Charney, Jean-Paul, *İslam Kültürü ve Toplumsal- Ekonomik Değişim*, (trc: Adnan Bülent Baloğlu – Osman Bilen) TDV Yay. Ankara 1997
- Cici, Recep, “Günlük Hayat”, Editör: Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş - Gençliğin İslam Bilgisi*, D.İ.B. Yay. İstanbul 2007
- Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üni. Yay. Konya, 1988
- Cole, Barbara, *Herkes için Psikoloji*(Trc. Çiğdem Ulueren) Düşünen Adam Yay. İstanbul 1994
- Coşkun, Ali, *Din Toplum ve Kültür*, İz Yay. İstanbul 2005
- Çamdibi, Mahmut, “Eğitimde Akıl-İlim-Hizmet Alakası”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Editör: Bayraktar Bayraklı, İstanbul 2000
- Çayıroğlu, Yüksel, “Çok Evlilik” *Yeni Ümit Dergisi*, İstanbul 2010, sy. 90
- Çelen, Mehmet, *İslam Hukukunda Zina ve Recm*, Denge Yay. İstanbul 2006
- Çelik, Celaleddin, *Kur’an’da Toplumsal Değişim*, İnsan yay. İstanbul 1996
- Çiçek, Halil, *Kur’an Nasıl Bir Kitaptır*, Beyan yay. İstanbul 2007, s.199
- Dalgın, Nihat, Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.16, Ekim 2010
- Demir, Şehmus, *Kur’an’ın Temel Hedefi*, Fecr Yay. Ankara 2009
- , “Akıl ve 'Akletme' Üzerine”, *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl 2011, sy. 94
- , “Servet Ve Mal Karşısında İnsan”, *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl 2012, sy. 95
- , *Dünya Ahiret Bütünlüğü*, Işık Akademi yay. İzmir 2008
- Demirci, Muhsin, *Kur’an da Sosyal Gerçeklik (Nas-Olgu İlişkisi Bağlamında)*, Ensar Neş. İstanbul 2008
- , *Vahiy Gerçeği*, İFAV. Yay. İstanbul 1996
- , *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, Ensar Neş. İstanbul 2005
- , *Lokman Suresi ve Ahlâkî Öğütler*, Çamlıca Yay. İstanbul 2001
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş, *ed-Düsturü'l-Kur’âni ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye fî Şuuni'l-Hayat*, y.y. Dimaşk 1956
- Doğanay, Ekrem, *İslamda Tesettür ve Zina*, Gonca Yay. İstanbul 1983
- Dorman, Emre, *Kur’an-ı Kerimdeki Temel Emirler ve Yasaklar*, İstanbul Yay. İstanbul 2011
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yay. İstanbul 1995

- Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an*, (ter: Suat Yıldırım) Akademi Yay. İstanbul 2006
- Duran, Muhammet Ali, *Surelerin İsimleri Açısından Kur'an'ın Anlaşılması*, Işık Akademi Yay. İzmir 2013
- Dürre, Abdurrahman, *İslâm Ahlâkı ve Manevî Tekâmül*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1971
- ed-Dârimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahân ed-Dârimi, *es-Sünen*, (thk. Fevâz Ahmed Zemerli vd.), Darü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1407
- ed-Dihlevî, Şah Veliyullah b. Abdirrahim, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, (trc. Mehmet Erdoğan), İz yay. İstanbul 1994
- el-Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut 2007
- el-Kuşeyri, Ebu'l Kasım Abdulkerim b. Havazin, *Letaifu'l-işarat*, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, t.y.
- el-Alûsî, Ebu'l-Fadl Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Dâru'l İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- el-Beyzâvî, el-Kadî Nâsiruddîn, *Envâru't-Tenzûi ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998
- el-Hûlî, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, (trc. Mevlüt Güngör) Kur'an Kitaplığı Yay. İstanbul 1995
- el-İsfehani, Rağîb, *Mufredatu Elfazi'l-Kur'an*, (thk. Safvan Adnan Davudi), Daru'ş-Şamiyye, Beyrut, 1992
- el-Kardavî, Yusuf, *el-Hasâisu'l li'l-İslâm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985
- , *Tevhidin Hakikati*, (trc: Abdullah Kara) İhtar Yay. İstanbul 1993
- el-Mevdudî, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an* (trc. Yusuf Karaca), Yediveren Yay. İstanbul 1987
- el-Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbabü'n-Nüzul*, Müessesetü'r-Reyyân, Mısır 1959
- Emîn, Ahmed, *Fecrü'l İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1969
- en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed Ebu'l Berakât, *Medariku't-tenzilve Hakaiku't Te'vîl*, Dâru'l- Kalem, Beyrut 2005
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neş. İstanbul, 2005

- , “Sosyal Değişme Karşısında İslam Hukuku”, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, Ensar Neş. İstanbul 2005
- , *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İFAV. İstanbul 2009
- , *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV. İstanbul 2009
- Eren, Şadi, *Kur'an ve Toplum*, Zafer yay. İstanbul 1998
- er-Razi, Fahrettin, *Mefatihü'l-gayb*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1990
- Erturhan, Sabri, “Haram Ayların Fıkhî Okunuşu”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2009, sy. 13
- , “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2010, sy. 16
- es-Sadr, Muhammed Bâkır, *Kur'an Okulu*, Fecr Yay. Ankara 1996
- es-Savvâf, Muhammed Mahmud, *Kur'an-ı Anlamak ve Yaşamak*, (trc. Davut Aydüz), Işık yay. İzmir 2006
- es-Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkan fî ulumi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987
- , *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsir bi'l-Me'sûr*, (Tahk: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin), I-XV, Dârü'l-Fikr, Kahire 2003
- eş-Şâtıbî, Ebü İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati eş-Şâtıbî, *el-Muvafakat fî Usuli'lAhkam*, (thk. Abdullah Draz), Dâru İbn Affan, Kahire 1341
- et-Taberanî, Ebu'l Kasım Süleyman, *el-Evâil*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, (Tahk: Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r Risale, I-XXIV, y.y. 2000
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an Hakaiki't-tenzil ve Uyunü'l-ekavil fî Vücuhi't-te'vil*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1977
- ez-Zerka, Mustafa Ahmed, *el-Fikhü'l-İslâmî fîSevbihi'l-Cedid*, Dimaşk 1967
- ez-Zerkeşi, Ebu Abdullah Muhammed b. Bahadır, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy.ty.
- ez-Zuhayli, Vehbe, *Tefsirü'l-münir fî'l-akide ve's-şeria ve'l-menhec*, Dârü'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 1991
- Farukî, İsmail R. *Tevhid*, (trc: Dilaver Yardım) İnsan Yay. İstanbul 1987
- Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, *DİA*, TDV yay. İstanbul 1993
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara Okulu yay. Ankara 1998

- , *İslami Yenilenme, Makaleler III*, (Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yay. Ankara, 2002
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, İstanbul 1996
- Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir*, (çev. Nilgün Çelebi), Attila Kitabevi, Ankara 1994
- Gezgin, Ali Galip, “Kur’ân’ı Anlamak İçin Hermenötik mi? Semantik mi?”, *S.D.Ü.İ.F. Dergisi*, 2000
- Gölcük, Şerafettin, *Kur’an ve Mekke*, İz Yay. İstanbul 2007
- , *Kur’an ve İnsan*, Esra Yay. Konya 1996
- , “İsimler ve Hükümler Yönünden İman ve İslam Kavramları”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Yıl 1977, sy. 2
- Görgün, Tahsin, “Kur’an Vahyin Özü”, Ed. Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, D.İ.B. Yay. İstanbul 2007
- , “Nübüvvet İnsanlığa Rahmet”, Ed. Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, D.İ.B. Yay. İstanbul 2007
- Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslamda Kurban*, Düşünce Kitabevi, Bursa 2003
- Günaltay, Şemsettin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay. Ankara 1997
- , “Kur’ân Mesajı”, *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl 2011, sy. 91
- Günay, Ünver, *Toplumsal Değişme Tasavvuf Tarikatlar ve Türkiye*, E.Ü. Yay. Kayseri 1999
- Gündüz, Mustafa, *Ahlak Sosyolojisi*, Anı Yay. Ankara 2005
- Gündüz, Şinasi, “İslam Öncesi Arap Dini”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, D.İ.B. Yay. Ankara 2007
- Gürman, Ceyda, *Ahkâm Ayetlerindeki Ahlâkî Boyut*, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul 2011
- Halefullah, Muhammed Ahmed, *Kur’an’da Anlatım Sanatı*, (çev. Şaban Karataş), Ankara Okulu Yay, Ankara, 2002
- Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur’an*, (trc: Abdulaziz Hatip – Mahmut Kanık), Beyan yay. İstanbul 2000
- , *İslâm Hukuku Etüdlere*, Bir yay. İstanbul 1984
- , *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ) İrfan Yay. İstanbul 1993
- , *İslam’da Devlet İdaresi*, Nur Yay. Ankara 1979

- Hasan Hanefi, “el-Vahyu ve'l-VâkiDirâse fî Esbâbi'n-Nüzûl” *el-İslâm ve'l-Hadese*, Dâru-s-Saqi, London 1990
- Heyet, Hayrettin Karaman; Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez; Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu*, D.İ.B. Yay. Ankara 2007
- Heyet, *İlmihal*, TDV Yay. Ankara 2006
- Hökelekli, Hayatî, “İslam'ı Bilmek” Editör: Hayati Hayatî Hökelekli, *İslama Giriş-Gençliğin İslam Bilgisi*, D.İ.B. Yay. İstanbul 2007
- Işık, Emin, “Bakara Suresi”, *DİA*, TDV Yay. İstanbul 1991
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neş. İstanbul y.y. s.107
- İbn Aşur, Muhammed Tahir, *İslam Hukuk Felsefesi Gaye Problemleri*(trc. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz) İklim Yay. İstanbul 1988
- İbn Esir, MecduttinEbu's-Seadât el-Mübarek b. Muhammed,*en-Nihaye fî Garîbi'l-hadis ve'l-Eser*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî İbn Hazm,*el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Dârü't-Türas, Beyrut t.y.
- İbn Kayyimel-Cevziyye, *et-Turuku'l Hükmiyye*, Mısır 1317
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru Tayyibe, y.y. 1997
- İbn Manzur, Ebu'l Fazl Cemâluddîn Muhammed, *Lisanu'l-arab*, Dâru Sadır, Beyrut 1993
- İbni Kuteybe, Ebu Muhammed b. Abdullah b. Müslim İbni Kuteybe, *Te'viluMuhtelifi'l Hadis*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut 1985
- İslâmoğlu, Beşir, *Modern İlmihal*, İlâhiyât Yay. Ankara 2002
- İslamoğlu, Mustafa *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meal-Tefsir*,Düşün Yay. İstanbul 2008
- , *Kur'an Surelerinin Kimliği*, Akabe Vakfi yay. İstanbul 2011
- İşcan, Mehmet, Zeki,*Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri*, Dergâh Yay. İstanbul 1998
- Kâdî, Abdulfettah, *Esbâb-ı Nüzûl, Sahabe ve Muhaddislere Göre*, (Çev. Salih Akdemir), Fecr Yay. Ankara 1996

- Kapar, M. Ali, *H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, Esra yay. İstanbul 1993
- Kapukaya, Mehmet, "Nikâhta Uyulması Gereken Ana İlkeler" Heyet, Kur'an'dan Öğütler, D.İ.B. Yay. Ankara 2011
- Karaman, Hayrettin, "Asr-ı Saadette İslam Hukukunun Oluşumu", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam I-IV*, (editör: Vecdi Akyüz), İstanbul 2007
- , *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neş. İstanbul 2007
- , *İslam'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşr. İstanbul 1995
- , *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yay. İstanbul 2003
- Karaso, Murad, *Büyük Günahlar*, Işık Yay. İzmir 2009
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997
- Kılıç, Sadık *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, Nil yay. İzmir 1993
- , *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an-ı Anlama Sorunu*, İhtar Yay. İstanbul 1999
- Kıllıoğlu, İsmail, "Değerlendirme" *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, Ensar Neş. İstanbul 2005
- Kırca, Celal, *Kur'an'ı Anlama*, Marifet yay. İstanbul 2010
- , *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, Marifet yay. İstanbul 1994
- Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985
- Koşum, Adnan, "İslâm Hukukunda Hırsızlık Konusunda Yeni Yaklaşımlar" *Diyanet İlmi Dergisi*, Ankara, 2001
- Kutluoğlu, Fatma, *Modern Cahiliye Karşısında Kur'ânî Duruş*, Pınar Yay. İstanbul, 2011
- Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler* (terc. Bekir Karlığa), İşaret yay. İstanbul 1992
- Kutub, Seyyid, *Yoldaki İşaretler*, Arslan Yay. İstanbul 1997
- , *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Dârü's-Şuruk, Beyrut 1985
- Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, Al-Tuğ Yay. İstanbul 1982
- Mâlik b. Nebi, *Kur'an-ı Kerim Mucizesi*, (trc. Ergun Göze), Yağmur yay. İstanbul 1969
- Muhammed, Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, (çev. İbrahim Tüfekçi), Kitabevi Yay. İstanbul 1994
- Mutahhari, Murtaza, *İslam ve Değişim (Zamanın Gereklere)*, Fecr Yay. Ankara 2000
- Mutlu, İsmail, *Kur'an ve Sünnet Işığında İslâm'da Örtünme*, Mutlu Yay. İstanbul 2002

- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam İdealler ve Gerçekler*(trc. Ahmet Özel), Akabe yay. İstanbul 1985
- Okur, Kâşif Hamdi, *İslâm Hukukunda Âkile Kurumu ve Sosyal Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi*, A.Ü.S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003
- Olguner, Fahrettin, *İnsan ve İslâm*, Ötüken Yay. İstanbul 2010
- Oskay, Ülgen, *Sosyolojik Düşünce Tarihi*, Ege Üni. Ed. Fak. Yay. İzmir 1990
- Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yay. Ankara 1998
- Özbek, Abdullah, *Kur'an'da Tevhit Eğitimi*, Esra Yay. Konya 1996
- Özek, Ali, "Açılış Konuşması", *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, Ensar Neş. İstanbul 2005
- Özkorkut Nevin Ünal, *Türk Hukuk Tarihinde Zina Suçu*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2009
- Özlem Doğan, *Etik-Ahlak Felsefesi*, İnkılâp Yay. İstanbul 2004
- Özsoy Ömer; Güler, İlhami *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yay. Ankara 1999
- , *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr yay. Ankara 1999
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay. İstanbul 1994
- Paçacı, Mehmet, "Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslam Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2008, sy. 11
- Pamak, Mehmet, *İslâmi Şahsiyet ve Toplumsal Değişim*, Buruc yay. İstanbul 1995
- Rağıb el-İsfehanî, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredat li Elfâzi'l-Kur'an*, Dârü'l-Kalem, y.y. ty.
- Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l- Menâr)*, I-XII, Daru'l-marife, Kahire 1948
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Revâiü'l-Beyân fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Gazzali, Dımaşk 1980
- Sağlam, Hadi, "İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?", *C.Ü.İ.F.D.* Yıl 2011, Cilt: XV, Sayı: 1
- Sarıcık Murat, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002
- Sırma İhsan Süreyya, "Asrı Saadet Öncesi Mekke Toplumu", *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam*, Ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yay. İstanbul 1995
- , "Tarihi Bir Değerlendirme", *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, Ensar Neş. İstanbul 2005

- Sinanoğlu, Ahmet Faruk, "Toplumsal Değişim ve Din", *Hikmet Yurdu*, 2008, c.1 sy. 2
- Songar Ayhan, *Çeşitleme*, Kubbealtı Cemiyeti Neşriyat, İstanbul 1981
- Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumi'l Kur'an*, Dârü'l-İlmî'l-Melayin, Beyrut 1986
- Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ensar yay. İstanbul 2005
- , "Kur'an'dan Yararlanma Kılavuzu", *Kur'anî Hayat Dergisi*, İstanbul 2010, sy. 13
- , "Kur'an-ı Kerim'in Genel Nüzûl Sebebi", *Kur'anî Hayat Dergisi*, İstanbul 2011, sy. 16,
- Şa'ban, Zekiyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usul-i Fıkh)*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez) TDV. Yay. Ankara 2006
- Şahinoğlu, Mehmet Nazif, "Şûrâ'ya Bir Bakış" *İslamî Yönetimin Temeli Şûrâ*, Vefa Yay. İstanbul 1992
- Şefik, Münir, *İslâm Düşüncesinde Değişim*, (trc: Vahdettin İnce), Dünya yay. İstanbul 1996
- Şelebî Muhammed Mustafa, *Talîlu'l Ahkâm*, y.y. Mısır 1947
- Şener Sami, "Sosyal Değişmenin Dini Hayata Etkisi", *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, Ensar Neş. İstanbul 2005
- Şerif Reyhan, *İslamî Topluma Doğru* (çev. Celal Halil) Akabe Yay. İstanbul 1989
- Tabatabaî Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiril Kur'an*, Müessetü'n-Neşri'l-İslami, Kum 1996
- Tahir b. Aşûr, *Mekâsıdu's-Şeriâti'l-İslâmiyye*, Tunus 1973
- Tan Zeki, "Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamadaki Rolü: Kurbân Örneği", *S.Ü.İ.F.D.* Yıl 2011, sy. 32
- Topaloğlu, Bekir "Allah" *DİA*, TDV. İstanbul 1989
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, MEB. Yay. İstanbul 1969
- Tülücü Süleyman, "Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşei", *A.Ü.İ.F.Dergisi*, Ankara 1980
- Türcan Talip, "Şûrâ", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 2003
- Udeh Abdülkâdir, *İslam Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*, İhya Yay. İstanbul 1976
- Uğur Mücteba, "Asrı Saadette Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Editör: Vecdi Akyüz, Beyan Yay. İstanbul 1995

- , *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, Çağrı Yay. İstanbul 1980
- Uludağ Süleyman “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, Editör: Süleyman Uludağ, *İslam’a Giriş-Temel Esaslar*, Ankara, 2008
- , “İslam-Devlet İlişkileri”, *Türkiye Günlüğü*, Yıl 1990, sy.13
- , *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergâh Yay. İstanbul, 1998
- Uyanık Mevlüt, “Bireysel Ahlâk”, Editör: Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, D.İ.B. Yay. İstanbul 2007
- Uysal Veysel, “Dini Hayat ve Şahsi Özellikler”, *Din Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, Ed. Bayraktar Bayraklı, İstanbul 1995
- Ünal Ali, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, Beyan Yay. İstanbul 1990
- Ünal Necdet, “Kur’an’da Meysir Kavramı ve Günümüzdeki Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçevede Değerlendirilmesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, 2010
- Vatandaş, Celaleddin, *Kur’an ve Hayat*, Pınar Yay., İstanbul 2000
- , *Tevhid ve Değişim*, Pınar Yay., İstanbul 1992
- Vehbî Mehmet, *Ahkâm-ı Kur’aniyye*, Bahar Yay., İstanbul 1966
- Watt Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke’de* (ter. M. Rami Ayas - Azmi Yüksel), A.Ü.İ.F. Yay. Ankara 1986
- , *İslam Nedir*, (trc. Elif Rıza), Birleşik Yay. İstanbul 1993
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*(trc. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul 1986
- Yaparel Recep, Birey Özgür ve Sorumlu Varlık, Editör: Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş – Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, D.İ.B. Yay. İstanbul 2007
- Yaşar Yiğit, “Oruç, Mü’minler İçin Kalkandır” Ed. Heyet, *Kur’an’dan Öğütler*, TDV. Yay. Ankara 2010
- Yaşar Ahmet, “İslam Ceza Hukukunun Hedef ve İlkeleri Açısından İdamı Gerektiren Suçlar”, *D.E.Ü.İ.F. Dergisi*, İzmir 1995
- Yavuz Yunus Vehbi, - Karagöz, İsmail, “Allah’a Karşı Görevler”, Ed. Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş- Gençliğin İslam Bilgisi*, D.İ.B. Yay. İstanbul 2007
- Yazıcı Mehmet, *Faiz*, Yayılım Yay. İstanbul 1999
- Yazır Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, 1982
- Yener Öztürk, *İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur’an’da Ahiret*, Işık Yay. İstanbul 2004
- Yeprem Saim, *Hac ve Kurban*, D.İ.B. Yay. İstanbul 1965

- Yıldırım Celal, *İlâhi Yasaklar Büyük Günahlar*, Uysal Kitabevi, Konya 1985
- Yıldırım Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik, İstanbul 1998
- , "Kur'ân'la Sünnet Ayrılmaz Bir Bütündür", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları I*, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 32, Ensar Neş. İstanbul 2000
- , "Kur'an'ı Anlama Yöntemi", *Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı*, D.İ.B. Yay. Ankara 2004
- Yıldız Abdullah, *Tarih Bilinci*, Pınar Yay. İstanbul 2008
- Yıldız Fahrettin, *Kur'an Aydınlığında Hayatı Doğru Yaşamak*, İşaret Yay. İstanbul 2001
- Yılmaz Hasan, *Kur'an ve Muhtevası Tematik ve Sistemantik Bir İnceleme*, Fecr Yay. Ankara 2008

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Sadettin GÜRMAN
Doğum Yeri ve Tarihi	08.01.1986-İstanbul
Eğitim Durumu	
Lisans+ Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Adalet Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	sadettinurman@gmail.com
Tarih	24.07.2013